

**ÇAĞDAŞ RUS DİLİNDEKİ FİİL KİPİ KATEGORİSİ
(TÜRK ÖĞRENCİ BAKIŞ AÇISIYLA)**

Keziban TOPBAŞOĞLU

**Doktora Tezi
Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Doç. Dr. Bahar DEMİR
2017
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RUS DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

Keziban TOPBAŞOĞLU

**ÇAĞDAŞ RUS DİLİNDEKİ FİİL KİPİ KATEGORİSİ
(TÜRK ÖĞRENCİ BAKIŞ AÇISIYLA)**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Bahar DEMİR**

ERZURUM-2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

20/06/2017

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **"ÇAĞDAŞ RUS DİLİNDEKİ FİİL KİPİ KATEGORİSİ (TÜRK ÖĞRENCİ BAKIŞ AÇISIYLA)"** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Keziban TOPBAŞOĞLU

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

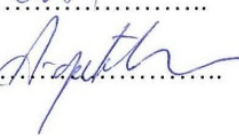
Doç. Dr. Bahar DEMİR danışmanlığında, Keziban TOPBAŞOĞLU tarafından hazırlanan bu çalışma 20 / 06 / 2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Bahar DEMİR İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Svetlana AIUPOVA İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hurşit İSAYEV İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Anjela DEMYANYUK İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Asuman GÖKHAN İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

‘KİP’ KAVRAMI

1.1. ‘KİP’ KAVRAMI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER	7
1.2. ‘KİP’ ve ‘KİPLİK’	33

İKİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ RUS DİLİNDE ‘FİİL’

2.1. MASTAR/ İNFİNİTİV	42
2.2. FİİLİN SÖZDİZİMSEL (SENTAKSTA) ROLÜ.....	44
2.3. RUS DİLİNDE FİİLİN DİLBİLGİSEL KATEGORİLERİ.....	45
2.3.1. Fiilin Tür Kategorisi	46
2.3.2. Fiilin Çatı Kategorisi	47
2.3.3. Fiilin Kip Kategorisi.....	49
2.3.4. Fiilin Zaman Kategorisi.....	49
2.3.5. Fiilin Şahıs ve Miktar (Sayı) Kategorisi.....	50
2.3.6. Fiilin Cins Kategorisi	51
2.3.7. Fiilin Geçişlilik (Geçiş) Kategorisi	51
2.3.8. Fiilin Dönüşlülük (Dönüş) Kategorisi	52
2.3.9. Fiilin Dilbilgisel Kategorileri Arasındaki Bağlantılar.....	53
2.3.10. Fiillerin Değişimi ve Sınıflandırılması.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ RUS DİLİNDE DİLBİLGİSEL KATEGORİ OLARAK FİİL KİPLERİ

3.1. RUS DİLİNDE KİP FORMLARININ KURULUŞU	59
3.2. BİLDİRME KİPİ/ ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ/ ИНДИКАТИВ	63
3.2.1. Emir İfadelerinde Bildirme Kipinin 2. Şahıs Formunun Kullanımı.....	67

3.3. EMİR KİPİ /ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ/ ИМПЕРАТИВ	70
3.3.1. 1.ve 3. Şahıs Emir Kipi Formu Problemi	81
3.3.2. Ortak Eyleme Davet/ Çağrı İfadelerinde Emir Kipi Formlarının Kullanımı	81
3.3.3. Emir Kipinde Fiil Türlerinin Kullanımı	82
3.3.4. Emir Kipinin Dolaylı Kullanımları	87
3.3.4.1. Emir Kipinin Direktif Anlamı	90
3.3.4.2. Emir Kipinin İstek/ Dilek Anlamı	93
3.3.4.3. Emir Kipinin Zorunluluk Anlamı	97
3.3.4.4. Emir Kipinin Şart Anlamı.....	100
3.3.4.5. Emir Kipinin Koşullu Kabullenme (Ödünleyici) Anlamı.....	104
3.3.4.6. Direktif Anlamlı Emir Kipinin Şart Anlamı	108
3.3.4.7. Emir Kipinin Narrasyon (Narratif) Anlamı	109
3.3.4.8. Emir Kipinin İmkânsızlık (Zorluk) Anlamı.....	111
3.3.4.9. Emir Kipinin Zıtlık Anlamı	112
3.3.4.10. Serbest (Açık) Atıfta Emir Kipi.....	112
3.3.5. Emir Kipinin ‘Будь’ ile Kullanımı	115
3.4. DİLEK – ŞART KİPİ/ СОСЛАГАТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ/	
КОНЪЮНКТИВ	116
3.4.1. Dilek – Şart Kipinin Kuruluş Formu	121
3.4.2. Dilek – Şart Kipinin İstek (Optativ) ve Şart – Varsayım Anlamları	123
3.4.3. Dilek – Şart Kipinde Fiil Türlerinin Kullanımı	124
3.4.4. Bildirme ve Dilek – Şart Kipinin Eş Anlamlı Olmadığı Durumlar.....	124
3.4.5. Bir Dilek Şart Kipi İşareti Olarak ‘Бы’ Unsuruna Dair	127
3.5. BİR FİİL KİPİNİN BAŞKA BİR KİPİN ANLAMINDA KULLANILMASI	131
3.6. MASTARIN KİPLİK (MODEL) ANLAMLARI.....	134

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KİP ÖĞRETİSİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

(YABANCI BİR DİLDE – TÜRK ÖĞRENCİ GÖZÜNDEN)

SONUÇ.....	149
TERİM SÖZLÜĞÜ.....	151
KAYNAKÇA	151
ÖZGEÇMİŞ.....	169

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ÇAĞDAŞ RUS DİLİNDEKİ FİİL KİPİ KATEGORİSİ (TÜRK ÖĞRENCİ
BAKİŞ AÇISIYLA)

Keziban TOPBAŞOĞLU

Danışman: Doç. Dr. Bahar DEMİR

2017, 169 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Bahar DEMİR (Danışman)

Prof. Dr. Hurşid İSAYEV

Prof. Dr. Svetlana AİUPOVA

Doç. Dr. Anjela DEMYANYUK

Yrd. Doç. Dr. Asuman GÖKHAN

Toplumların öncül sosyo – kültürel aracı dil ve dilin içerdiği dilsel varlıklar, kuşkusuz, toplum muhayyilesinde daima dikkat çekici varlıklar olarak öne çıkmışlardır. Buna bağlı olarak da, sözü edilen olgular, gerek iletişimde durduğu yer, gerekse bu noktada teşkil ettiği önem sebebiyle daima spesifik olarak incelenmeyi ve üzerinde durup düşünmeyi hak eder niteliktedir.

İşte bu çalışmanın amacı, sözcükten başlayarak, cümle ve ifadeleri, pek tabi konuşmayı kuşatan fiil ve kategorilerini ve de özellikle Rus dilinde fiilin kip kategorisini, kiplik ifadesinde kiplin durduğu yeri odağa alma amaçlıdır. Özellikle edebi eserlerden seçilmiş örnekler ve konuya ilişkin oluşturulmuş şema ve tablolar yardımıyla, Rus dilinde fiil kipi kategorisi işlevsel, anlamsal ve biçimsel tüm yönleriyle ele alınmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu değerlendirme yapılırken, Rus dilini yabancı dil olarak öğrenen Türk öğrenci bakış açısı dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, gerek Rus dilinde gerekse diğer dünya dillerinde konuyla ilgili yapılmış bilimsel araştırma ve çalışmalar incelenmiştir. Bulgular, Rus dilinde fiil kiplerinin, zaman içerisinde, nicelik ve nitelik olarak bir takım değişimlere uğradığını, diğer dillerden kimi özellikleri ve özel durumlarıyla ayrı bir yerde durduğunu ve çağdaş dilde ise kip kategorisinin üç temel başlık altında incelendiğini göstermektedir. Çalışmanın Rus dilini öğrenenler, özellikle de yabancı dil olarak öğrenme sürecinden geçenler için faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Dil, Rus Dili, Fiil, Fiil Kipleri, Kiplik.

ABSTRACT**Ph. D. THESIS****THE MOOD CATEGORY OF VERB IN MODERN RUSSIAN LANGUAGE
(FROM THE POSITION OF TURKISH STUDENT)****Keziban TOPBAŞOĞLU****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Bahar DEMİR****2017, Pages: 169****Jury: Assoc. Prof. Dr. Bahar DEMİR (Advisor)****Prof. Dr. Hurşid İSAYEV****Prof. Dr. Svetlana AIUPOVA****Assoc. Prof. Dr. Anjela DEMYANYUK****Assist. Prof. Dr. Asuman GÖKHAN**

The language that is the socio – cultural medium of the communities and the linguistic entities compositing any language become, definitely, the most prominent factor in the sight of society. Accordingly, these phenomena deserve to be investigated deeply and thought critically because of both their function and importance in communication.

The aim of this work is to focus on the verb and categories by starting with words firstly that surround the sentence and the expressions, and the category of the verb in particular, especially in Russian language. Especially with the help of these selected examples from the literary works and the diagrams and tables related to the subject, the verb modal category in Russian language has been tried to be examined with all the functional, semantic and formal aspects.

During the study has been carried out the point of view of Turkish students learning Russian language as a foreign language has been taken into consideration. In this regard, scientific researches and studies related to the subject in both Russian language and other world languages have been examined. Findings show that in Russian language, the verbs moods have been the subject of a number of changes in quantity and quality over time. They have been situated a different place because of their some specific characteristics apart from other languages and the moods of Russian language on the contemporary level is examined under three basic headings. We think that this study is useful for those who learn Russian language, especially those who are in the process of second language Acquisition.

Keywords: Language, Russian language, Verb, Moods, Modality.

KISALTMALAR DİZİNİ

Ank.	:Ankara
Bkz	: Bakınız
Çev..	: Çeviren
İst.	: İstanbul
Лѣс (Les)	: Lingvistiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar
TDK.	: Türk Dil Kurumu
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Tarihsellik noktasında değerlendirildiğinde dil, belli bir gruba ya da zümreye özgü durumları değil, bireysel anlamda, insanla başlayarak, toplumsallığa kadar giden durumları yansıtan, genel geçer kabullere açık ve sınırsız olanak sunan, yüzü insana dönük, insanda karşılık bulan bir olgudur.

Dili antropomorfik yaşam tarzımızın belirgin bir özelliği olarak kabul edersek, dille ifade edilen duygunun esas kahramanlarından olan fiil kipinin ve kipliğin, dil ve konuşma içerisindeki yönlendirici ve belirleyici üslubuyla, dahası sağıltıcı fonksiyonuyla odak noktası olmayı hak ettiği açıktır.

Konumuzun muhatabı Rus dili ve Rus dilinde dilbilgisel bir kategori olarak fiil kipleri olsa da, söz konusu fiil kipleri anadilimiz Türkçe ile yabancı dil olarak edinmeyi sürdürme geldiğimiz Rusçanın müşterek bir dilbilgisel unsurudur. Buradan yola çıkarak, Rus dilinde fiil kipi kategorisini, Rus dilini yabancı dil olarak öğrenen Türk bir öğrencinin gözünden değerlendirme ihtiyacı ve gerekliliğinden bahsedilebilir. Sözü edilen diller için, ortak dilbilgisel bir unsur olarak fiil kipleri, biçimsel ve anlamsal farklılıkları içerisinde barındırsa da, işlevsellik açısından ilişkilendirilebilecek yanlarıyla kimi parametrelerin farkındalığını yaratma noktasında önemli olacaktır.

Dil ve düşünce eksenini çevreleyen bu dinamitler, fiil kiplerinin insan ilişkilerinin pratik boyutunda hangi dinamik değerlere işaret ettiğine ilişkin bazı odak noktalarını belirlemektedir. Dil vasıtasıyla nesiller arası devamlılığın insana özgü yönüyle, konuşmada, duygu ifadesinin fiili bir izleği olarak varlığını hissettiren fiil kipleri, bu anlamda evrensel bir önem taşıdığı gibi, insanın konuşma ve aktarma ihtiyacına istinaden, toplumun dil matrisinde yer edinmiş ve yıllar boyu bağıntılı serüvenini devam ettirmiştir.

Çalışmanın ortaya çıkmasında emeklerini gördüğüm, kıymetli bilgilerinden faydalandığım ve onu tanıdığım için kendimi şanslı hissettiğim danışman hocam **Doç. Dr. Bahar DEMİR**'e teşekkürü borç bilirim.

Evlatları olmaktan her daim gurur duyduğum, her türlü kararında yanımda bulduğum, var olma sebebim, iki büyük insana, **Annem Güzin, Babam Sedat TOPBAŞOĞLU**'na minnettarım.

Bu süreçte yaşadığım her türlü sıkıntıya ortak olan, bana tahammül gösteren bütün **dostlarıma** teşekkür ederim.

GİRİŞ

‘Dil, insanın gereksinimlerine göre kurduğu ve geliştirdiği toplumsal bir kurumdur. Öbür büyük toplum kurumlarının oluşumunu nasıl incelemişlerse, onun oluşumunu da öyle incelemek gerekir (Durkheim’in dini, Levy –Strauss’un akrabalığı incelediği gibi). Düzenli insan toplumlarının ilk ortaya çıktığı sıralarda dilin oynadığı rolü canlandırabiliriz düşüncemizde. Antoine Meillet, dil olayının toplumsal bir olay, hatta bir numaralı toplumsal olay olduğunu söylerdi. Gerçekten de, çok açık bir biçimde toplumsal olayın başlıca iki özelliği görülür dilde: bireyin dışında oluş ve toplum baskısı’¹. Dolayısıyla dil, aslında, kültür, edebiyat, tarih gibi toplumların olmazsa olmaz kurumsal olgularıyla organik bağlar kurarak da toplumsallığın temelini oluşturmaktadır. Aslında dil, mensup olduğu toplumun bilincinde yeşeren, büyüyen; toplumlar arası farklılıkları da içinde sentezleyen, süresiz, dönemsiz, daimi bir mahsuldür.

Belirli bir tarihsellikte bakıldığında da sözü edilen farklılıklar, aslında, dilin ve dilden temellenen her şeyin çoğulcu bir özellik kazanmasını da sağlamaktadır. Dilsel olgular toplumsal olgularla danişıklı bir iş içine girer; dil topluma, toplum da dile sırtını dayayarak ayakta kalır; dil toplumu, toplum da dili besler, yetiştirir.

Dilsel uzantıların bir bütünü olarak, dil biliminin bu geniş yelpazesi içinde, fiil ve fiil kategorileri önemli bir yerde durur. Çoğunlukla, ifade/ cümle içerisindeki eylemi, hareketi veya durumu işaretleyen yapısıyla yer etmiş fiil, aslında, sanılandan biraz fazlasıdır. Biçimsel ve anlamsal çeşitliliği ve sahibi olduğu, farklı amaçlara hizmet eden, birbirinden farklı dilbilgisel kategorileriyle fiil, ifadenin/cümlenin iskeletini oluşturur. Söz konusu kategorilerden en önemlilerinden biri, şüphesiz, fiil kipi kategorisidir. Fiil kipi kategorisinin fiil için anlamı büyüktür. Fiil kipleri, anlamsal ve işlevsel çerçevenin genişlemesi, farklı duygu durumlarının ve anlam inceliklerinin betimlenebilmesi, ifade edilebilmesi noktasında özellikle dikkat çekicidir.

Fiilin bildirdiği eylem, durum veya hareketi, konuşanın bakış açısını ve bir takım anlamsal ve duygusal inceliklerini de katarak şekillendiren, cümle içerisindeki kipliği (model) işaretleyen söz konusu fiil kipleri, Rus dilinde güncel olarak, bildirme, emir ve dilek – şart olmak üzere üç grupta incelenmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak incelenecek olan bu kiplerden bildirme, direkt kip olarak

¹ J. V. Vendryes, *Dil ve Düşünce*, Çev. Berke Vardar, Multilingual Yay., İst. 2001, 14.

ele alınmakta ve üç zaman (şimdiki, geçmiş, gelecek) formu yardımıyla gerçek eylemi işaretlemektedir: *Мы смотрим фильм; Снег уже выпал; Я буду писать письмо.*

Emir ve dilek – şart kipleri ise, bildirme kipiyle gerçeklik/ gerçek dışılık noktasında ve zaman kavramına sahip olmamaları açısından zıtlık oluşturmaktadır. Söz konusu iki kip gerçektışı durumları, eylemleri işaretlemektedir; bunun yanında kiplik bildirme noktasında kendilerine özel morfolojik işaretleri de vardır. Bildirme kipinin işareti olarak ise zaman kavramı gösterilebilir. İrade unsurundan temellenen emir kipiyle konuşan, eylemin gerçekleşmesi/ gerçekleşmemesi için muhatabına emir verir; istekte bulunur; kimi zaman da onu zorlar:

Семь раз отмерь – один отрежь; век живи – век учись.

Yedi kez ölç – bir kez kes. Yüzyıl yaşa – yüzyıl oku.

Dilek – şart/ şart kipi ise, konuşanın zihninde beliren ya da konuşan tarafından arzu edilen, varsayılan; gerçekleşmesi ise herhangi bir şarta bağlanan durumları belirtmektedir:

Я пошла бы в университет, если бы мне предложили.

Teklif edilseydi, üniversiteye gelirdim.

Görüldüğü gibi, fiil kipi kategorisi bir nevi, fiilin eylemle gerçeklik arasındaki ilişkiyi ifade etme kapasitesi, bu ifadeselliğin yetisidir. Kiplik ile sıkıca bağlı olan kip, böylece cümle içerisinde farklı model detaylara işaret edebilir, farklı model anlamları ifade edebilir.

Bu anlamda Rus dil varlığı içerisinde, fiil ve fiil kipi kategorisi geçmişten bu güne evrensel bir değer taşımaktadır. Dil içerisinde fiilin temel işleyişinin yanında, niteliksel açıdan da düşünüldüğünde, fiil kiplerinin ve onların yardımıyla işaretlenen kipliğin, bildirişimde vazgeçilmez unsurlar olduğunu söylemeyi gerekli görmekteyiz. İşte bu çalışma, özellikle, fiil kipi kategorisinin dil formasyonu içerisindeki yerini ve önemini saptama ve odağa alma amaçlıdır.

I. Konunun Tanımı, Amacı, Önemi ve Sınırları

Konunun tanımını Rus dilinde fiil kipi kategorisi oluşturmaktadır.

Konunun amacı, Rus dilinde fiilin ve fiil kipi kategorisinin, geçmişten günümüze bildirişimdeki yerinin ve anlamsal –işlevsel sahasının ortaya koyulmasıdır. Bunun yanında, seçilmiş örnekler ışığında, bütün detaylarıyla ele alınmaya çalışılan fiilin en güncel kipleri, bildirme, emir ve dilek – şartın başlıca formları ve onların ayrıntılı yapılarına yönelik materyallerin, Türk öğrenci bakış açısıyla sistemleştirilerek sunulması da amaçlanmıştır.

Konunun sınırlarını Rus dilinde fiil kiplerinin ve bildirdikleri kipliğin, gerek anlamsal gerekse işlevsel açıdan geçmişten günümüze geçirdiği süreç ve günümüzde geldiği nokta oluşturmaktadır.

Konu, daha önce tam anlamıyla kapsamlı bir araştırmaya tabi tutulmamış, spesifik olarak, konu üzerine yeteri kadar ders kitabı veya kaynak hazırlanmamış olduğundan, çalışmanın bilim alanına katkıda bulunacağını ve bu alana eğilen kişiler için faydalı olacağını düşünmekteyiz.

II. Araştırma Yöntemi

Çalışma konusunun tanımı, amacı ve sınırları açık ve net olarak belirlendikten sonra, başta Rus dili – edebiyatının hemen hemen bütün şubelerinde ‘Fiilin Kip Kategorisi’ ile ilintili yayımlanmış makale, bildiri, ders kitabı gibi kaynaklar tespit edilmeye çalışılmış, bu amaca yönelik özgün çeviriler yapılarak detaylı bir literatür çalışması ortaya konmuştur.

Çalışmanın ortaya çıkmasında kullanılan kaynakların toplaması ile oluşan arşiv sonucu sözü edilen eserler detaylı olarak incelenmiş ve ilgili bölümler bilgi fişlerine kaydedilmiştir.

Çalışmanın özünü oluşturan ‘Rus Dilinde Fiil Kipi Kategorisi’ mevcut kaynaklar ışığında araştırılmış, edinilen bilgiler ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Elde edilen verileri yazma aşamasına geçmeden evvel yapılan bu ön hazırlık, çalışmanın rotasını belirlemeye yardımcı olmuştur. Daha sonra ise tezin daktilo aşamasına geçilmiştir. Öncelikle dil ve dilbilim üzerine bilgiler verilmiş, kip ve kiplik tanımları yapılarak, bu iki kavram arasındaki ilişki saptanmış, daha sonra Rus dilinde fiilin kip kategorisi ve kip türleri bütün anlam ve kullanım detaylarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu değerlendirmeden sonra, Türk öğrenci gözünden, kip

öğretisinin günümüzdeki durumuna, bu anlamda ortaya koyulan çalışmaların niteliklerinede değinilerek, tüm bunlar ışığında, doğru ve yerinde bir tespit, değerlendirme ve sonuca varılmaya çalışılmıştır.

III. Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Rus dilinde fiilin kip kategorisini geçmişten günümüze geniş bir yelpazede, bütün detayları ve özel durumlarıyla, dahası Türk öğrencisi bakış açısıyla inceleyen, böylesi bilimsel çalışmalar bulunmamaktadır. Bunun yanında, Rus dilinde fiil kiplerini diğer dillerdeki fiil kipleriyle bütün açılardan kıyaslayan, bu anlamda katalog niteliği taşıyan bir araştırmaya da rastlanmamaktadır. Üzerinde çalıştığımız konuyu kaynakasal açıdan sınırlayan bu durum, başta Rus dilbilimciler olmak üzere, dünya çapında, dile ve dilbilime dair, farklı dilbilimcilerin ortaya koymuş oldukları araştırma ve çalışmaların varlığı ile giderilmeye çalışılmıştır. Gerek tezin hazırlık aşamasında gerekse ilerlemesi noktasında faydalandığımız birçok eserden özellikle, esas kaynak olabilecek nitelik taşıyanlar aşağıda ana hatlarıyla tanıtılmaya çalışılmıştır.

Dilbilim, genel dilbilim gibi alanların duayen isimlerinden, dilbilim çalışmalarının öncül kaynaklarının yaratıcısı, yeni ve ilerletici bakış açılarıyla her daim güncelliğini koruyan, bazı bilim adamları ve onların bu alanlara adanmış eserleri çalışmanın ortaya çıkmasında özellikle faydalı olmuşlardır (*Boduen De Kurtene, 'Nekotoriye Obşıye Zameçaniya o Yazıkovedeniye i Yazıke'* (1871), *Von Humboldt, 'Yazık i Filosofiya Kültürü'* (1985). Türkçe dilbilgisi ve dilbilimi alanında yazılmış kimi önemli eserler ve sözü edilen eserlerin yazarları da bakış açımızın gelişmesi ve ana dilimiz dilbilgisine hâkim olabilmemiz noktasında bize yardımcı olmuştur (*D. Aksan, 'Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim'* (2009), *Zeynel –Ayşe Kıran, 'Dilbilime Giriş'* (2001), *Süer Eker, 'Çağdaş Türk Dili'*, (2009), *Zeynep Korkmaz, 'Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi'*, (2009), *Haydar Ediskun, 'Türk Dilbilgisi, Sesbilgisi-Biçimbilgisi- Cümle bilgisi'*, (2004), *Özcan Başkan, 'Yabancı Dil Öğretimi –İlkeler ve Çözümler'* (2006). Yine, dil araştırmalarının öncü isimlerinden A. N. Kononov da, Türk dilinin tarihsel süreci noktasında aydınlatıcı ifadeleriyle çalışmaya katkıda bulunmuştur (*A.N. Kononov, 'Türk Dili Araştırmaları Tarihi'* (2006).

Rus dilinin zengin literatürü içerisinde, dil ve dilbilim üzerine adanmış birçok esere imza atarak sağlam bir yer edinmiş V.V. Vinogradov, çalışma süresince

faýdalandygymyz isimlerin başında gelmektedir. Büyük dilbilimcinin özellikle (V.V. Vinogradov, *'Russkiy Yazık: Vvedeniye v Grammaticheskiye Uçeniye o Slove'* (1947) eseri, konumuza yönelik ışık tutucu niteliktedir.

Dilde kip ve kiplik olgularına yönelik en açık, en kapsamlı ifadelerin yer aldığı bazı eserler ve yazarları özellikle tezin başlangıç düzeyinde bize yol gösterici olmuşlardır (Bybee, Joan; Perkins, Revere, Pagliuca, William, *'The Evulation of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the world'* (1994), Frank R. Palmer, *'Mood and Modality'* (2001), C. Bally, *'Obşaya Lingvistika i Voprosi Frantsuzskogo Yazıka'* (1955). Yine fiil kipi türlerine değinen, söz konusu kipleri özel olarak ayırıp inceleyen ve bu noktada çalışmaya katkı sağlayan eserler ve araştırmalar da ayrıca önemlidir (E. Fortuin, *'Polisemiya İmperativa v Russkom Yazıke'// Voprosi yazıkoznaniya* (2008), V.V. Vinogradov, *'O Kategorii Modalnosti i Modalnih Slovah v Russkom Yazıke' İslodavaniya po Russkoy Grammatike: İzbranniye Trudi* (1975), s. (53 – 87).A.N. Vasilyeva, *'Glagol v Razgovornoy Reçi i İmperativ'*, E. Tomakin, *'İngilizce Kiplerin Türkçe Metin İçinde Örtük Öğretimi: Türkçe Yöntemi'*, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/8, (2014), s. 823 – 839), N. Dobruşina, (2015). *'Pokazatel Soslagatelnogo Nakloneniya Kak Çast Soyuza'*, *Po Materialam Yejegodnoy Mejdunarodnoy Konferentsii*, (2015), s.(118 – 130). B. Karakoç vd. *'Türkçe Öğretmeni Adaylarının Zaman, Kip ve Bakış Algılama Düzeyleri'* *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 5/4 2016 s. (1912 – 1944), O. Prohvatilova, *'İmperativnaya Paradigma Sovremennoy Duhovnoy Reçi'// Still. No7*,(2008), (81 – 94). İ. Maruda, *'Kategoriya Modalnosti i Sposoby yyo Virajeniya'* *Universitetskiy Kompleks Kak Regionalnyy Tsentr Obrazovaniya, Nauki i Kulturi*,(2013), s. (1995 – 1998).

Bunun yanında, dil bilimin çeşitli alanları üzerine çeşitli çalışmalar yapmış bilim insanlarının başında gelen A.A. Şahmatov'un (A.A. Şahmatov, *'Kurs İstorii Russkogo Yazıka ç.z. Uçeniye o Formah Lektsii'*(1910/1911), (A.A. Şahmatov, *'Sintaksis Russkogo Yazıka'*). Rus diline ve Rus dilinde fiile dair aydınlatıcı bilgilere ulaşmamızı sağlayan eserlerden olmuştur. Yine, dile, fiile ve fiil kategorilerine yönelik birçok yeni fikrin, yeni bakış açılarının sahibi A.A.Potebnya'nın eserleri de çalışma süresince faydalandığımız ana kaynaklardandır (A.A. Potebnya, *'İz Zapicok po Russkoy Grammatike'*, *'K İstorii Zvukov Russkogo Yazıka'* (1883).

Rus dilbiliminin neredeyse bütün şubelerinde birbirinden değerli çalışmalar yaparak, Rus dili literatürüne büyük katkı sağlamış, konuyla ilgilenenlerin başlıca kaynakları sayılabilecek eserleri kaleme almış olan N. M. Şanskiy (*N.M. Şanskiy, 'Sovremenniy Russkiy Yazık'*, O.M. İsaçenko (*O.M. İsaçenko, 'Sovremenniy Russkiy Yazık: Morfologiya Glagola i Nareçiya'* (2011), V.V. İvanov, *'İstoričeskaya Grammatika Russkogo Yazıka'*, N.M. Şanskiy, A. N. Tihonov *'Sovremenniy Russkiy Yazık' Çast II'* (1987), *'Russkaya Grammatika' Çast I Glavnyy redaktor N. Yu. Şvedova vd.* (1980), V.V. Babayetseva, L.D. Çesnakova, *Russkiy Yazık, Učebnik dlya Klassov Obşebrazovatelnyh Učebnyh Zavedeniy*, (1993) gibi isimler ve söz konusu çalışmaları, Rus dilini, dilin parçası olarak fiili ve Rus dili morfolojisiyle onun işlevsel çerçevesini inceleme ve değerlendirme noktasında bize yol gösterici olmuştur.

Rus dilinde dilin bölümlerini, dilin bir bölümü olarak fiili, fiil türlerini, fiilin dilbilgisel kategorilerini, cümle ve ifadeyi detaylı ve açık bir şekilde ortaya koyan bazı eserler, bu eserleri yaratan dilbilimciler ve onların konuya bakışları çalışmanın doğru yönde ilerlemesinde ve amacına hizmet etmesinde son derece yararlı olmuştur (A.A. Karavanov, *'Vidi Russkogo Glagola: Znaçeniye i Upotrebleniye'* (2005), A. M. Peşkovskiy, *'Russkiy Sintaksis v Naučnom Osveşenii'* (1956), (L. İ. Rahmanova, V. N. Suzdaltseva, *'Sovremenniy Russkiy Yazık. Leksika. Frazeologiya. Morfologiya'*(1997).

Çalışmanın başlangıcından sonuna dek, gerek konumuzla ilintili kelimelerin anlamlarını doğru ve tam ortaya koyabilmek, gerekse kelime hazinemizi genişletmek amacıyla Rusça ve Türkçe öne çıkan bazı sözlükleri kaynak edindiğimizi de belirtmek isteriz (*'Lingvističeskiy Entsiklopedičeskiy Slovar'*glavnyy redaktor V.N. Yartseva, (1990), (Sergey İvanoviç Ojegov, *'Slovar Russkogo Yazıka'* (2008), (M. V. Panov, *'Entsiklopedičeskiy Slovar Yunogo Lingvista'*(2006),(O. S. Ahmanova, *'Slovar Lingvističeskih Terminov'*(1966), (TDK Güncel Türkçe Sözlük, TDK Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>).

BİRİNCİ BÖLÜM

‘KİP’ KAVRAMI

1.1. ‘KİP’ KAVRAMI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

‘Bu gün yeryüzünde yaklaşık olarak 4000 dilin konuşulduğu tahmin edilmektedir. Kimi araştırmacılara göre ise, insan dillerinin sayısı 2000 ile 5000 arasında değişmektedir. Ancak bu sayıların somut ve kesin verilere dayandığı söylenemez. Çünkü pek çok bölge, dilbilimsel bakımdan henüz bütünüyle ve yeterli biçimde incelenememiştir’². Belirli bir tarihsellik açısından bakıldığında ve çeşitli dil ailelerinin varlığı da göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu dil varlığı içerisinde bazı aileler ve bu ailelere mensup diller kimi özellikleriyle kuşkusuz, ayrı bir yerde durmaktadır.

Bahsi geçen dil ailelerinden, örneğin, ‘Hint –Avrupa, konuşur sayısı bakımından en kalabalık dil ailesidir. Rusça, Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Lehçe, Makedonca vs. Hint –Avrupa dillerinin Genel Slav kolunu oluşturmaktadır. Bu dillerden Rusça, Beyaz Rusça ve Ukrayna dili Doğu Slavcayı; Bulgarca, Sırpça, Hırvatça ve Boşnakça Güney Slavcayı; Lehçe, Çekçe ve Slovakça ise Batı Slavcayı temsil etmektedir’³.

En kalabalık dil ailesinin önemli bir ferdi olan ‘Rusçayı ise yaklaşık yüz elli milyon kişi ana dil olarak, altmış beş milyon kişi de yabancı dil olarak konuşmaktadır’⁴.Görüldüğü gibi, bunlar son derece ciddi verilerdir. Elbette bu kadar konuşanı olan, bu denli geniş bir alana yayılan dilin varoluş ve süregeliş macerası çok eskilere dayandığı gibi, böylesi diller gelişim ve değişim noktasında da çok fazla yol kat etmişlerdir. Dilin canlı bir o kadar da yeniliklere açık bir olgu olduğu ve insanla da paralel olarak ilerlediği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Rus dilinin bu gün geldiği noktaya hiç de kolay gelmediğini, geçmişten günümüze farklı, özel bir takım süreçlerden geçtiğini tahmin etmek zor değildir. Kuşkusuz tüm bunlar ve nice başkaları bir dili şekillendiren, yukarıda söylenildiği gibi, değiştirip geliştiren ve en önemlisi de bu dili öğrenmeyi de zorlaştıran unsurlardır. Belki de, bu dili öğrenme sürecinde olan

² Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yay., Ank. 2009, 53.

³ Eker, 70.

⁴ Eker, 71.

çoğu insanın, Rus dilini gerek teori gerekse pratikte oldukça zor bulunduğunu söylüyor olması boşuna değildir. Hali hazırda yabancı dil öğrenmenin önünde genel geçer bazı engeller bulunuyorken, yabancı dil olarak öğrenilen dilin ana dilden farklı yönleri ne denli çoksa, elbette öğrenme süreci de bununla paralel olarak uzayacak ve karmaşık bir hal alacaktır. Bunun temeli, bir nevi, alışkanlıkları değiştirmenin, alıştığın düzenden ve sistemden vazgeçmenin zorluğuna dayanmaktadır.

‘Başka bir dil bilmeyen, sadece kendi ana dilinde konuşan bir insan çevresini ana dilinin kendisine verdiği dil araçlarının yardımıyla betimlemeye alışmıştır. Aynı kişi başka bir yabancı dil öğrenmeye başladığında, dış dünyadaki olguların, objelerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin, ayrıca insanoğlunun hislerinin, duygularının ve düşüncelerinin daha farklı olarak da ifade edilebileceğini keşfeder’⁵. İşte buradaki asıl mesele, var olan bakış açısını, dünya görüşünü yeniden biçimlendirmek, değiştirmektir. Belki de, işin en zor kısmı da burasıdır.

Hangi aileye mensup, hangi gramatik, semantik, morfolojik, fonetik vs özelliklere sahip olduklarını gözetmeksizin bakıldığında, geçmişten günümüze taşınan, varlığını idame ettiren birçok dilin, diğer başka dillerle çeşitli dilbilimsel ilişkilerinin, etkileşimlerinin, benzerliklerinin varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Spesifik çalışma alanımızın bağlı olduğu ve son derece geniş bir yelpazede değerlendirilmeye değer ve uygun olan Rus dilinin de Türk dilleri ile ilişkisinin, bağının, farklı boyut ve yönlerdeki etkileşiminin tarihi de çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bu noktada elbette, Rus ve Türk toplumlarının geçmişte bir dönem aynı topraklar üzerinde yaşamış, aynı havayı solumuş, benzer şeylere inanıp, benzer şeyler yaşamış oldukları gerçeği tartışmasız büyük rol oynamaktadır. Nitekim dil, kültür, tarih, edebiyat gibi toplumsal olgular her daim birbirlerinden beslenerek, birbirlerinden destek alarak yol alan olgulardır ve tabi ki insanı da temel edinerek.

Geçmişten bu güne, somut ve soyut her türlü etkileşim ve ilişkiye yönelik, sağlam temellere de dayandırılarak örnekler vermek gerekirse, A.N. Kononov’un ‘Türk Dili Araştırmaları Tarihi’ kitabı bu noktada aydınlatıcı nitelik taşıyan çalışmalardandır. A.N. Kononov’un adı geçen eserinde SSCB’deki Türk dili araştırmalarının başlangıç noktasına ve evveliyatına yönelik şu ifadeler yer bulmaktadır: ‘Rusya’nın Türkiye’ye

⁵ Elena Napolnova Demiriz, *Rusça ve Türkçe: İki Dil, İki Kültür*, Çev: Fatma Arıkan, (1. Baskı), Multilingual Yay., İst. 2009, 7.

duyduğu ilgi, siyasi sebeplerden dolayı I. Petro döneminde daha çok artmıştır. Doğu bilimlerinin pratik ve bilimsel anlamda gelişmesi ve Türkçe tercümanların yetiştirilmesi için yapılan faaliyetler bu dönemde başlatılmıştır. (I. Petro'nun 1716 ve 1724 tarihli emirleri)'⁶.

Öncelikli olarak Tatar Türkçesiyle başlayan bu yöndeki çalışmalar, zamanla daha geniş bir alana yayılmış ve diğer Türk dillerinin öğretimine yönelik hazırlanan çalışmalarla devamlılık kaydetmiştir. Nitekim Kononov'un aynı adlı eserinde de belirtildiği gibi, 'Tatar Türkçesinin Rus okullarında öğretimi 18. yüzyılda başlamıştır. P.S. Pallas'ın editörlüğü ile yayımlanmış olan 'Tüm dillerin ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlüğü'⁷ adlı çok dilli sözlükte diğer Türk dillerinin yanında Türkiye Türkçesinin de sözlüğü verilmiştir. Rusya'da Türkçenin ilk ders kitabını, Petersburg Üniversitesi'nin ilk (1822'den itibaren) Türk dili profesörü olan şarkiyatçı ve edebiyatçı Osip İvanoviç Senkovski (J. Sekowski, 1800 – 1858) yazmıştır'⁸.

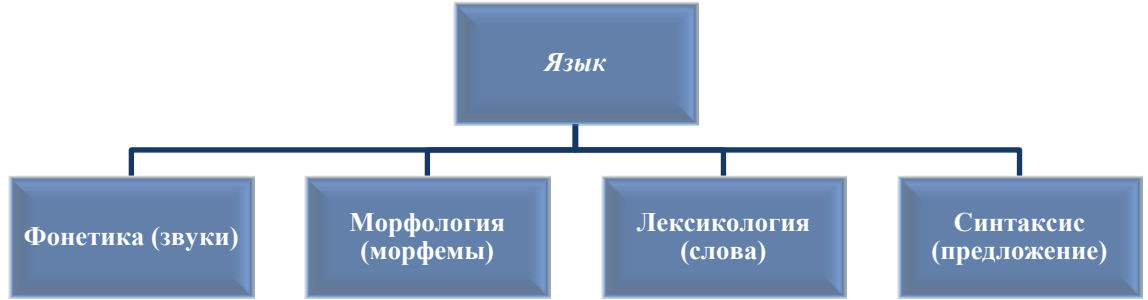
Görüldüğü üzere her ne kadar yapısal, kuramsal veya daha başka birçok farklılığı içinde barındırsa da, diller arasında, özellikle de bazı diller arasında, ciddi etkileşimlerin, benzeşmelerin ve müşterek noktaların varlığının gözlemlenebilir olduğu kitlelerce kabul gören bir gerçektir. Bu konuya yönelik söylenecek, yazılacak çok şey olmasına karşın, bunun yanında konunun da özel olarak incelenmesi, irdelenmesi gereken bir konu olmasından kaynaklı olarak, çalışma sınır ve amaçlarını göz ardı etmeden yol almayı tercih ettiğimizi belirtmek isteriz.

Çalışma alanımızın mensup olduğu Rus dili üzerinden devam edersek; Rus dili, daha önce de söz ettiğimiz gibi, çoğu açıdan özel bir dil olmakla birlikte, her biri kendi içerisinde son derece önemli, çeşitli bölümlerden oluşan, zengin, kapsamlı ve nitelikli bir dildir. Dolayısıyla, her dilde olduğu gibi, Rus dilinde de belirli bir düzenle, çalışma/ilgi alanları ve işlevleri açısından birbirinden ayrılan özel bölümleri, bu bölümlerinde kendi içlerinde çalışma ve ilgi alanları vardır. Rus dilinin bölümleri ve bu bölümlerin ilgi alanları şöyle gösterilebilir:

⁶ Ayrıntılar için Bkz: Kononov A.N. "İstoriya İzuçeniya Tyurkskih yazıkov v Rossiy", 25 – 31.

⁷ Sraunitelniye skovari vseh yazıkov i nareçiy, sobraniye desnitseyu Vsevisoçayşey osobı. Otdeleniye pervoe, soderjaşşee v sebe evropeyskiye i aziyatskiye yaziki. Çast pervaya. SPb, 1787. Çast vtoraya. SPb, 1789.

⁸ A.N. Kononov, *Türk Dili Araştırmaları Tarihi*, Çev: D Kenan Koç, (1. Baskı), Multilingual Yay., İst. 2006, 63 – 65.

Tabloda da görüldüğü üzere, dil, ses, morfem, sözcük ve cümle incelemesini temel edinerek bölümlere ayrılmıştır. Rus dilinin tüm şubelerinin çalışma alanlarında, özellikle dikkat çekici olan, özel bir inceleme, araştırma gerektiren konular vardır. Bu konuların en önemli, en özel olanlarından biri, kuşkusuz, karmaşık yapısı ve detaycılığıyla öne çıkan ‘fiil’, onun çeşitleri, bileşenleri, kategorileri ve özel durumlarıdır.

Çalışmanın diğer bölümlerinde geniş bir şekilde yer verilecek olan bu unsurlardan fiil kategorileri ayrıca dikkat çekicidir. Çünkü söz konusu fiil kategorileri ve de özellikle ‘fiil kipi kategorisi’, fiil kipleri de denebilir, teoride ve pratikte bildirişimi sağlayan en önemli unsurların başında gelmektedir. Bunun nedenlerine gelince, aslında bu, son derece açıktır. Kip kategorisi, aşağıda verilen tanım ve açıklamalarla da daha anlaşılır olacaktır; herhangi bir eylemi veya durumu gerçeklik planı çerçevesinde ele alırken, bu durumun ya da eylemin ifadecisi olan konuşanın bakış açısını da dikkate alarak, onun nazarında yapılacak bir değerlendirmeyi de mümkün kılmaktadır. Konumuz özel olarak Rus dilinde fiil kategorilerini kapsıyor olsa da, bu durum fiilde kip kategorisine sahip bütün dillerde hemen hemen aynı şekillerde tezahür etmekte, bu bağlamda, bildirişimde fiil kiplerinin nasıl bir yerde durduğunu bizlere göstermektedir.

Bahsi geçen dil hangisi olursa olsun, fiil kipi kategorileri dilbilimcilerin elbette dikkatini çekmiş; söz konusu dilin araştırmacıları bu konuya dair çeşitli değerlendirmeler yapmış, konuyu odağa almışlardır. Özünde kimi farklılıklar barındırsa da, araştırmacıların bu konuya yönelik fikirleri çoğunlukla benzeşmekte, kipi odağa

alma noktasında sergiledikleri tavır ve diğer fiil kategorilerinden ayırıştırma noktasında geliştirdikleri yaklaşımlar neredeyse müşterek bir zeminde toplanmaktadır. Bu kategorinin tanımlamalarına yönelik bu evrensel tutum, elbette onun işlevsel boyutuyla yakından ilgilidir. Kipe yönelik çeşitli kaynaklarda, çeşitli dilbilimciler tarafından yapılan tanımlardan bazılarını inceleyecek olursak, bu tanımların dayandığı bakış açılarının da bizi destekler nitelikte olduğunun açıkça görülebileceği düşüncesindeyiz:

Kip –Fiil tarafından adlandırılan eylemin gerçeklikle olan ilişkisini, konuşanın bakış açısıyla ifade eden dilbilgisel kategoridir⁹.

Kip –Kiplik (model) ifadesinin dilbilgisel usulüdür¹⁰.

Kip –Fiilin dilbilgisel kategorilerinden biridir. Bu kategori, cümle içerisinde konuşulan (fiille ifade edilen) gerçek eyleme işaret etmektedir¹¹.

Kip: Eylemin kipliğini, eylemin gerçeklikle ilişkisini ifade eden fiilin değişken morfolojik işaretidir. Kip, eylemin gerçeklikte yeri olup olmadığını yani eylemin gerçek, gerçek dışı, istenilir, mümkün olup olmadığını göstermektedir¹².

‘Ergin kipi, ‘fiil kök veya gövdesinin ifade ettiği hareketin ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisi’ olarak tanımlamaktadır. Ayrıca hareketleri karşılayan dil birlikleri olan fiil kök ve gövdelerinin tek başlarına kullanılmadıklarını; bir şahsa, zamana, şekle bağlanarak kullanım sahasına çıktıkları vurgulanmıştır. Başka bir deyişle kip, ‘fiilin gösterdiği hareketin, oluş ve kılışın anlatım düzlemine çıkış şeklidir. Konuşan, dinleyen ve adı geçen açısından fiilin ifade edilişidir¹³.

Zeynep Korkmaz, ‘Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi’ adlı eserinde kipin, Türkçede ‘şekil, biçim, kalıp’ anlamlarına geldiğini Türkçe gramerinde ise kipe yönelik tanım ve açıklamaların oldukça bulanık ve karışık olduğunu belirtmektedir. Korkmaz, birçok dilbilimciden farklı olarak, kipin zaman ile doğrudan bir ilişkisi olmadığını, ancak kiplerin zaman ekleriyle birleşmeden de kendi varlıklarını ortaya koyamadıklarını

⁹ Les (ЛЕС), Glav. Red. Yartseva, V., N., (Elektronik sürüm) *Sovetskaya Entsiklopediya*, Moskva, 1990. (<http://tapemark.narod.ru/les/>).

¹⁰ Les, (<http://tapemark.narod.ru/les/>).

¹¹ M. V Panov, *Entsiklopedičeskiy Slovar Yunogo Lingvista*, Flinta, Nauka Moskva 2006, 265.

¹² Shalala Ramazanova, Yelena Çialasvili, *Rus Dili Morfoloji*, (1.Baskı), Fenomen Yay., Erzurum 2005, 128.

¹³ Pelin Seçkin, ‘‘Anlama ve Anlatma Sürecinde ‘Kip’ ve ‘Kiplik’’, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7, 2014, 7 – 16, 8.

savunmaktadır. Korkmaz'a göre ise kipin tanımı şöyledir: 'Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir'¹⁴.

Doğan Aksan 'Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim' eserinde, kipe yönelik 'eylemin bildirdiği devinimin, oluşun, kılışın konuşan açısından ne tarzda, ne yolda yansıtıldığını gösterir. Bir bakıma, açıklamada beliren ruh durumudur da denilebilir'¹⁵ şeklinde bir tanımlama yapmaktadır.

Ana dilimizdeki eylemlere ve onların özelliklerine yönelik belki de en açık ve net ifadelerden bazılarını Süer Eker'in, 'Çağdaş Türk Dili' kitabında rastlamaktayız: 'Türkçenin, yabancı etkilere karşı en çok dayanan ulusal unsurları, eylemleridir. Daha ilk yazıtlarından itibaren Türk eylemlerinde görülen zaman (*tempus*) ve tarz (*modus*) zenginliği, onların çok güçlü yabancı etkiler ortasında bile, sarsılmadan gelişmelerini sağlamıştır. Aynı eserde Süer, kipin, eylemlerin zaman, kişi ve anlam özelliklerine göre eklerle biçimlenen dilbilgisi kategorisi¹⁶ olduğunu da söylemektedir.

'Bybee, Perkins ve Pagluca kipi, konuşmacının kendi davranış ve fikirlerinin dilbilgiselleşmesi olan kipliğin gramatik bir biçimi olarak tanımlamışlardır'¹⁷.

Tanımlardan da açıkça anlaşıldığı gibi, kip, neredeyse, her cümle ve ifadede varlığını hissettiren bir olgudur. Bu durum zaten onun bildirişimde nerede durduğunun da esas göstergesidir. Dünya üzerinde varlığını sürdüren her dil, kendine özgü model anlamlarla ilişkili olarak kendi kip formunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla her dile özgü kip formunun varlığı, bu kavramın belirli ölçütlerle ayrılmasını ve çeşitlenmesini mümkün kılmaktadır.

Genel olarak bakıldığında ise, kipin iki tip ayrımı ön plana çıkmaktadır: direkt ve dolaylı. Direkt kip, eylemin gerçeklikle olan ilişkisinde, gerçeklik planındaki nesnel saptamaya hizmet eden kiptir. Söz konusu kip bildirme kipidir (*indikativ*). Dolaylı kiplerde ise durum biraz daha farklıdır. Burada, konuşma nesnesinin ifade edilen

¹⁴ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, (3. Baskı), Türk Dil Kurumu Yay., Ank. 2009.

¹⁵ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, (5. Baskı), TDK Yay., Ank. 2009.

¹⁶ Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, (5. baskı), Grafiker Yay., Ank. 2009, 340.

¹⁷ Seçkin, 12.

durumla çok daha farklı bir ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu ilişki çeşitli şekillerde tezahür edebilir. Sözü edilen bu çeşitlilik, dolaylı kiplerin farklı dillerde paradigmatic* çeşitliliğini de belirlemektedir.

‘Kip öğretisini, Rus grameri kip terimini de borçlu olduğu antikten, Yunan – Latin geleneğinden almıştır. Kip (*наклонение*) –Meletius Smotrytsky’in terimidir. Kip adları –*изъявительное* (bildirme) –(L. Zizaniy v grammatike 1596 yılında), *повелительное* (emir), *желательное* (istek) –çok daha önce ortaya çıkmıştır¹⁸. Buradan da anlaşıldığı üzere, Antikten itibaren dilbilgisel kategoriler arasında kip ayrılmaya başlanmıştır. ‘Eski Rusçada ise kip dörde ayrılmaktaydı. Ancak Eski Roma’da sayıları üçe kadar düştü: Latin dilinde bildirme, emir ve dilek – şart şeklinde kategorize oldu. Rus geleneğinde bu terimlerin taklitleri ortaya çıktı: bildirme, emir ve dilek – şart. Eski Yunancada istek kipi de vardı; ancak bu kip Rusçada olduğu gibi Latince de yoktu’¹⁹.

‘K. S. Aksakov istek kipini, *желательное наклонение* (optativ), yeniden düzenlemiştir. Batı Avrupa dilleri dilbilgisi kitapları etkisi altında, çoğunlukla da Fransızcanın, Rus gramer kitaplarında 18. yüzyıl sonundan itibaren *условное наклонение*, şart kipi ortaya çıkmış üç kipi tanımlı egemen olmuştur: bildirme, emir ve belirsiz kip. Dilek şart kipi formları, analitik bileşenler gibi kelime grubunun söz dizimsel formları sayılmaktaydı. Belirsiz/ belgisiz kip (*неопределенное наклонение*) 30lu yıllarda vardı ve bildirme ve emir kipinden ayrı olarak yalın hale uygun düşen, ‘fiilin direkt formu’ olarak kullanılmaktaydı (‘Praktičeskaya Russkaya Grammatika’ N. İ. Greç)’²⁰.

Esasında Aksakov, iki başlıca kip üzerinde durmuştur. Bunlar da bildirme ve emir kipleridir. Ancak Aksakov, yukarıda da belirtildiği gibi eylemin bildirdiği şart ve istek anlamlarını da görmezden gelememiştir. Nitekim o, söz konusu anlamları işaretlemek veya belirtmek gerektiğinde emir kipinden yararlanılabileceğini savunmaktadır. Çünkü ona göre bu anlamlar emir kipi anlamsal detaylarından, anlam

* *Paradigmatic: Dilbilimde konuşucunun, söz zincirinin her noktasında dil birimlerini seçme eylemini inceleyen dilbilim dalı, dizibilim. Bkz: <https://eksisozluk.com/paradigmatic> – 196625.*

¹⁸ Viktor Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, (1. Baskı), Uçpedgiz Gosudarstvennoye Uçebno – Pedagogičeskoye İzdatelstvo Prosveşeniya RSFSR Moskva, Leningrad 1947, 581.

¹⁹ Panov, 265.

²⁰ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 581 – 582.

inceliklerindendir. Vostokov'un ve özellikle de Greç'in dilbilgisi üzerine yazılmış kitapları da bu fikri destekler niteliktedir. Çünkü söz konusu dilbilimciler de eserlerinde başlıca iki kip öğretisinden bahsetmektedirler: bildirme ve emir.

'19. yüzyılın başlarında kip kategorisine olan bakışlar yargının model anlamının biçimsel mantığının güçlü etkisine maruz kalmıştır. Burada model anlamın üç kategorisi ayrılmıştır (mümkünlük –mümkün olmama, varlık –yokluk, gereklilik –raslantısallık). Akademik A. İ.Davıdov'un 'Opıte Obşesravnitelnoy Grammatiki Russkogo Yazıkı' (1852) eserinde bu kategoriler Kant'ın model kategorileriyle açıkça karşılaştırılmıştır²¹:

1. Bildirme– eylemin bağımsızlığını ve gerçekliğini göstermek için,
2. Emir– bağımsız, dolaysız, direkt iradeyi ifade etmek için,
3. Dilek– şart – varsayılan, mümkün olan eylemin ifadesi için.

Rus dilinde fiil kipi öğretisine yönelik orijinal ve önemli fikirler öne süren diğer bir büyük isim de N.P. Nekrasov' dur. Onun bu anlamda ortaya koyduğu çalışmalar kuşkusuz, kip öğretisinde atılan en büyük adımlardandır. N. P. Nekrasov, 'O Znaçenii Form Russkogo Glagola' (1865)* kitabında morfolojik bakış açısından uzaklaşarak Rus fiilinin kip formunun olmadığını iddia etmiştir. Ve ona göre, Rus dilinde fiilin iki temel formu vardır: isim (matar) ve şahıs (fiilin şahsa göre çekimlenmiş formu). Nekrasov'un fikri gereğince, Rus fiilinin isim formu diğer dillerdeki bildirme kipine, şahıs formu ise bildirme, şart, dilek – şart ve emir kiplerine denk düşmekteydi. 19. yüzyılın sonundan itibaren ise Rus gramer kitaplarındaki kip listesinden oy birliğiyle *infinitiv* (matar) çıkarılmıştır. Bunun dışında bildirme kipi olarak adlandırılan kipi aslında kip olmadığı, yapmacık kipliğin işareti, daha doğrusu kipi sıfır kategorisi olduğu kayıt edilmiştir (A. M. Peşkovski). Prof. Ovsyaniko –Kulikovskiy 'Sentaksında' bildirme *изъявительное* kipi aslında kipe sahip olmadığını, çünkü kipi ifade etmesi gereken hiç bir şeyi ifade etmediğini yazmıştır. Buna dayanarak o, yapmacık bir kip gibi değerlendirilebilirdi. Ve kimi zaman emir kipi, kimi zaman da şart kipi rolünde ortaya

²¹ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 582.

* N. P. Nekrasov, *O Znaçenii Form Russkogo Glagola/* Soç. N. Nekrasova, Tip. i Litorg. I Paulsona i K, SanktPetersburg, 1865, 313s.

çıkabileceği için, burada tam anlamıyla bir kip misyonundan bahsetmek mümkün değildir²².

‘Akademik A.A. Şahmatov ise Rus dilindeki geleneksel üç kip öğretisini yıkmış, çağdaş Rus dilinde karmaşık ve farklı anlamlar ifade eden altı (özünde yedi) kip bulmuştur: bildirme, emir, dilek – şart (istek ve şart), geçersiz (hükümsüz) kip, varsayımsal kip ve potansiyel kip’²³.

‘A.A. Potebnya’nın tasvirinde de ‘kip’ tarihsel bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Potebnya, fiilin geçmiş zamanının eski sistemlerinin bozulmasını esas alarak, kipi ideal öğretisini incelemiştir. Söz konusu ideal öğreti, eylemin gerçeklik planındaki değil, sadece düşüncedeki tasviridir. O, Rus dilinde asıl olarak dört kipi kabul etmiştir: bildirme, emir, dilek – şart ve istek’²⁴.

Günümüze gelindiğinde ise, Çağdaş Rus dilinde, Lenguistik Ansiklopedik Sözlükle (ЛЭС) de uyumlu olarak fiillerin üç kipe sahip olduğunu söylemek yerindedir: bildirme, emir ve dilek – şart.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bütün detaylarıyla ele alınacak olan kip kavramının bu uzun ve çok aşamalı gelişim ve değişim sürecine virgül koyarak, buraya kadar anlatılanlar, tanım ve açıklamalar içerisinde öne çıkan ve özellikle de ‘kip’ ile kurduğu yakın ilişkiyle dikkat çeken ‘kiplik’ kavramına değinmenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Kiplik veyahut kipsellik, aşağıda anlatılacaklardan da anlaşılacağı üzere, gerek tanımsal gerek yapısal anlamda biraz karmaşık, anlamsal olarak da bir o kadar çok yönlü bir kavramdır.

‘Kiplik kategorisinin sınırları, farklı dilbilimcilerce farklı şekillerde çizilmiştir. Saptama amaçlarına göre, iletişimsel amaçların karşılığı (*onay –soru –içtepi*); belirleyicilerin karşılığı (*onay –inkâr*); anlamsal genişliğin derecesi (*gerçeklik –gerçek dışılık*), (*gerçeklik –varsayımsallık –gerçek dışılık*), konuşmacının zihnindeki inancın seviyesi; yüklem ve özne arasında kelime araçlarıyla («хочет», «может», «должен», «нужно») ifade edilen değişken ilişkiler kiplik sahasına girmektedir’²⁵.

²² Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 583 – 584.

²³ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 584.

²⁴ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 585 – 587.

²⁵ Les bkz. Modalnost.

Kipliğe dair aşağıda verilen bazı tanım ve açıklamalar, bu kavramın, konumuzun özünü oluşturan fiil kipleriyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu, kip öğretisinde kipliği, neden ve ne şekilde ele almak gerektiği noktasında aydınlatıcı olacaktır:

Latin dilinden gelen kiplik *модальность* (modalis –modal, lat. modus, ölçü, usul) – ifadenin gerçeklikle olan ilişkisinin farklı türlerini ifade eden işlevsel –semantik (anlamsal) kategoridir.

‘G.A. Zolotova* kipliği– farklı model özellikleri içine alan, bunlar ki cümle yapısının farklı yönlerinde ortaya çıkarlar; çoğu kez biri diğerine katman oluşturan karmaşık ve çok planlı kavram olarak ele almaktadır. O, cümlelerin kipliğini, uygunluk ve uygunsuzluk bakış açısıyla, ifade özünün gerçeklikle nesnel – öznel ilişkisi olarak incelemektedir. Böylece G. A. Zolotova kipliğin iki başlıca tipini ayırır: gerçek kiplik ve gerçekdışı kiplik’²⁶.

‘Kiplik olayı, esasında mantıksal yeti kategorisi olarak da ele alınabilir. Cümlede kiplik ortaya koyar; fikir, anlam ve içerik sentaksın düzenleyici merkezleri sayılabilir. Nitekim A.A. Şaov da kipliğin mantık kategorisi olduğunu söylemektedir. O, anlamsal işaret, az ya da çok derecede kipin tüm formlarına özgüdür diye yazmaktadır’²⁷.

‘Kiplik, konuşanın durum karşısındaki tutumu, beklentisi, şüphesi, zorunluluğu vb. durumları yansıtan ifade biçimleridir. Bu ifade biçimlerinin belirli işaretleyicilerden oluştuğunu söyleyebilmek oldukça güçtür. Çünkü kiplik ifadeler, anlambilimin yorumuna açık, çoğunlukla bağlama dayalı ve kapsama alanı geniş olan parçalarıdır. Kiplik ifadelerin yorumlanmasında bağlamın yanı sıra konuşan kişiyle dinleyici arasındaki sınıf farkı, yakınlık, konuşmacının tonlaması gibi pek çok etken söz konusudur. Örneğin “Kapıyı kapatır mısın?” cümlesi bir patron tarafından çalışanına söylendiğinde, **emir** işaretleyicisi olarak değerlendirilirken; aynı cümle iki arkadaş söz konusu olduğunda **istek** işaretleyicisi olarak değerlendirilebilir’²⁸.

* G. A. Zolotova, *O Modalnosti Predlojeniya v Russkom Yazıke*, 1973.

²⁶ O. N. Solovyeva, “Logičeskaya i Lingvističeskaya İnterpretatsiya Modalnosti v Trudah Yazıkovedov”, *Vestnik Orenburskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta, Elektronnyy Naučnyy Jurnal* ([http:// www.vestospu.ru](http://www.vestospu.ru)), No:4, 2012, 73 – 77.

²⁷ Nuriyet Gubjokova, “Modalnost – Mıslitelnaya Kategoriya (Retsenzirovana)”, *Vestnik Maykopskogo Gosudarstvennogo Tehnologičeskogo Universiteta*, No:1, 2010, 107 – 111, 108.

²⁸ Pelin seçkin, 10.

‘Bir sözcede (yazar ya da anlatıcı) herhangi bir yolla kendini hissettirebilir ya da silinebilir. Söylediklerine ya da yazdıklarına katılabilir, ya da tersine, söylediği, ya da ürettiği sözceyle kendi arasına bir mesafe koyabilir. Kendi ürettiği sözce karşısında konuşucunun değerlendirmelerini, tutumunu, durumunu ortaya koyan tüm belirtilere ‘kiplik’ denir’²⁹.

Kipliğin, insanla dil arasındaki ilişkiyi yansıtan, belirli öğeleri olmayan, fakat her cümlede temsil edilen, konuşur ve konuştukları ilişkisine dayanan, söz edimi tartışmalarını da barındıran bir kategori olduğunu belirtmektedir. Caner Kerimoğlu, dilbilimde kiplik çalışmalarına yönelik başlangıç noktalarını Jespersen, Georg von Wright, Keifer ve Portner ve de söz konusu dilbilimcilerin çalışmaları olarak göstermektedir³⁰.

Elbette yukarıdaki bilgilere ek olarak, kipliğe dair söylenecekler genişletilebilir niteliktedir. Zira uzunca bir süredir kiplik kategorisi dilbilimcilerin dikkatini bir hayli çekmekte ve bu alanda yapılan çalışmalar artarak devam etmektedir. Kiplik tek bir bilim alanına mal edilemeyecek, tek bir açıdan bakılamayacak kadar geniş bir terimdir. Söz konusu kategori, başta mantık olmak üzere, felsefe ve dilbilimde de özellikle öne çıkmaktadır.

Nitekim ‘kiplik sahasında ilk çalışmalar Aristo’ya aittir (IV. yydan günümüze) Aristoteles bütün her şeyi kesin sınırlarını çizerek iki gruba ayırır: olasılıktaki şey ve gerçeklikteki şey. Olasılık ve gerçeklik ilişkisini inceleyerek, felsefe, kipliğin iki başlıca türünü ortaya koyar: şartlı kiplik ve mutlak kiplik. Bu bağlamda mutlak kiplik gerçeklikle ilişki içerisindedir; şartlı kiplik ise olasılıkla. Bu işaret edilen iki tip kipliğin ayrımı dilbilim için büyük anlam ifade etmektedir. Çünkü bunlardan biri dildeki öznel kipliğin ikincisi ise nesnel kipliğin esasıdır. Bugünkü felsefeye büyük etki eden İmmanuel Kant da, kategorileri dört grupta incelemiştir: nicelik kategorisi, nitelik kategorisi, ilişki kategorisi ve kiplik kategorisi. Kant, kiplik kategorisini ise 3e ayırmaktadır: olasılık –olasılıksızlık, gerçekleşebilirlik –gerçekleşemezlik, gereklilik –rastlantısallık. İ. Kant’a göre kiplik, yargının, insanın öğrenme yeteneğiyle nasıl bir ilişkisinin olduğunu göstermektedir’³¹.

²⁹ Zeynel/ Ayşe Kıran, *Dilbilime Giriş, Dilbilgisinden Dilbilime*, (1. Baskı), Seçkin Yay., Ank. 2001, 182.

³⁰ Pelin Seçkin, Caner Kerimoğlu, ‘‘Kiplik İncelemeleri ve Türkçe’’, *Türkbilig*, 2014/27, 161 – 168, 161.

³¹ V. V. Luşnikova, ‘‘K Voprosı o Defınıtsi Modalnosti’’, *Aktualniye Voprosı Filologičeskoj Nauki XXI veka: Sbornik Statej po Materialam III Vserossiyskoj Naučnoj Konferentsii Molodih Učenih s Mejdunorodnım Učastiem*, 2013, 27 – 33, 29.

Görüldüğü gibi mantık çerçevesinde incelenen kiplik, olasılık ve gerçeklik etrafında şekillenmektedir. Yine bunlardan başka olarak, mutlaklık, varsayımsallık, öznellik ve nesnellik gibi durumlar da kiplik tanımlamaları ve sınıflandırmalarında öne çıkan unsurlardandır.

Ayrıca, ‘isteği de kiplik alanına ilave eden bilginler vardır (örn. Palmer 2001). Sonuç olarak, kipselliğin kapsadığı anlambilimsel ulamlar bugüne değin tartışılmaktadır (krş. Narrog 2005; Nuyts 2006). Yukarıdaki tanımlama meselesine; kanıtsallık (*evidentiality*), görünüş, kılınış, zaman gibi diğer ulamlara karşı sınırlama meselesi de eklenebilir. Kipsellik çoğu defa salt sınıflandırılması zor öğelerin çöp tenekesi ulamı (*dustbin category*) olarak kullanılmaktadır’³².

Günümüz mantığında da bazı örneklerle rastlamak mümkündür. Örneğin, A.V.İsayev (1996)* bütün yargıları ihtimal (olası) ve kesin olarak ayırır. Kesin yargılar kendi içinde, gerçeklik yargısı, olasılık ve gereklilik olarak ayrılmaktadır. Gerçek yargılar bir şeyi işaretler bütünü olarak sunmaktadır: *нeмp –cтyдeнт –oтличник*. Olasılık yargıları, öznenin yüklemle ilişkisi için özün yeterliliğini yansıtır: *нeмp мoжeт быть учeным*. Gereklilik yargıları, nesnenin hükmüne ait özne ile yüklem arasındaki ilişkinin işaretidir: *cтaкaн дoлжeн имeть днo*³³.

Zeynel /Ayşe Kıran, anlatıcı ya da yazarın cümle içindeki varlığını, ne denli ön planda olduğunu cümlelerin semantik karakteriyle ilişkilendirmişlerdir. Kıran, bu durumu şöyle açıklamaktadır: ‘Bir sözce ne ölçüde nesnel veya yansızsa, konuşucu da o ölçüde silinir. Bunlara örnek olarak, öğretici ve eğitici amaçlı, açıklayıcı metinler, okul kitapları ve bilimsel kitaplar gösterilebilir. Buna karşılık, kanıtlayıcı metinler, düşünce, duygu içeren metinler genellikle konuşucunun bağlantı ve varlık derecesini yansıtan sayısız kiplik belirtisi içerirler’³⁴.

³² Julian Rentzsh, “Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası”, Bilig, 67, 2013, 130.129 – 168.

* A. V. İsayev, *K Voprosı o Deleniyе Sujdeniy po Modalnostıll* Logiko – Grammatıçeskiye Oçerki – M. 1961, 85 – 96.

³³ Luşnikova, 28.

³⁴ Zeynel/ Ayşe Kıran, 182.

Dilde kiplik ifade araçlarına yönelik fikirler ise birçok dilbilimcinin çalışmalarında gelişmiştir (A.V. Bondarko, E. İ. Belyaeva, T.C. Gluşak, E.V. Gulıga, N.V. Karpovskaya ve diğerleri)³⁵.

Kiplik kategorisini en geniş ele alanlardan biri akademik Vinogradov'dur. Onun kiplik kategorisine adanmış çalışmaları söz konusu kavramın farklı yönlerini ortaya çıkarmaktadır. Ona göre, herhangi bir cümle kendi pratik genel algısında gerçeklik yansıtarak, konuşmanın içeriğiyle gerçekliğe taşır ve bundan dolayı cümleyle, onun değişik türleriyle kiplik kategorisi sıkıca bağlıdır. 'Vinogradov şöyle ifade etmektedir: pratik genel geçer bilincinde gerçeklik yansıtan cümle gibi, doğal olarak, konuşma içeriğinin gerçeklikle ilişkisini ifade eder; cümleyle, onun farklı tipleriyle kiplik kategorisi sıkı bir ilişki içerisindedir. Her cümle özsel bir işaret gibi model (kiplik) anlamı kapsar; gerçeklikle ilişki işareti içerir'³⁶. Görüldüğü üzere V.V. Vinogradov kiplik öğretisinde kipliğin cümleyle ilişkisinin altını çizmektedir. Buradan çıkan sonuç da Vinogradov'un kiplik kategorisini sentaks (sözdizim) bilimi içerisinde incelediği gerçeğidir.

'Alan yazında her ne kadar kiplik türleri ve geçişim konusunda uzlaşımsal bir sınıflandırma olmasa da kipliğin kavramsal yapısı ve bu yapının bileşenleri konusunda ortak saptamalar bulunmaktadır. Wymann (1996) alan yazında uzlaşımsal ortak tanımlanan bileşenleri şu biçimde sunmaktadır³⁷:

Kiplik bileşeni	Kiplik nitelemesi	Kodu
Konuşan	Kiplik öznesi	KÖ
Sunulan durum	Kiplik önermesi	KÖN
Sunulan durumu yapan/ hakkında olan	Kiplik kılıcısı da olan	KK
Konuşanın durumu hakkındaki görüşü	Kiplik tutumu görüşü	KT
Görüşün kaynağı	Kiplik kaynağı	KKA

(Wymann, 1996'dan uyarlanmıştır. Emeksiz, 59.)

³⁵ M. A. Şevtsova, "İspolzovaniye Sredst Virajeniya Modalnosti Vinujdenosti v Romane E. Mendosi 'Sin Noticias De Gurb'", *Mejdunarodnaya Naučno – praktičeskaya İnternet – Konferantsiya 'İspaniya i Rossiya: Dialog Kultur v Svete Sovremennoy Tsivilizatsionnoy Paradigmi, Sbornik Materialov*, 2011.

³⁶ Solovyeva, 74.

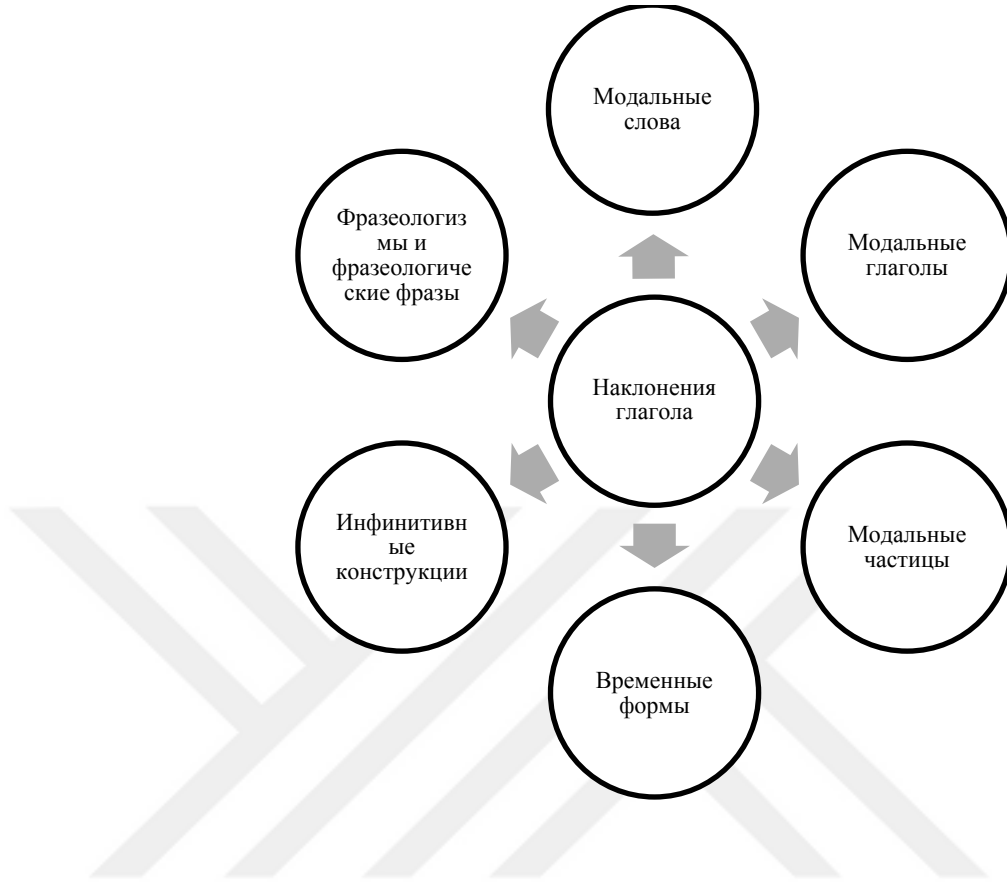
³⁷ Zeynep Erk Emeksiz, "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller", *Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi TÖMER, Dil Dergisi*, sayı: 141, 2008, 55 – 66, 59.

Son yıllarda dilbilimciler kipliği ekseriya işlevsel –anlamsal kategori olarak incelemektedirler. Söz konusu konseptin ise esas olayı işlevsel –anlamsal sahadır. Kipliğin ifade yöntemleri şöyle sıralanabilir³⁸:

1. *Модальные глаголы* /Kiplik (model) fiiller
2. *Модально –приглагольные частицы*/Kiplik (model) **fiil**sel parçalar
3. *Модальные слова*/ Model sözcükler:
 - a. *Вопросительные*/ Soru: *разве, неужели, ужели.*
 - b. *Утвердительные*/ Olumlu: *подлинно, истинно, в самом деле, действительно.*
 - c. *Предположительные*/ Varsayımsal: *авось, может быть, ни как, едва ли, чуть ли, вряд ли.*
 - d. *Отрицательные*/ Olumsuz: *не, ни.*
 - e. *Ограничительные*/ Kısıtlayıcı –sınırlandırıcı : *токто, только, единственно, лишь.*
4. *Модальные словосочетания* (фразеологические единицы)/ Kiplik (model) kelime grubu (deyimler):
 - a. *Деепричастные словосочетания* (обычно включающие в себя формы глаголф *говорить*)/ Bağ fiilli (ulaç) kelime grupları (genellikle *говорить* fiil formlarında kendini gösterir): *собственно говоря, коротко говоря, откровенно говоря, вообще говоря, иначе говоря.*
 - b. *Инфинитивные словосочетания*/ Mastarlı kelime grupları (öbekleri): *так сказать, признаться сказать,*
 - c. *Лично –глагольные словосочетания*/ Özneli –fiil kelime grupları (öbekleri): *бог знает, кто его знает*
 - d. *Безлично –глагольные словосочетания*/ Öznesiz –fiil kelime grupları (öbekleri): *стало быть, должно быть.*

³⁸ İ. Maruda, “Kategoriya Modalnosti i Sposoby yyo Virajeniya” *Universitetskiy Kompleks Kak Regionalniy Tsentr Obrazobaniya, Nauki i Kulturi*, 2013, 1995 – 1998, (1997 – 1998).

Kipliğin İfade Araçları:

Yukarıdaki şema ifadenin kipliğini bildirmede rol oynayan genel –geçer araçlara değinmektedir. Elbette söz konusu bileşenlerin bir ya da birkaçına sahip olmayan diller de vardır. Örneğin bazı dillerde kiplik bildiren, kendine özgü anlamlarıyla öne çıkan fiiller yoktur. ‘Japonca bu dillere örnek teşkil edebilir. Bunun yanında fiili model yapan elbette sadece anlamı da değildir; bu şekilde değerlendirmek bizi yanıltabilir. Örneğin İngiliz dilinde ‘want’ (*xomemь*) fiili model fiil kategorisine girmez (kiplik bildirmez)’³⁹.

Genel hatlarıyla ele almak gerekirse kiplik kategorisini dört grupta incelemek mümkündür⁴⁰:

1. Nesnel kiplik, gerçeklikle konuşan arasındaki ilişki;
2. Öznel kiplik, konuşanla ifade edilen arasındaki ilişki;

³⁹ O. M. İsaçenko, “Uçebno Metodičeskiy Kompleks”, *Sovremennyy Russkiy Yazık: Morfologiya Glagola i Nareçiya*, Novosibirsk 2011, 72.

⁴⁰ Seri Akinori, “Sredstva Oboznaçeniya Modalnosti v Kosvennoy Reçi Russkogo Yazıka”, *Slavistika XXVII*, 2011, 223 – 245, 226.

3. Kelime anlamlarıyla ifade edilen model (kiplik) anlamlar, örneğin, mümkün olma anlamı, istek, mecburiyet, gereklilik ya da zorunluluk;

4. İddia, onay, inkâr alanlarıyla ilişkili anlamlar.

İsaçenko, kiplik (model) anlamın üç başlıca tipini şu şekilde ifade etmektedir⁴¹:

1) **Долженствования**, *т. е. Нecessности* (краткие прилагательныетипа *должен, обязан*) –mecburiyet –gereklilik (*должен, обязан* tipi kısa sıfatlarla)

2) **Возможности** (спрягаемые формы глаголов *мочь, уметь, успеть*) – (olasılık –mümkün olma (*мочь, уметь, успеть* fiillerinin çekimli formlarıyla)

3) **Волеизъявления** (побуждения) –(iç tepî, teşvik)

a) *с оттенком желательности* (*желать, хотеть, мечтать, изъяснить*) – istenilirliliğin detaylarıyla,

b) *с оттенком готовности* (*реши́ться, намереваться, надумать, готовиться, собраться*) – hazır olma detaylarıyla,

в) *с оттенком согласия или «разрешения себе» совершить действие* (*согласиться, взяться, разрешить*) – eylemin gerçekleşmesine yönelik razı olma veya kendine izin verme detaylarıyla.

Bunların dışında kalan ve özellikle ön plana çıkan başka kiplik anlamlar ve onları ortaya koyan fiiller ya da söz öbekleri de vardır. Örneğin herhangi bir eylemin amaçsızlığını ya da iyi düşünülmemişliğini ifade eden bir kiplik anlamından bahsedilebilir.

‘Eylemin iyi düşünülmemişliği anlamı kurala göre, genellikle, herhangi bir istek, ilgi ile alakalı olmayan; mantık, belirli bir durumdaki yerindelik, yararlılık veya bir amaca yönelik olmama, etik kurallara zıt ve istenmeyen, kötü sonuçlar doğuran bir pozisyonda olma gibi durumlarla ilişkilidir. Bu anlamın ifade araçları da yine model fiillerdir. Örneğin, model fiil *вздумать* (birdenbire –canı istemek) ve *прийти в голову* (aklına gelmek) eylemin iyi düşünülmemişliğinin tematik gruplarını ve kelime esasını

⁴¹ İsaçenko, 72.

oluşturmaktadır. Ve cümlede esas ögenin yardımcı elemanı pozisyonunda ortaya çıkmaktadır⁴².

Kipliği sözdizimsel kategori sayan ve cümle – kiplik ilişkisini de işaretleyen düşünceleri de destekler nitelikte bir bakışla A.A. Şahmatov cümlelerin kipliğini kategorize eder. A.A. Şahmatov'un terminolojisine göre cümlelerin başlıca dört kipliği şöyledir⁴³:

1. *Предложения восклицательные* – ünlem cümleleri – birçok kiplik detayıyla:

На улицах кабак, нечистота. Позор! Поношение! (Гоголь, «Ревизор»);

Sokaklarda pis meyhaneler. Rezalet! Yüz karası!

Ах, дела, дела! (Л. Толстой, «Власть тьмы»)

Ah, işler, işler! (olaylar, olaylar)

2. *Предложения, выражающие пожелание и приказание* : İstek ve emir bildiren cümleler:

Всякое зло должно же когда –нибудь кончиться (Писемский, «Тысяча душ»);

Her kötü şey bir gün gelip bitecektir (bitmelidir).

Счастливый путь, сосед мой дорогой! (Крылов, «Волк и кукушка»).

İyi yolculuklar (uğurlar olsun), benim değerli komşularım!

3. *Предложения вопросительные* : Soru cümleleri:

Дождь?–Никак гроза? (А. Островский, «Гроза»).

Yağmur? –Fırtına olmasın?

4. *Предложения описательные* : Tasviri (betimsel) cümleler:

Наконец, вот и переулок (Достоевский, «Преступление и наказание»);

Nihayet, işte ara sokak.

⁴² E.P.Volkova, “Sredstva modalnogo znaçeniya neobhodimosti deistviya v Sovremennom Russkom Yazıke”, 218.

⁴³ V.V. Vinogradov, “O Kategorii Modalnosti i Modalnih Slovah v Russkom Yazıke” *İslodavaniya po Russkoy Grammatike: İzbranniye Trudi*, 1975, 53 – 87, 60.

Осень. Вечер. Месяц светит. Внутренность двора (Л. Толстой, «Власть тьмы»).

İlkbahar. Gece. Ay ısıldıyor. Avlunun içi.

Vinogradov, ‘O Kategorii Modalnosti i Modalnih Slovah v Russkom Yazıke’ çalışmasında, kiplik kategorisiyle birlikte duygusal ifadenin farklı tür ve tiplerine değinildiğinin üzerinde durmakta, dahası söz konusu ifadelerin (örneğin, öfke, hayranlık, tehlike vb.) iç içe geçtiklerinden bahsetmektedir. Aynı çalışmada ifadenin öznel formuna yönelik bazı dilbilimcilerin farklı duruşlarından da bahsedilmektedir; örneğin çalışma içerisinde, F. Brunot’un ifadenin öznel formuna yönelik fikirlerine yer verilmiştir: ‘Batı Avrupa dilbilimcilerinden F. Brunot, ‘Le pense et la langue’ kitabında, ifadenin öznel, ifadesel formunu, kiplik kategorisinden hiçbir şekilde ayırmamıştır (*les modalities sentimentales*). Bundan dolayı Brunot, olasılık, netlik, açıklık, şüphe, ihtimalsizlik, ya da inanılmazlık gibi model inceliklerin (kiplik detaylarının) ifade özelliklerini analize müteakip, beklenti, ümit, endişe, korku, hayret, rıza, takdir, memnuniyet, umarsızlık, red, memnuniyetsizlik gibi kipsel duyguların sözdizimsel ve kelime bilimsel formlarını incelemiştir⁴⁴.

Batı Avrupa dilbiliminde en yaygın konsept Bally’in konseptidir. Bally çalışmalarında, basit cümlelerin azami bileşenleri ve dahası farklı istek, niyet ve değerler içeren gerçeklikteki tepki olarak *diktum* ve onun kiplik parçası *modus*’u ayırmıştır⁴⁵. Kipliğin mantıksal ve analitik ifadesi model fiil ve onun öznesidir –model özne ki o aynı zamanda modusu oluşturur. Bally, *diktum* (lat. diktum –sözcük, ifade) ve *modus* (lat. Tarz, usul) terimlerini benimsemiş ve bunları yargının nesnel ve öznel kısımlarını belirtmek için kullanmıştır. Bu terimlerden *diktum* nesnel kipliği, *modus* ise öznel kipliği karşılamaktadır.

Zira Zeynel/ Ayşe Kıran, eski çağlardan beri düşünürlerin bu terimler üzerinde durduklarını söylemektedirler. Onlara göre, *dictum*, özne ile yüklem ilişkisine geçirilmesi işlemidir; *modus* ise öznenin bu durum karşısında takındığı tavidir. Ve buradan yola çıkarak, söz konusu çalışmada, kipliğin, öznenin ürettiği sözcesine

⁴⁴ Vinogradov, ‘‘O Kategorii Modalnosti i Modalnih Slovah v Russkom Yazıke’’, 62.

⁴⁵ Lušnikova, 30.

kazandırdığı bir nitelik; kipleştirme (modalizasyon) kavramının da özne ile yüklem arasındaki ilişki olduğu ifade edilmektedir⁴⁶.

‘V.Z. Panfilov* da kipliği öznel ve nesnel olarak ayırır. Bunlardan ilki bir ya da daha fazla olayın nesnel ilişkilerinin özelliği olarak yansır; özellikle olasılık, gerçeklik ve gereklilik ilişkisi. İkincisi, konuşan tarafından bu ilişkilerin kavrama derecelerine değer ifade eder; o düşüncenin güvenilirlik derecesine işaret eder; verilen duruma yansıyan ve problematik, yalın ve kesin güvenilirlik olarak çıkar’⁴⁷.

‘Nesnel kiplik, gramatik –semantik ifadeye sahip dilbilgisel kipliktir. Nesnel kipliğin anlamı– bildirilenin gerçeklikle ilişkisidir: bildirilen durum zaman içerisinde gerçek anlamda gerçekleşmiş olarak ya da istenilen, varsayılan, talep edilen durumlar olarak ortaya çıkabilir. Bu anlam her cümlede vardır: *Я отдохнул. Скоро я отдохну. Я бы отдохнул... отдохнуть бы!* İlk iki durumda olay gerçek gibi sunulmuştur; üçüncü ve dördüncü durumda ise durum, olası veya istenilen bir durum olarak kendini göstermektedir. Gerçek dışılık durumu, mümkün olan, olası, istenen ya da içtepi işaret eden bir unsur gibi ortaya çıkmaktadır. A.A. Potebnya bu anlamları şöyle ifade etmektedir: ‘Gerçekdışı –gerçek olan değil, ideal olandır’⁴⁸.

Herhangi bir ifadenin zorunlu işareti olan nesnel kiplikle model anlam, cümlelerin dilbilgisel paradigmasında meydana çıkarak zıtlık sisteminde şekillenir. Konuşan ile gerçeklik arasındaki ilişkiye işaret eden nesnel kiplik, büyük çoğunlukla fiil kipi formlarıyla ifade edilir ve hemen hemen her ifadede kendine yer edinebilir. Bunun yanında, nesnel kiplik zaman kategorisiyle de yakın bir ilişki içerisindedir. Nesnel kipliğin sahasında zaman belirginliği/ belirsizliği belirleyici nitelik taşımaktadır.

‘Zamansal belirginlik/ belirsizlik geçiciliğin (*темноральность*) iki esas anlamı olarak kendini gösterir. Geçicilik (*темноральность*)– bildirilenin konuşma anıyla ilişkisi olarak ortaya çıkan ya da böylesi bir ilişkinin yokluğuna işaret eden sözdizimsel zaman anlamıdır. Zamansal belirginlik, fiilin dilbilgisel formlarıyla ifade edilirken,

⁴⁶ Zeynel/ Ayşe Kiran, 193-194.

* V.Z. Panfilov, ‘Kategoriya Modalnosti i yyo Pol v Konstituirovanii Sutructuri Predlojeniya i Sujdeniya’ // *Vopr. Yazıkoznaniye*, 1977. № 4. 37 – 48.

⁴⁷ Solovyeva, 75.

⁴⁸ E.A. Staradumova, *Sintaksis Sovremennogo Russkogo Yazıka*, (1. Baskı), Dalnevostoçnyy Universitet Vladivostok 2005, 55.

zamansal belirsizlik gerçek olmayan (gerçek dışı) kip formlarıyla (dilek – şart ve emir kipi formlarıyla) ifade edilmektedir⁴⁹.

İfade edilen şey ile konuşmacı arasındaki ilişkiyi işaretleyen öznel kiplik ise, nesnel kiplikten farklı olarak her cümle ya da ifadede yer almaz. Ve öznel kiplik, ifadenin zorunlu işareti olan ‘nesnel kiplikten farklı olarak istemli bir işarettir. Onun anlamsal genişliği, nesnel kipliğin anlamsal genişliğinden daha büyüktür. Öznel kiplik, yaşayan, gerçek bir dilde, bildirilenin farklı yön ve farklı karakter özelliklerini kapsamaktadır⁵⁰:

1. Özel model parçaların uygulamasıyla: Örneğin, güvensizlik ifadesi için (*вроде* –mış), (*разве что*– meğer ki) cümleleri, doğruluğu şüpheli durumların ifadesi için (*якобы* –mış..., sözüm ona, güya), hayret/şaşkınlık ifadesi için (*ну и*– abu, amma da, ha), kuşku/korku ifadesi için (*чего – dobrogo*) vs.

2. Şu ünlemler yardımıyla (*ax!*, *ой – ой – ой!*, *увы!* –heyhat! vb.

3. Bildirilen şeyin öznel ilişkisinde şaşkınlık, güven, güvensizlik, protesto, ironi ve diğer duygusal –ifadeli incelikleri vurgulamak için özel tonlama araçlarıyla;

4. Bir dizi sözcük yardımıyla: Örneğin zıtlık ilişkisinin, zıtlığın ironisinin ifadesi için cümlenin esas ögesiyle taşınan (*станет он тебя слушать!*).

5. Özel yapılarla –cümlenin ihtisaslaşmış yapı şeması ya da onun öğelerinin kurgu şemasıyla, örneğin şu kurgu tipleriyle:

«*Нет чтобы подождать!*» (gerçekleşmemiş bir şeye dair üzüntü/esef ifadesi için), «*Она возьми и скажи*» (eylemin düzensiz, ani olmasının ifadesi için).

Kipliğin ‘öznellik’ ile olan ilişkisi kesinlikle rastlantısal değildir. Onun fonksiyonelliği son derece geniş bir alana yayılmaktadır. ‘Öznelliğin anlamsal sahası E. Benveniste tarafından da belirtildiği gibi, içerik koordinatlarının 3 eksenine dayanmaktadır⁵¹:

«Я» / «здесь» / «сейчас».

(ср.: Что, где, когда)

⁴⁹ Starodumova, 55.

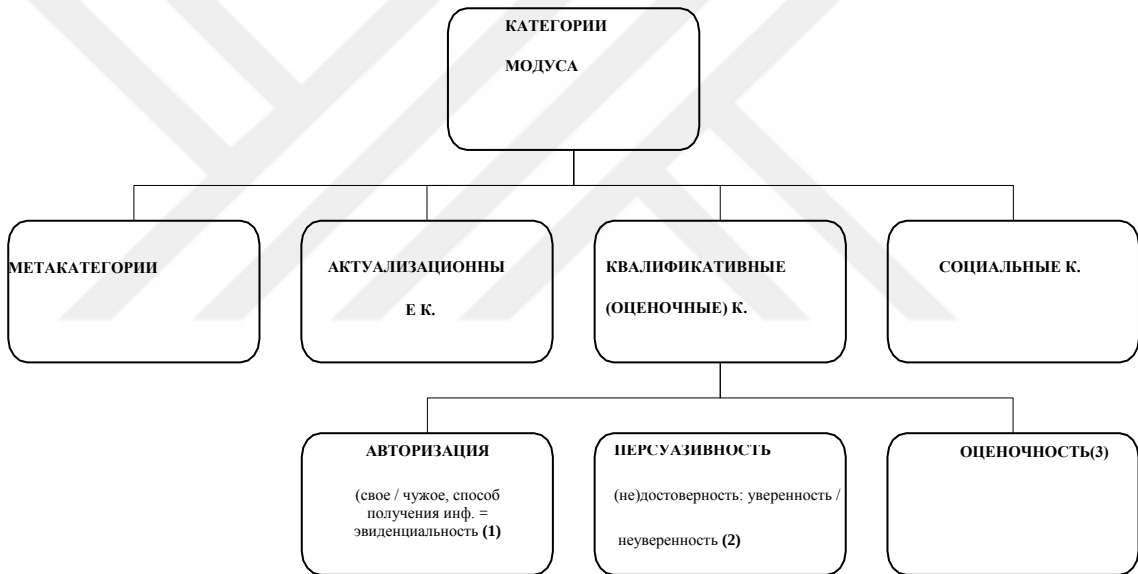
⁵⁰ Les.

⁵¹ İsaçenko, 70.

*Если наша дружба зависит от таких условностей, как пространство и время, значит, мы сами разрушим наше братство в тот миг, когда сумеем преодолеть пространство и время! Но, преодолевая пространство, единственное, что мы покидаем,—это **здесь**. А преодолевая время, мы покидаем только **сейчас*** (Р. Бах. Чайка Джонатан Ливингстон).

Eğer bizim arkadaşlığımız yer ve zaman gibi böylesi şartlara bağlıysa, demek ki, yer ve zamanın üstesinden gelebildiğimiz şu an, biz kendi kardeşliğimizi kendimiz bozuyoruz (mahvediyoruz)! Fakat yerin üstesinden gelerek bıraktığımız tek yer **burası**. Zamanın üstesinden gelerek ise, biz sadece **şimdiyi** terk ediyoruz.

Ve kiplik, dilde öznelliğin gelişiminin üç olası istikametinden biridir⁵²:

Yukarıdaki şemada *modus* un anlamsal sahası kategorize edilmektedir. *Modus*, öznel kipliği karşılayan terim olduğunu tekrarlamakta sakınca görmüyoruz. Şema üzerinde görüldüğü üzere, *modus* ilk olarak dört kategoriye ayrılmıştır. Söz konusu kategoriler sırasıyla: *метакатегории*, *актуализационные категории*, *квалификативные категории*, *социальные категории* şeklindedir. *Метакатегории*– bildirişim şartlarının kavranmasını sağlar ve konuşmanın fikri, özü, iletişimin niyeti, bahsi geçen eylemin amacı vs. ile ilişkilidir. *Актуализационные категории* – bildirişimde ifade edilen durumun gerçeklikle ilişkisini göstermektedir.

⁵² İsaçenko, 70.

Квалификативные категории –Konuşanın olaylar, durumlar ve onlara dair bilgilerle olan ilişkisi; son olarak, *социальные категории* ise, konuşanın muhatapla olan ilişkisini ifade etmektedir.

Söz konusu kategorilerden *квалификативные категории*, şema üzerinde *авторизация, персуазивность, оценочность* ile ilişkilendirilmiştir. Bu terimlerden ilki olan *авторизация*, bildirilenin kaynağına yönelik bilginin yetkinliğine işaret etmektedir. «свое/чужое» kendi/ başkası muhalefetine ortaya çıkmaktadır. Yani bilginin kaynağı konuşanın kendisi midir, yoksa onun dışında herhangi birisi mi, onu işaretlemeye yaramaktadır. *Персуазивность* (от лат persuasio–уговаривание, мнение) ise, «*достоверно/недостоверно*» kesin/ şüpheli muhalefetine ortaya çıkan, bilginin güvenilirlik derecesinin ehliyetidir. Son olarak *оценочность* da, konuşanın pozitif içerikle (öz) olumlu veya olumsuz ilişkisinin ifadesidir. Diğerlerinden farklı olarak *оценочность*, ifadede zorunlu değil, istemli bir anlamdır⁵³.

Birçok araştırmada öznel ve nesnel kipliğin zıtlık koşullarının altı çizilmektedir. A.M. Peşkovski'nin fikrine göre, kiplik kategorisi sadece tek bir ilişki ifade eder – verilen ifadenin içeriği ve gerçeklik arasında temellenen şeyle konuşmacının ilişkisidir: 'ilişkiye ilişki'. Bu yaklaşımda kiplik, dilin diğer işlevsel –anlamsal sistemleriyle aktif ilişki içinde olan karmaşık ve çok yönlü bir kategori olarak bilinir. Böyle durumlarda kiplik kategorisi iletişimin dört unsuru arasında karmaşık bir iş birliği olarak yankı bulur: konuşmacı, muhatap, ifadenin içeriği ve gerçeklik.

Kipliklerin farklılıkları şema üzerinde şu şekilde gösterilebilir⁵⁴:

$S \rightarrow T$ (текст, послание) / Ситуация ↔ Действительность

Субъективная м. Объективнаям.

(оценка) (реальность /ирреальность)

Son yıllarda gerek Rus gerekse yabancı dilbilimciler kiplik kategorisine yönelik farklı yaklaşımlar da geliştirmişlerdir. 'Kipliğin türleri, ifadeye iletişimsel yönelimle: *алетическая* (olasılık/ gerçeklik) narrasyonla (anlatı); *эпистемическая* (bilme/ şüphe) sorguyla; *деонтическая* (mutlak/ istemli) iç tepi ve istenilirlikle ilişkilidir. Bu yaklaşımı destekleyici bakış açıları da kipliği narrasyon (anlatı), sorgu ve iç tepi olarak

⁵³ http://studbooks.net/1189478/literatura/kvalifikativnye_kategorii_modusa.

⁵⁴ İsaçenko, 68.

ayırır İ.P. Raspopov, T.B. Alisov, M. Grepl gibi isimlerin çalışmalarında da gözlemlenmektedir⁵⁵.

⁵⁵ Maruda, 1997.

Aşağıdaki tabloda bu öngörülerini daha açık şekilde görmek mümkündür:

Модальность Kiplik			Время zaman	Лицо şahıs
<i>алетическая</i>	<i>эпистемическая</i>	<i>деонтическая</i>		
необходимо: gerekli	достоверно kesin	обязательно muhakkak	всегда daima	Все herkes
возможно olası (mümkün)	вероятно ihtimal	Разрешено İzin var	иногда bazen	кто – нибудь herhangi biri
невозможно mümkün değil	исключено olanak dışı	Запрещено Yasak	никогда hiçbir zaman	никто hiç kimse

(Maruda, 2013’den uyarlanmıştır)

İsaçenko ise, söz konusu kipliklere yönelik şu açıklamaları yapmaktadır: ‘*Эпистемическая модальность, эвиденциальность* (kanıtsallık) kategorisiyle ilişkilidir –ve bilginin alınma kaynağının açık göstergesidir (örneğin, bilgiye direkt ulaşım –*видел своими глазами, слышал своими ушами*; косвенное– *как говорят...*) (kendi gözleriyle gördü, kulaklarıyla duydu; dedikleri gibi, diyorlar ki...). *Деонтическая модальность*–yargıda, öğüt, istek, arzu, komuta, davranış kuralları formunda insanların belirli eylemlere sevk (teşvik) edilme ifadesidir (*Нужно слушать старших* (yaşlıları dinlemek lazım); *слушаться родителей, Запрещается переходить улицу на красный свет*)⁵⁶.

İsaçenko, aynı eserde bu kipliklere ek olarak başka kipliklerden de bahsetmektedir: *Аксиологическая модальность* ve *Временная модальность*. Türkçeye yaklaşık çevirisi yapılırsa, sırasıyla bu kiplikler, *değer kipliği* ve *geçici kiplik* gibi anlamlara gelebilir. İsaçenko’ya göre, *Аксиологическая модальность*, yargıda davranışın, olgunun ve olayın değerinin özelliklerine işaret etmektedir. *Аксиологическая модальность* şu terimlerle ifade edilmektedir: *хорошо* (iyi), *плохо* (kötü), *лучше* (daha iyi), *хуже* (daha kötü), *безразлично* (kayıtsızca – umarsızca), *равноценно* (eş değer). Söz konusu kiplik etik değerlerle ilişkilidir (Plungyan’a göre muhalefet değerlerle uygun düşmektedir: «*хорошо–плохо*», «*правильно–неправильно*». *Временная модальность* ise, yargıda, başlamış eylemin tutarlılığına

⁵⁶ İsaçenko, 66.

ve onun uzunluğunun sabit/ ayrık oluşuna yönelik bilgi ifadesidir. Söz konusu kipliğin işaretleyicileri şunlardır: *всегда, никогда, только иногда, раньше, позже, одновременно*. Bu durum «таксис»^{*} kavramıyla ve «сильно–слабо» (güçlü –zayıf) muhalefetiyle ilişkilidir⁵⁷.

Genel hatlarıyla kipliklerin ifade alanlarını belirtmek gerekirse, gerçek/ fiziksel şartlara, durumlara yönelik gereklilik bakış açısıyla *алетическая модальность*; toplumsal, tekniksel kurallara, etik ve ahlaki değerlere yönelik gereklilik bakış açısıyla *деонтическая модальность*; konuşurun bir yargıya ulaşma durumundaki güvenilirlik ifadesinde de *эпистемическая модальность* kullanılmaktadır. İsaçenko'nun açıklamalarına istinaden, yargıda, etik değerlerce öngörülen ya da yadsınan iyi – kötü dualitesinde durumun aldığı değer *аксиологическая модальность* ile eylemin ya da durumun tutarlılığına yönelik bilginin de *временная модальность* ile ifade edildiğini söylemek yerinde olacaktır.

Julian Rentzsch, epistemik kiplik ile kanıtsallık arasındaki ilişkinin ve kiplin (*mood*) sınıflandırılmasının bazı sorunlara yol açtığını ifade etmektedir. Rentzsch, bu durumu şöyle gerekçelendirmektedir: ‘Bazı iddialara göre, kanıtsallık epistemik kipselliğin bir alt ulamıdır (örn. Palmer 1986: 66), bazı iddialara göre ise, kanıtsallık ve epistemik kipsellik, kipsel bir çatı ulamının ortak alt ulamlarıdır (örn. Palmer 2001: 24 – 69, Boye 2012), yine bazı iddialara göre, kanıtsallık kipsellikten büsbütün farklı bir ulamdır (Plungian 2001: 354; krş. De Haan 1999; Nuyts 2006; Cornillie 2009)’⁵⁸.

Kipsel alanların tanımlaması, zorunluluk ve gereklilik arasındaki ayrımı tanımlamakta da kullanılabilir olması açısından önemlidir. Buna göre, zorunluluk (*obligation; strong necessity*) yaptırım kuvveti daha az bir kavram olarak tanımlanabilmektedir (Coates, 1983; Kratzer, 1991; Bybee vd, 1994). Demet Corcugül, bu tanımların bizi, Papafragou'nun (2000)^{*} düzenleyici, toplumsal ve inanca dayalı olarak adlandırdığı kipsel alanlar güçlü gereklilik, yani zorunluluk tanımladığı düşüncesine götürdüğünü öne sürmektedir. Ona göre, bu alanlarda kodlanan eylem, kanunla belirlenen bir ceza, dini inanç gereği verilen bir ceza ya da toplumsal bir yaptırımın uygulaması gibi bir yaptırımla zorunlu kılınmaktadır. Corcugül ifadelerine

* *Таксис*: Kip, şahıs ve zaman kavramları bakış açısıyla yüklemisel birimler arası geçici ilişki.

⁵⁷ İsaçenko, 66 – 67.

⁵⁸ Rentzsch, 130.

* Anna Papafragou, *Modality: Issues in the Semantics – Pragmatics Interface*. Amsterdam: Elsevier, 2010.

şöyle devam etmektedir: ‘Diğer yandan ideal merkezli, kişisel istek/ görüş ve olağan merkezli alanlarda tanımlanacak yaptırımla kişinin ideal olana erişememesi, isteğini elde edememesi ya da olayların doğal düzeninin bozulması olabilir. Bu durumda, güçlü yaptırımları olan düzenleyici, toplumsal ve inanca dayalı alanlar, zorunluluk, daha az yaptırım gücü olan ideal merkezli, kişisel istek/ görüş ve olağan merkezli kipsel alanlar ise gereklilik kavramını tanımlayacak biçimde çıkmaktadır’⁵⁹.

Zeynel/ Ayşe Kıran, ‘Dilbilime Giriş’ kitabında, Türkçedeki sözce kiplikleri veya sözcelem* kipliklerinden bahsetmektedirler. Söz konusu kiplikler, yazarlara göre, söz edimlerine kayan ve özneler arasındaki ilişkileri ilgilendiren kipliklerdir. Örneğin: ‘Ali belki gelecek’ sözcesinde ‘belki’ sözcüğü, sözcelem ediniminin kendisine göndermede bulunan (ben sana diyorum ki) gibi örtük bir önermeye bağlıdır; çünkü ‘belki’ sözcüğü, sözcelem öznesinin bir yargısını belirtir, başka bir deyişle, ‘Ali belki gelecek’ gibi bir sözcede ‘belki’nin varlığı sözcelem öznesinin ileri sürülen bu sava tümüyle katılmadığını gösterir’⁶⁰. Çünkü ‘belki’ sözcüğü bir olasılığı işaretler; konuşan bu eylemin gerçekleşeceğine tamamen inanmış, ikna olmuş değildir.

Gerek tablolarda görülen, gerekse bahsi geçen bütün bu kiplik durumları ya da kipsel sahalara belirli işaretleyicilerle öne çıkmaktadır. Öyleyse, aslında her kiplik durumunun, bir nevi kendi anlamsal sahasını, kullanım koşul ve şekillerini de ortaya koyuyor olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Corcu Gül de, her bir kipsel alanın bir olası dünya olarak tanımlandığını, yani, kipsel alanların her birinin bir olası dünya tanımladığını öne sürmektedir. Ona göre, sözceler ilişkilendirildikleri kipsel alanın tanımladığı olası dünyada yer alarak işlenir⁶¹.

Kiplik kategorisinin, konumuzun özünü oluşturan filin kip kategorisi ile olan ilişkisinin türü, derecesi ve önemini daha detaylı olarak ele almadan evvel, özellikle belirtmek gerekir ki, ‘kiplik kategorisine yönelik en açık ifadelerle biz, P.A. Lekant’ın* çalışmalarında karşılaşmaktayız’⁶².

⁵⁹ Demet Corcuğül, ‘‘Gereklilik/ Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine’’, *Maltepe Üniversitesi 20. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, T.C. Maltepe Üniversitesi Yay., No: 33, 2006, 101 – 115, 11.

* *Sözcelem*: Sözceleme, bir sözce üretme edimi, bireyin sözceleri belli bir bağlam ve durum içinde gerçekleştirme edimidir. Bkz. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/52702> (11.04.2017)

⁶⁰ Zeynel/ Ayşe Kıran, 183.

⁶¹ Corcuğül, 4.

* P. A. Lekant, *Sintaksis Prostogo Predlojeniya v Sovremennom Russkom Yazıke*, M. 1986.

⁶² Solovyeva, 76.

Genel bir kaniya varılırsa, gerçekliğin konuşmacı üzerindeki etkisi, konuşmacının gerçeklikle ilişkisi, ifadelerin gerçekliklerle ilişkisi ve gerçekliğin ifadeyle ilişkisi –bunların hepsi kipliğin bileşenleri olarak açığa çıkmaktadır. Kiplik geniş çerçevede ele alındığında da çok yönlü ve karmaşık bir kategori olarak kendini göstermektedir. Aslında burada olay bildirilişimin 4 ögesi etrafında gelişmektedir: Konuşan, muhatap, ifadenin özü ve gerçeklik. Özünde durum böyle olsa da, elbette buraya kadar anlatılanlardan da yola çıkarak kipliğin son derece kapsamlı, çok yönlü ve yoruma açık bir olgu olduğu söylenebilir. Bu noktada, kipliğin genel olarak anlamsal bir kategori olarak ele alınması ve kimi zaman bundan kaynaklı olarak anlam karmaşalarına da açık olmasının payı vardır. Nitekim verilen tanım ve açıklamalarda da kipliğe dair tam anlamıyla netleştirilememiş durumların varlığı göze çarpmaktadır.

Kiplik olayına şimdilik ünlü ve ilginç bir örnekle ara vermek isteriz. ‘V. Katayev’in «Цветик – семицветик» öyküsünde, dükkândan satın aldığı simitleriyle birlikte yolunu kaybetmiş küçük bir kız anlatılmaktadır. Çiçekten bir yaprak kopararak küçük kız bir dilek tutar: ‘simitlerimle birlikte yeniden evde olmak istiyorum’. Aslına bakılırsa bu dilekte iki hadise vardır (evde olmak ve simitlerine sahip olmak). Dolayısıyla burada yapılması gereken iki yaprak koparmaktır (elbette aldanma bilinçsizdir)⁶³.

1.2. ‘KİP’ ve ‘KİPLİK’

‘Dil incelemelerinde cümle veya daha bütüncül bir yapı olarak metin ele alındığında, anlam ve biçim üzerinden iki yakın kavramın iç içe değerlendirildiği görülmektedir. Kip ve kiplik, kip kavramıyla ilgili bir unsur olarak kipliği (modality), cümlelerin bütününe sağladığı anlam şeklinde açıklamış; kipi (mood) ise şart, emir ve vb. dilbilgisi ve özellikle yapı bilgisi öğeleri üzerinden ele almıştır⁶⁴.

Araştırmaların büyük çoğunluğu, kip kategorisinin fiil kategorisi sistemine bağlı olduğu konusunda mutabıktır. Elbette bu durum evrensel kurallara dayalı bir tespit değildir. Farklı dillerde bu durum farklı şekillerde ifade edilebilir. Konuşmada kipliğin (model anlamın) tezahürüne kadar, fiilin kipliğe ya da kip kategorisine sahip olup

⁶³ İsaçenko, 73.

⁶⁴ Başak Karakoç, Erdem Dağıstanlıoğlu, “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Zaman, Kip ve Bakışı Algılama Düzeyleri” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 5/4, 2016, 1912 – 1944, 1917.

olmadığı şüphelidir'⁶⁵. 'Farklı dillerde kip kategorisinin ifadesi farklı olabilir ve sayıları da birbirini tutmayabilir. Fakat konuşanla ifade edilen düşüncenin ilişkisi aynı olabilir. Bu bağlamda, herhangi bir dilde, kuşkusuz, belirli konuşma durumuna uygun olarak, farklı incelikler, farklı tonlamalar kullanılmaktadır. Sözlü ifadenin kullanımına mantıksal yaklaşım her dilde kipliğin genel durumunu ortaya çıkarmaktadır. Mantık sayesinde, bir dildeki cümlelerin anlamı başka bir dile çevrilebilir. Bir dilin gramerini başka dile çevirmek, konuşmanın dilbilgisel parçası ve onun bir dildeki dilbilgisel kategorisi açısından uygun olmaz. Çünkü diller ve o dillerin dilbilgisel parçaları eşdeğer değildir'⁶⁶.

Ancak kipliği dilbilgisel bir kategori sayan düşünce, kiplik anlamlarının ifade yöntemleri, model anlamların bileşenleri (kiplik anlamının onay/inkâr, anlatı, soru, sevk anlamlarını içine alıp almadığı) ve emir kipinin ne denli kiplik ifade ettiği noktasında bizi ciddi yanılgılara düşürebilir. Tüm bunlara rağmen kipliğin cümle içeriği oluşturan dilbilgisel bir kategori olduğuna dair bakış açıları da yok değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu konu üzerinde çalışmış dilbilimcilerden Vinogradov ve Bally söz konusu bakış açısına muhalif olanlardandır. Onlar ve daha birçok dilbilimci kipliğin cümle/ ifadeyle ilişkili olduğunu savunmaktadırlar.

Nitekim söz konusu dilbilimcilerden Vinogradov, kip ve kiplik kategorileri üzerine hazırlanmış, bu alana adanmış en kapsamlı ve yararlı çalışmaların da sahibidir. Büyük dilbilimci, kip ve kiplik unsurlarının ilişkilerine yönelik şu ifadeleri kullanmaktadır: 'Dilbilgisel açıdan bakarsak, daha doğrusu, kiplik ilişkilerinin morfolojik özelliklerine değinmek gerekirse, o zaman, cümlelerin fiil tipi sisteminde, her şeyden önce, zaman ve kip formları kendini göstermektedir. Kiplik formları ve fiil yapıları sorunsalı, fiil cümlelerinin kiplik tiplerinin öğretiminde son derece önemlidir. Bu bağlamda da Rus dili, çeşitli tonlamalar ve eklenebilir parçalarla kurulan kiplik incelikleri (detayları) açısından son derece zengindir: potansiyel veya varsayımsal (dilek – şart) kip ve emir kipi formları'⁶⁷.

Bunun yanında bu iki kavramın gerek tanım gerekse işlev noktasında birbirleriyle sıkça karıştırıldıklarını da özellikle belirtmek gerekmektedir. Çoğu zaman

⁶⁵ Gubjokova, 107.

⁶⁶ Gubjokova, 108.

⁶⁷ Vinogradov, "O Kategorii Modalnosti i Modalnih Slova v Russkom Yazıke", 62.

‘kiplik’ ve ‘kip’ terimi aynı şey gibi değerlendirilmektedir; ancak bu durum bir noktadan sonra kısır döngü halini almaktadır. Her ne kadar birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisinde olsalar da, kesinlikle bu iki kavram aynı şeye karşılık gelmemekte, aynı şeyi işaret etmemektedir.

‘Birbiriyle ilişkili olan kip ve kiplik adlandırmalarıyla ilgili olarak kip kavramının kiplik ifadelerin çekimsel bir ifadesi olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır. Ayrı birer kategori olarak değerlendirilse de kipler, kiplik işaretleyicisi olduğundan her iki kavram arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Kip, sunulan düşüncenin veya önermenin kiplik değerini belirleyen gramatik bir biçimdir. Kiplik ise konuşurun önerme karşısındaki tutumunu, düşüncesini, bilgisini, beklentisini vb. durumları yansıtan anlamsal bir ulamdır. Bundan dolayı kip ve kiplik kavramı arasında sadece kapsam bakımından bir fark vardır’⁶⁸.

‘Benzer’e* göre kip, birincil görevi emir, istek ve gereklilik dilek – şart anlamlarını aktarmak olan biçimlere verilen isimdir. Kiplik ise konuşucunun ruh durumunu, duygularını, niyetini, isteğini bildiren ve dilde biçim olarak bu göreve atfedilmiş olmayan biçimlere verilen addır. Kip sadece fiilleri içeren bir sınıflama iken kiplik dilin değişik birimlerinin kullanım düzleminde kazandıkları iletişim değerleridir. Kip ve kiplik birbirinden tam bağımsız iki alan değil, biri diğerini işaretleyen iki dil durumudur. Kip gramatikal bir yapı, kiplik anlamsal bir olgudur. Örneğin ‘Alışveriş yapmak için ben de sizinle gelirim’ cümlesinde gramatikal yapı geniş zamanı işaretlemekte, anlamsal yapı ise bir isteğin, niyetin olduğunu ön plana çıkarmaktadır’⁶⁹.

‘Arslan Demir’e* göre kiplik anlambilimle, kip ise biçim bilimiyle ilgili kavramlardır. Dünyada var olan anlamlar çeşitli idrak süreçlerinden geçtikten sonra dil birimlerine kodlanmaktadır. Dolayısıyla kiplik, doğal anlamların dil anlamlarına dönüşümüyle ilgilenmektedir. Kip ise kipliğin ifadesini sağlayan, gramatikleşmiş morfolojik bir kategoridir’⁷⁰.

⁶⁸ Seçkin, 11.

* Ahmet Benzer, *Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008.

⁶⁹ Seçkin, 12 – 15.

* Sema Arslan Demir *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik – Pragmatik Bir İnceleme*, Grafiker Yay., Ank. 2008.

⁷⁰ Seçkin, 12.

Demirel –Kerimoğlu ‘Türkçe Dilbilgisi Öğretiminde Kip’ çalışmalarında kip ve kiplik kavramlarına üç temel bakış açısı olduğunu öne sürmektedir. Bunlar sırasıyla, bilgi (epistemic) –isteme (deontic – dynamic) ayırımına dayanan; gerçek (realis)–gerçek dışı (irrealis) ayırımına dayanan ve mantık (olasılık–zorunluluk) kökenine dayanan bakış açılarıdır⁷¹.

Julian Rentzsch, ‘Türk dilinde kipsellik ve kipselliğin anlambilimsel haritası’ makalesinde kiplik durumlarını geniş şekilde ele almış ve konuya ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır: ‘Kipsellik esasen anlambilimsel bir ulam olmakla birlikte, dilde şifrelenirken işe, zorunlu olarak biçimsel bir bileşen de eklenir. Dilsel biçimler ise kendi aralarında işlevsel ilişkiler kurar. Kısmen evrensel içermeler taşıyan bu işlevsel ilişkiler, belirli bir etki alanı katmanlaşmasını oluşturur. Örneğin, epistemik kipselliğin olay kipselliğine oranla daha büyük bir etki alanına sahip olması pek çok dilde biçimbilimsel ve sözdizimsel düzeye yansıyan bir olgudur⁷².

Aynı eserde yine Rentzsch, kipi ise, kiplik sistemdeki yerinin son derece problemlili olduğunu öne sürmektedir. Kiplerin çoğu zaman edim söze* (illocution) ortak edildiğini (örn. Lyons 1977), bazı bilginlerin de kip terimini hiç kullanmamayı tercih ettiklerini (örn. Von der Auwera/ Plungian 1998: 86) ifade etmektedir. Ona göre, sözü edilen ilk şıktaki sorun, edim sözün (söz eylem kuramının bütün terminolojisi gibi) tözel olarak pragmatik bir terim niteliğinde olduğu, bu olgunun zorunlu sonucu olarak söz konusu kip öğelerinin ne olduğu sorusuna yol açtığıdır⁷³.

Kip/ kiplik durumlarında Palmer (2001) sınıflandırması en sık kullanılan sınıflandırmadır⁷⁴.

⁷¹ Volkan Demirel, Caner Kerimoğlu, “Türkçe Dilbilgisi Öğretiminde Kip”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/3, 2015, 1268 – 1289, (1273 – 1274).

⁷² Rentzsh, 130.

* Edimsöz: Konuşucu ile dinleyici arasındaki ilişkiyi etkileyen, bir olgu niteliğindeki söz. Bkz. <http://www.neokur.com>.

⁷³ Rentzsh, 130 – 131.

⁷⁴ Demirel – Kerimoğlu, 1273.

Palmer'in (2001) sınıflandırması *

A- Önerme kipliği (propositional modality)		B- Eylem kipliği (event modality)	
a1 –Bilgi (epistemic)	a2 –Kanıt (evidential)	b1 –yükümlülük (deontic)	b2 –devinim (dynamic)
1- Olasılık <i>Ali gelebilir.</i>	1- Aktarım <i>Ali gelmiş.</i>	1- İzin <i>Buyurun.İçeri gelebilirsiniz.</i>	1- Yeterlilik <i>İki saate bir kitabı bitirebiliyorum.</i>
1. Çıkarım <i>Hava bulutlu. Yağmur yağacak.</i>	2. Duyum <i>Ali geldi.</i>	2- Zorunluluk <i>Yasak var. Fotoğraf çekmemeliyiz.</i>	2- Gönüllük <i>Tamam, o işi ben yapayım.</i>
2. Varsayım <i>Maçı kazandığını varsayıyorum.</i>		3- Emir <i>Çabuk buraya gel.</i>	

(Demirel –Kerimoğlu, 1273)

Yukarıdaki şemada görüldüğü üzere, kiplik, önerme ve eylem kipliği olmak üzere başlıca iki bölümde incelenmekte, söz konusu iki kiplik kendi içlerinde, semantik ayrışmalar odaklı olarak bazı kategorilere ayrılmaktadır. Yine tabloya bakarak, önerme kipliği bünyesindeki bilgiye dayalı noktanın, herhangi bir durum veya eyleme yönelik olasılık, çıkarım ve varsayım barındırdığını söylemek yerinde olacaktır. Bilgi esaslı kipliğin kanıta dayalı durumunun ise, herhangi bir durum ya da eylemin aktarımı veya duyumundan temellendiği açıkça ortadadır.

Eylem kipliğinin bir alt ulamı olan yükümlülük durumu ise, kendi içinde herhangi bir eylemin gerçekleşmesine yönelik izin veyahut sözü geçen eyleme dair gerçekleşme/ gerçekleşmeme noktasında ortaya koyulan bir yasak, zorunluluk; ya da bu bağlamda muhataba yöneltilen emir detayları içermektedir. Aynı kipliğin yeterlilik bildirdiği durumlar da, herhangi bir eylemi gerçekleştirme yetisi ya da böylesi bir eyleme yönelik gönüllük esasını işaretlemektedir.

Epistemik ve kanıtsallık kipliklerini aynı sınırlar içinde inceleyen bu tür görüşlerin yanında, 'kanıtsallığın kipsellikten büsbütün farklı bir ulam olduğunu iddia eden görüşler de vardır (Plungian 2001: 354; krş. De Haan 1999; Nuyts 2006; Cornillie

*Frank Palmer, *Mood and Modality*. Cambridge Textbooks in Linguistics (2. Baskı). Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

2009). Dolayısıyla da, epistemik kipsellik ile kanıtsallık arasındaki ilişki ve kipin (mood) sınıflandırılması özellikle sorun çıkarmaktadır⁷⁵.

Pelin Seçkin de her ne kadar kullanılan terimler ve kategoriler farklılık gösterse de, temel kategoriler bilgi kipliği (epistemic modality) ve yükümlülük kipliğidir (deontic modality) diye yazmaktadır. Seçkin'e göre 'bilgi kipliği temelde, konuşurun önerme karşısındaki bilgisinin derecesini ve önermenin gerçekliğini yansıtan kiplik ifadelerden oluşmaktadır. Yükümlülük kipliği ise konuşurun karşısındaki kişiyi, çeşitli yönlerden yükümlü tuttuğu kiplik ifadelerle dayanmaktadır. Yükümlülük kipliğinde bir otorite ve onun çevresinde oluşan bir dünya vardır'⁷⁶.

Demet Corcu Gül ise 'Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine' çalışmasında, daha önce belirttiğimiz Palmer'in sınıflandırmasında da açıkça görülen yükümlülük kipliğini ele almış ve onun bileşenlerinden gereklilik/zorunluluk kipliği kodlayıcıları üzerinde durmuştur. Corcu Gül, söz konusu çalışmasında, Papafoa (2000) betimlediği kipsel alanların ışığında, gereklilik/zorunluluk kipliği için, gerekliliği ortaya çıkaran nedenlerden yola çıkarak altı kipsel alan tanımlamıştır. 'Bu kipsel alanlar kanun, yasa ve kuralları tanımlayan, düzenleyici (*regulatory domains*) alanlar, toplum kurallarını tanımlayan toplumsal alanlar (*social domain*), dini sistemlerin tanımladığı inanca dayalı alanlar (*religious rules*), kişisel istek, görüşlerin tanımladığı kipsel alan (*personal domain*), olayların akışına yönelik düzenliliği tanımlayan olağan merkezli alanlar (*normative domain*) ve ideal olarak kabul edileni tanımlayan ideal merkezli alanlardır (*ideal centered*)'⁷⁷.

Bu arada özellikle belirtmek gerekir ki ana dilimiz Türkçede kipliğe ayrılmış özel, geniş bir alan yoktur. Kiplik teriminin dahası ifade saha ve araçlarının Türkoloji için çok yeni ve yoruma açık bir karaktere sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu noktada henüz kazanılamamış netlik, konuya yönelik ifadeler içerisinde de kendini hissettirmektedir. Nitekim Pelin Seçkin de 'Caner Kerimoğlu, KİPLİK İNCELEMELERİ VE TÜRKÇE' makalesinde bu eksikliğe değinerek şunları söylemektedir: 'Anlam bilimin bir parçası olan kiplik ifadeler (*modality*), Türkiye'de oldukça yeni çalışma alanlarından biri olmasına rağmen, Avrupa'daki çalışmalar çok

⁷⁵ Rentzsh, 130.

⁷⁶ Seçkin, 10.

⁷⁷ Corcu gül, 2.

daha eskiye dayanmaktadır. Kiplik ifadelerin kapsamlı ve yoruma dayalı bir semantik alan olması kiplikle ilgili kesin hükümlere ulaşılamamasına neden olmaktadır. Türkiye’de söz konusu alanla ilgili yapılan çalışmaların çoğu herhangi bir kiplik alanının Türkçede nasıl karşılandığı, hangi ekler veya leksikal unsurlarla oluştuğu ile ilgilenmektedir⁷⁸.

‘Türk dilleri diğer dil ailelerine oranla kipsellik (*modality*) ifadeleri alanında büyük çeşitlilik göstermektedir. Türk dilleri, kipsellik kuramlarının şekillendirilmesinde önem taşıyan Grekçe, Latince, İngilizce gibi diller başta olmak üzere diğer dillerden ayrılmaktadır. Bundan dolayı Türk dilleri şimdiye kadar dikkate alınmayan bazı bileşenlerle kipsellik kuramını bütünleme potansiyeline sahipti⁷⁹. Bu noktadan hareketle yapılacak olan araştırma ve çalışmalar da kuşkusuz, bilim alanı için özellikle dikkate değer ve yararlı olacaktır.

Buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak, eylemin gerçeklikle olan ilişkisini, konuşanın bakış açısıyla birlikte sunan fiil kipi kategorisinin, aynı zamanda cümle için büyük anlam ifade eden kipliğini (model) de işaretlediğini söyleyebiliriz. Yine, çeşitli dilbilimciler tarafından ortaya koyulan fikirlere istinaden, kipin, dilbilgisel bir kategori olduğunu, fiille, eylemle ilgilendiğini; kipliğin ise, farklı model özellikleri içinde barındıran (beklenti, gereklilik, zorunluluk, şüphe vs.) bu çerçevede, eylemin bildirdiği duruma karşılık konuşanın sergilediği tutumdan temellenen bir kategori olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Dolayısıyla buradaki asıl mesele, konuşanın cümle içerisinde ortaya koyduğu tavrıdır. O zaman kiplik, cümleyle/ ifadeyle ve cümle veya ifadedeki anlamsal detaylarla ilgilidir. Cümlede kendini gösterebilmek için çoğu zaman fiil kipi formlarına ihtiyaç duymaktadır. Böylece kiplik, kip formlarının ifadeselliğiyle şekillenmektedir. Bu da, iki kavram arasındaki ilişkiyi sağlamlaştıran, onları birbirlerinin olmazsa olmazları haline getiren bir durumdur. Bu iki kavram aynı şeyi karşılamaz; ama aralarındaki bağın ne denli kuvvetli olduğu da kabul gören bir gerçektir. Bu konuya ilişkin farklı araştırmacıların birbirinden farklı bakış açıları varsa da, müşterek olan bir şey vardır ki; o da kipin, kiplik ifadesinde özel bir yerde durduğu ve onun kiplik ifadelerinin özel bir durumu olduğudur.

⁷⁸ Seçkin, ‘‘Caner Kerimoğlu, ‘Kiplik İncelemeleri ve Türkçe’’, *Türkbilig*, 2014/27, (161 – 168), 161.

⁷⁹ Rentzsh, 129.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ RUS DİLİNDE ‘FİİL’

*Глагол является основой языка.
Найти верный глагол для фразы –это значит дать движение фразе* .*
А. Н. Толстой

‘Sözcükler, işlevlerine göre nesneleri, nesnelerin niteliklerini ve ilişkilerini karşılamaları bakımından sınıflandırılrsa da, Aristo’dan beri temelde iki sözcük türünden bahsedilmektedir: isimler ve fiiller. Nesnelerin, varlıkların oluş/ kılışlarını karşılayan sözcüklere fiil (eylem) denir⁸⁰.

Rus Dilinde fiil ise– *Что делать? Что сделать?* Sorularına cevap veren, eylemi, ilişkiyi ve olayı gösteren dilin bağımsız parçasıdır. Yerleşik anlamı zamanda yayılan süreçtir. Fiilin genel geçer bu anlamı üç farklı sahada uygulanır⁸¹:

1. Eylemin belirtisi: *мальчик бежит*;
2. Durumun belirtisi: *мальчик спит*;
3. İlişkinin belirtisi: *мальчик любит свою собаку*.

Fiil de dilin diğer bölümleri gibi belirli işaretler yardımıyla oluşur: 1. Genel dilbilgisel anlamlarla; 2. Morfolojik işaretlerle; 3. Sözdizimsel (sentaks) işaretlerle.

Ve birbirinden farklı eylemleri adlandırırlar⁸²:

1. İş (çalışma) faaliyetleriyle ilişkili eylemler: *рубить, копать, вязать, шить*.
2. Zihinsel ve dilsel faaliyetlerle ilişkili eylemler: *думать, наблюдать, вообразать, говорить, решать*.
3. Yer değiştirme ve konumla ilişkili eylemler: *идти, лететь, стоять, лежать, сидеть*.
4. Farklı durum bildiren eylemler: *грустить, любить, ненавидеть, болеть, спать*.

* Fiil – dilin temelidir. Cümle için doğru fiili bulun – bu cümleye hareket katmak demektir. Bkz. (Babayetseva, Çesnakova, 94).

⁸⁰ Muhsine Börekçi, *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2009, 146.

⁸¹ http://lit.lib.ru/img/m/martinowich_g_a/1morfolog/9morfolog.pdf, 106, (29.03.2017).

⁸² V.V. Babayetseva, L.D., Çesnakova, *Russkiy Yazık*, Uçebnik dlya Klassov Obşebrazovatelnyh Uçebnyh Zavedeniy, (2. Baskı), Prosveşeniye Moskva 1993, 94.

5. Doğada olup biten şeyleri bildiren eylemler: *подморозило, светает, смеркается*.

Ana dilimiz Türkçede de eylemin tanımı, genel olarak, bir oluş, bir durum ya da kılınışı işaretleyen sözcükler olarak yapılmaktadır. ‘Fiillerin en önemli özelliği harekettir. Fiiller hareketlerine göre üç çeşittir’⁸³:

1. İş ve Kılış Fiilleri: Bir nesneyi olumlu olumsuz etkileyen, insanlar tarafından genellikle bilinçli olarak gerçekleştirilen fiillerdir. *Kır-, ver-, dur-...*

2. Durum Fiilleri: Fazla hareketi olmayan, belli bir süre devam eden, nesneyi etkilemeyen, insanlar tarafından bazen bilinçli, bazen bilinçsiz gerçekleştirilen ve sona ermeleri için başka bir fiilin başlaması gereken fiillerdir. *Uyu-, kalk-, yat- ...*

3. Oluş Fiilleri: Bu fiillere “doğa fiilleri” de denir. Oluş fiillerinde kendi kendine olma anlamı vardır. Bu fiillerin gerçekleşmesi irademize (isteğimize) bağlı değildir. *Yağ-, es-, yeşer-, kızar-, acık-, gürle-...*

Dolayısıyla fiiller için, dilin, nesnenin eylemini, durumunu ve ilişkisini bildiren sözcükleri bir araya getiren bölümüdür, demek doğru olacaktır. Fiillerin bildirdiği eylemler, şimdiki, geçmiş ya da gelecek zamanda olabilirler. Bu nedenle fiillerin zaman şekilleri, formları vardır. Ve yine eylemler bir ya da daha fazla kişi tarafından gerçekleştirilmiş olabilirler; doğal olarak fiillerin sayı ve şahıs şekilleri, formları da vardır.

‘Birçok dilde, kesin bir oluş ya da eylem tek bir fiilin yardımı ile ifade edilir. Örneğin: *okumak* (Türkçe), *to read* (İng.), *lire* (Fr.), *lesen* (Alm.)...gibi. Aynı eylemi Rusçada tanımlamak için iki fiil kullanılır; birini bitmiş eylem, diğerini ise bitmemiş eylem ifade eder: *читать, прочитать*’⁸⁴. Söz konusu durum Rus dilini diğer birçok dilden ayıran önemli ve karmaşık özelliklerden sadece bir tanesidir. Bitmiş ve bitmemiş fiillerin anlamlarına ve kullanım sahalarına ilerleyen bölümlerde değineceğimizi belirtmek isteriz.

Bunların yanı sıra Rus dilinde fiil ayrıca şu formlarıyla da karşımıza çıkmaktadır: mastar –**читать**, indikativ/ bildirme kipi (geniş zaman –**читаю**, geçmiş zaman –**читал**, gelecek zaman –**буду читать**, imperativ/ emir kipi –**читай!** Ve konjuktiv/ dilek – şart kipi –**читал бы**. Bazı fiillerin bileşik gelecek zamanı vardır:

⁸³ <http://www.zazakivaj.com>.

⁸⁴ K. İ. Pehlivanova, M. N., Lebedeva, *Resimli Rusça Dilbilgisi*, (2. Baskı), Multilingual Yay., İst. 2011, 194.

буду читать, буду писать; diğerlerinin basit gelecek zamanı varken: **прочитаю** (başlangıçtan sona kadar); **напишу**(başlangıçtan sona kadar). Bunların dışında fiillerin özel formları da vardır –ortaç/ sıfat fiil (**читающий, читаемый, читавший, прочитанный**) ve bağ fiil/ ulaç (**читая, прочитав**)⁸⁵.

2.1. MASTAR/ İNFİNİTİV

Fiilin belirsiz / belgisiz formudur.

Eski Rus dilinde– *ть* ekiyle oluşan *супин* * (supin) vardı; kökeninde belirtme halinde (В.п.) eski *й* gövdeli tekil isim formu mevcuttu. Yakın zamanda bunun yerini mastar almaya başladı ve *супин* kayboldu⁸⁶.

‘Mastar, minimal dilbilgisel bilgi içerir; fiilin sözlük formu olarak da adlandırılır’⁸⁷. Rus dilinde mastar haldeki fiillerin son eki çoğunlukla–*ть* (*писать, читать, рисовать, делать vb.*), daha nadir olarak da –*ти* (*идти, везти, спасти, расти vb.*) ve–*чь* (*влечь, печь, мочь, наречь vb.*) şeklinde olur.

Türkçede mastar eki adını verdiğimiz –*mek, -mak* eklerini alan fiil, bu haliyle kullanıldığında, yani fiil ilk halinde, çekimsiz olduğunda fiil değil *fiilimsi* (isim-fiil, bazen de sıfat- fiil, zarf- fiil) olarak adlandırılır: *Ağlamak* sana hiç yakışmıyor. Fiilimsiler, fiil çekimine girmeyen, bu şekliyle yüklem olamayan ancak fiil özelliğini de kaybetmeyen yapılardır. Türkçe dilbilgisi üzerine yazılmış çoğu kaynakta da fiilimsileri (mastar) gerek kullanım şekilleri gerekse yapısal özellikleri bakımından isim olarak değerlendiren görüşlerin varlığı dikkat çekmektedir.

Özellikleri açısından bakıldığında ise, Rus dilinde ‘mastarın zaman, şahıs, miktar, kip kategorileri yoktur; ancak mastar, tür (örneğin, что делать? *рисовать* – bitmemiş tür; что сделать? *нарисовать* –bitmiş tür), çatısı (örneğin, *Ему нужно рисовать картину* –etken çatı; *картина должна рисоваться художником* –edilgen çatı), geçişlilik –geçişsizlik (örneğin, *рисовать –картину* (В.п.) –geçişli fiil, *стучать –молоком* (Т.п.) –geçişsiz fiil) kategorilerine sahiptir’⁸⁸.

⁸⁵ I. M. Pulkina, E. B. – Zakhava, Nekrasova, *Russian a Practical Grammar with Exercises*, (2. Baskı), Multilingual Yay., İst. 2001, 197.

* *Супин*: Genellikle hareket fiillerinde kullanılan ve amaç bildiren eski Hint – Avrupa isim fiil formu.

⁸⁶ is.muni.cz/ glagol .

⁸⁷ N.M. Şanskiy, A. N Tihonov, *Sovremennyy Russkiy Yazık, I,II, III*, Prosveşeniye Moskva 1987, II. 152.

⁸⁸ Bahar Demir, Svetlana Aiupova, *Çağdaş Rus Dili – Morfoloji II. Bölüm*, (1. Baskı), Fenomen, Erzurum 2015, 9 – 10.

Rus dilinde mastarın kullanımı:⁸⁹

1. После глагола быть при образовании будущего времени	Я буду читать Ты будешь учиться Он будет работать Мы будем отдыхать
2. После глаголов: хотеть, уметь, мочь, любить, собираться, советовать, просить и др.	Я хочу танцевать Он умеет рисовать Я (не) могу работать Вы любите читать Ты собираешься учиться Он советует отдохнуть Она просит написать
3. После глаголов начать, стать, продолжать, перестать, кончать	Я начал (стал) работать Ты продолжал читать Он перестал слушать Она кончила писать
4. После глаголов движения для обозначения цели: идти, ходить, ехать, ездить, пойти, прийти, поехать и др.	Я иду обедать Он поехал заниматься Она уехала учиться Мы пошли гулять

5. После слов надо, нужно, необходимо, можно, нельзя, пора и др.	Ему надо работать Ей необходимо отдохнуть Нам можно разговаривать Вам нельзя курить Им пора уходить
6. После слов приятно, полезно, вредно и др.	Приятно познакомиться Детям полезно гулять Ему вредно курить
7. После слов некого, нечего, некуда, некогда и др.	Мне некого спросить Нам не с кем поговорить

⁸⁹ (Автор не известен) *Russkaya Grammatika dlya Naçinayuşix*, Uçebnoye Posobiye: Yekaterinburg, Uralskiy Gosudarstvennyy Universitet im. A.M. Gorkogo, 2008, 136 – 137.

8. После слов должен, обязан, намерен, готов, рад и др.	Ему некуда	пойти
	Нам некогда	разговаривать
	Он должен	прийти
	Она должна	читать
	Они должны	заниматься
	Он всегда готов	помочь
	Она готова	помочь
	Мы готовы	слушать
	Я рад	познакомиться
	Она рада	познакомиться
	Они рады	познакомиться

Mastara dair dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de, Rus dilinde ‘mastarın hiçbir zaman *знать* fiiliyle kullanılmadığıdır’⁹⁰.

2.2. FİİLİN SÖZDİZİMSEL (SENTAKSTA) ROLÜ

Rus dilinde fiil, cümlede genellikle yüklem rolü oynar, fakat bazen de cümlelerin herhangi diğer bir ögesi olabilir. Dolayısıyla fiil, cümle içerisinde, yüklem, özne, tümleç, belirteç şekillerinde kendini gösterebilir. Aşağıdaki gibi bir tablo bu noktada açıklayıcı olacaktır:

Подлежащее	Сказуемое	Дополнение	Определение	Обстоятельство
Что?	Что делать? Что сделать?	Вопросы косвенных падежей	Какой?	Где? Когда? Куда? Откуда? Почему? Зачем? Как?
<u>Жить</u> – Родине служить.	Я (что делаю?) <u>иду</u> в школу	Прошу вас (о чём?) <u>не шуметь</u> .	Желание (какое?) <u>учиться</u> было у него постоянным.	Я поехал в горы (зачем?) <u>подлечиться</u>
<u>Любить</u> – значит прощать	Мы (что делаем?) <u>смотрим</u> телевизор	Командир приказал (что?) <u>наступать</u>	Мечта (какая?) <u>поехать на море с</u> <u>каждым днём</u> становилась всё сильней.	Наша семья летом поехала к морю (зачем?) <u>отдохнуть</u>

⁹⁰ Pehlivanova, Lebedeva, 196.

(<http://ja-znaju.ru> (28.03.2017)).

Türkçede fiil ve fiilisel özellikler, cümle içerisinde yüklem dışında bir görevde karşımıza çıkabilir. İsim- fiil (fiilimsi/ mastar) iken özne; sıfat ya da zarf- fiil olduğunda, yine kök veya gövdesine getirilen eklerle de ikincil bir öge rolü üstlenebilirler:

Yazmak insanı dinlendirir. (özne= kim? ne?)

Yüzmeyi çok severdi. (nesne= neyi? kimi?)

2.3. RUS DİLİNDE FİİLİN DİLBİLGİSEL KATEGORİLERİ

Fiilin, anlamsal planda, her formda eylem ya da durum bildiren dilin bölümü olduğunu belirtmiştik. Fiilin başlıca anlamı işleyiş, süreç veyahut geçiştir. Onun içinde eylem (*исать*) durum (*блестеть*), süreç (*таять*), hareket (*лететь*) anlamları ön plana çıkmaktadır. Fiilin özgül kategorileri tür, çatı, kip, zaman; özgül olmayanlar ise şahıs, cins ve miktardır.

Bu noktada sabit ve değişken dilbilgisel işaretlerden bahsedilebilir. Fiilin türü, çatısı, dönüşlü veya dönüşsüz ya da geçişli veya geçişsiz olup olmadığı durumları sabit işaretlerdir; bu özellikler metin içerisinde kendini gösterir. Ve bu durumlar, fiilin bütün formları için tipik, karakteristiktir. Değişken dilbilgisel işaretler ise fiilin her formunda bulunmayanlardır. Bunlar kip, varsa zaman, şahıs, cins ve miktar belirleyicileridir.

Mastar, şahıslı formlar, ulaş, sıfat fiil (ortaç) gibi tüm fiil formları; tür, çatı, dönüşlülük ve geçişlilik özelliklerine sahiptir. Şahıslı formlar kipe, zamana, şahsa, miktara ve belirli zamanlarda (ki bu genellikle geçmiş zamandır) cinslere göre değişir. Ortaç da ismin hallerine ve cinse göre değişebilme özelliğine sahiptir.

Belirtmek gerekir ki, Türkçede de fiilin, zaman, kip, görünüş ve kılınış, çatı (fiil- nesne ilişkisi açısından: geçişli/ geçişsiz; fiil- özne ilişkisi açısından: etken, edilgen, öznesiz, dönüşlü, işteş, ettirgen) sayı, kişi gibi özellikleri vardır. Burada dikkat çekici olan görünüş ve kılınış, aslında yakın tarihteki dil çalışmalarında daha çok görülmektedir. Bunlardan görünüş, Rus diline yabancı bir olgu olmamakla birlikte (Rus dilindeki *tür* ile ilişkilendirilebilir), anlatımdaki öznelliği vurgulamaya yararken, kılınış da zaman noktasındaki ayrışmalardan temellenen özelliğiyle dikkat çekmektedir.

Rus dilinde fiilin dilbilgisel kategorileri aşağıda daha ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

2.3.1. Fiilin Tür Kategorisi

Eylemin geçiş tarzını ifade eden dilbilgisel kategoridir. Fiilin tür kategorisi bütün fiil formlarını oluşturma özelliğiyle öne çıkmaktadır. Özgül bir Slavyan kategorisi olduğu bilinmektedir. Bitmemiş fiiller, eylemi mutlak iç sınırlar içerisinde ifade ederken, bitmiş fiiller, eylemi, bütünsel ve içsel sınırlar içerisinde ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, bitmemiş fiiller tamamlanma işareti olmayan eylemleri gösterir: *думать, понимать, плыть, краснеть* vs; bitmiş fiiller ise eylemin başlangıç ve bitiş sınırına işaret etmektedir. Bu noktada, *занять, начать* gibi fiiller başlangıç işareti barındıran fiillere örnek teşkil edebilir. *Решить, совершить* gibi fiillerin de tamamlanma işaretine sahip oldukları açıktır.

Son yıllarda yapılan araştırmalar bitmiş fiillerin, bitmemiş fiillerden farklı olan özelliğinin öneklilik olduğunu öne sürmektedir (*звать – созвать – позвать*). Ancak bu hususta bütün dilbilimciler mutabık değildir; nitekim önek alan her fiil bitmiş fiil olmaz. Dolayısıyla türler ayrımı noktasında bunu bir kıstas olarak almak yanıltıcı olacaktır. Zira bazı fiillerin önekli halleri bitmemiş, ön eksiz halleri ise bitmiş fiil kategorisine girebilmektedir: *покупать* (bitmemiş), *купить* (bitmiş). Ayrıca ön eklerin fiile sadece bitmiş bir görünüm verdiğini söylemek de doğru olmaz; bu durum ona, aynı zamanda yeni anlam veya anlam incelikleri de kazandırmaktadır. Örneğin, ‘*делать – сделать, разрушать – разрушить, подписывать – подписать*’ fiiller sadece tür noktasında ayrılırken, *писать – переписать, ехать – приехать, звонить – отзвонить* fiilleri sadece tür değil, kelime anlamı açısından da ayrılmaktadır⁹¹.

Yine bitmiş ve bitmemiş fiilleri ayırtırma noktasında zaman unsurunu kıstas olarak almak da yanılgıya düşürebilir. Bitmiş fiillerle ifade edilen eylemin ‘tamamlanma’ anlamı geçmiş ya da gelecek zamanda ifade edilebilmektedir:

Я написал письмо – Bu ifadede mektubu yazma işleminin tamamlandığı ve mektubun artık hazır olduğu anlamı vardır.

⁹¹ Babayetseva, Çesnokova, 98.

Я напишу письмо –Bu ifadede mektubu yazma işleminin tamamlanacağını, mektubun hazır edileceğinin anlamı vardır.

Bitmemiş fiil ise eylemin gerçekleşme sürecinin hali hazırda devam ettiğini ifade etmektedir. Fakat bu noktada eylemin tamamlanacağına ya da herhangi bir sonuca bağlanacağına yönelik kesin bir işaretin varlığından bahsedilemez:

Я писал письмо –Bu ifadede mektup yazma işleminin gerçekleşmiş olduğu, ancak eylemin bitip bitmediği noktasında bilgi sahibi olunmadığı anlamı vardır.

Я буду писать письмо –Bu ifadede mektup yazma işleminin gerçekleşeceği ancak bu sürecin, yazma işleminin tamamlanmasına kadar gidip gitmeyeceğinin bilinmediği anlamı vardır.

Tahsin Banguoğlu, Türkçede fiillerin kullanılışlarına göre ikiye ayrıldığını, bunların da yine Rus dilinde olduğu gibi, *bitmiş fiil* (verbum finitum) ve *bitmemiş fiil* (verbum infinitum) olarak adlandırıldığını söylemektedir. Banguoğlu, fiil kökü veya tabanının kişi ve zamana bağlı olarak yer aldığı ve yargıyı tamamladığı fiillerin *bitmiş fiil* olduğunu, aldığı eklerle fiil çekimini meydana getirdiği için *çekimli fiil* diye anıldıklarını öne sürmektedir. Ona göre, *bitmemiş fiiller* ise, yine fiil kökü veya tabanından kişiye bağlı olmaksızın üreyen, fiilin isimleşmiş hali de sayılabilen, ancak fiil niteliği ile tamamlanmamış yargıya yüklem olabilen fiillerdir. Ve böylesi fiiller *çekimsiz fiil* olarak adlandırılabilirler⁹²:

Yarın beş buçukta *gel-ir-im* (Bitmiş).

Çocuğu okuldan *al-mak* sana düşüyor (Bitmemiş).

Görüldüğü üzere, iki dilin bitmişlik/ bitmemişlik algısı ve bu husustaki kıstasları biraz farklıdır. Bunun yanında, Rus dilindeki gibi, Türkçede de, bazı fiillerin kendi içlerinde devamlılık, süreklilik ya da bitiş anlamları barındırdığını söylemek yerinde olacaktır.

2.3.2. Fiilin Çatı Kategorisi

Fiilin çatı kategorisi eylemin özne ve nesneyle ilişkisini ifade etmektedir. Çatı kategorisi sözcük değiştiren bir karaktere de sahiptir.

Eğer eylem aktif bir özneye sahipse, bu etken bir fiildir. Eğer özne nesnenin etkisiyle ortaya çıkıyorsa, böylesi durumlarda fiil edilgen bir çatıya sahip demektir.

⁹² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, (8. Baskı), TDK Yay., Ank. 2007, 409- 410.

Çatısal ilişkilerin gerçekleşmesi sözcük bilim ve söz dizimin ilgi alanına girmektedir. Edilgen çatının morfolojik işareti fiile dönüşlü parça–ся eklenmesidir.

‘S (N1)+ geçişli fiil+ O (N4) (etken çatı)

Рабочие строят дом.

O (N1)+ dönüşlü fiil+ S (N5) (edilgen çatı)

*Дом строиться рабочими*⁹³.

‘ –ся parçası tarihsel açıdan *собой* dönüşlü zamir *себе*’nin belirtme halindeki (B.п.) şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Eski Rus dilinde bu form fiille olan ilişkide bağımsız olarak kullanılmıştır (fiilden önce ya da sonra yerleşebilir). Bu formun fiille olan bağımsız ilişkisi edebi metinlerde 17. yüzyıla kadar korunmuştur⁹⁴.

Türkçede çatı, ‘eylemin, anlattığı iş, oluş, kılınışın özne ve nesneyle ilişkisini belirleyen bir anlam ve görev özelliği olarak tanımlanabilir. Dilbilimde Dionysios Thrax’dan beri, eylemin anlattığı işe öznenin katılma biçimine göre etken, edilgen ve orta çatı ayırımına rastlanır⁹⁵. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi, bazı dilbilimciler de çatı unsurunu fiil- nesne, fiil- özne ilişkisinden temellendirir ve geçişli/ geçişsiz; etken, edilgen, öznesiz, dönüşlü, işteş, ettirgen gibi kategorize ederler.

Banguoğlu ise, fiil çatısının, fiilin çekiminden önce aldığı değişik şekillerden her birinin görünüş olduğunu söylemekte, fiil tabanının böylesi çeşitlenmesine de fiil çatısı adı verildiğini ifade etmektedir. Ona göre de, Türkçede fiilin çatısı altı görünüşten meydana gelmektedir⁹⁶:

1. Yalın Görünüş	döv-mek
2. Olumsuz Görünüş	döv-me-mek
3. Edilen Görünüş	döv-ül-mek
4. Dönüşlü Görünüş	döv-ün-mek
5. Karşılıklı Görünüş	döv-üş-mek
6. Ettiren Görünüş	döv-dür-mek

⁹³ Demir, Aiupova, 59.

⁹⁴ İs.muni.cz /glagol.

⁹⁵ Aksan, 103- 105.

⁹⁶ Banguoğlu, 411.

Not: Türkçede isim cümlelerinde, yani yüklemi isim olan cümlelerde, çatı özelliği aranmaz.

2.3.3. Fiilin Kip Kategorisi

Çalışma konumuzun özünü de oluşturan fiilin kip kategorisi, konuşanın nazarında tespit edilen eylemin gerçeklikle olan ilişkisini ifade etmektedir. Rus dilinde Bildirme kipi gerçekte olan eylemi, üç zaman ölçütüyle ilişkili olarak, şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman formlarıyla sunmaktadır. Bazı kaynaklarda yalnızca ‘Şart kipi’ olarak adlandırılan dilek – şart kipi ve emir kipi ise eylemin gerçek dışılığını ifade etmektedir. Bildirme kipine zıt olarak söz konusu kipler gerçektışı olarak adlandırılmaktadır.

Türkçede bu kiplerin sayısı dokuz çıkmaktadır. Bunlardan beşi, bildirme (haber) kipleri adını alan zaman formları (şimdiki zaman, belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, geniş zaman ve gelecek zaman); dördü ise isteme (tasarlama) kipleridir: istek kipi, dilek- koşul kipi, gereklilik kipi ve emir kipi.

Çalışma içerisinde bütün detayları ve incelikleriyle ele alınacak olan fiilin kip kategorisi, birçok açıdan önemli olmakla birlikte, bu bağlamda fiilin diğer dilbilgisel kategorilerinden de ayrı bir yerde durmaktadır.

2.3.4. Fiilin Zaman Kategorisi

‘İsimden farklı olarak fiilin tipik özelliği sayan Aristoteles tarafından keşfedilen zaman, dilbilimdeki en eski dilbilgisel kategorilerden biridir. Çağdaş dilbilim zaman kategorisini morfolojide de sentaksta (sözdizim) da inceler, bundan dolayı morfolojik ve sözdizimsel (sentaks) zaman kategorisini ayırtmak gerekmektedir’⁹⁷.

‘Sözdizimsel zaman –cümlelerin özüyle ilişkili olan zamandır. Rus dilinde sözdizimsel zaman sadece fiil formuyla değil, cümledeki başka sözcüklerle de ifade edilebilir. Bundan dolayı morfolojik ve sözdizimsel zaman arasında eşitlik olmadığını özellikle belirtmek gerekmektedir. Örneğin, *Говорит он мне вчера: «Радуйся!»* cümlesinde sözdizimsel zaman geçmiş zamandır (bu duruma *вчера* işaret eder), fiil ise şimdiki zaman formundadır’⁹⁸.

⁹⁷ A.C. Stasenکو, Yu. Ya. Rışenko, *O Kategoriyax Morfologiçeskogo i Sintaksiçeskogo Vremeni*, (Na Materiale Tekstov Religioznogo Stilya)’, *Filologičeskiye Nauki. Voprosı Teorii i Praktiki*, 6 – 2 (48), 2015, 163 – 165, 164.

⁹⁸ Stasenکو, Rışenko, 165.

Fiilin zaman kategorisine gelince, bu kategori eylemin belirli zamansal noktalarıyla –konuşma anıyla (gündelik konuşmalarda) ya da başka, konuşmanın çıkış noktası kabul edilen bir anla ilişkisini ifade etmektedir.

‘Eski Rus dilinin çıkış sisteminde şimdiki, aorist, imperfekt, perfekt, plusquamperfekt, yalın gelecek, karmaşık gelecek I ve karmaşık gelecek II olmak üzere sekiz dilbilgisel fiil zamanının varlığından bahsedilir⁹⁹. ‘M.V. Lomonosov ise on tane zamanın varlığından söz etmiştir; çağdaş dilde ise zaman üç forma ayrılmaktadır’¹⁰⁰. Eski zaman sistemine mensup bazı zamanlar hiç iz bırakmadan kaybolduğu gibi, bazılarının kalıntıları çağdaş dilin kimi formlarında gözlemlenmektedir. Örneğin aorist 16. yüzyıldan itibaren kaybolmasına rağmen, şart/dilek – şart kipinin *бѣ* bileşenli formunda, emir kipinin de geçmişte yer edinmiş, ani gerçekleşen eylemin ifadesinde kullanılan *возьму* bileşenli formlarında korunduğunun altını çizmek gerekmektedir’¹⁰¹.

Ana dilimiz Türkçede de asıl olarak beş zamandan bahsedilir: şimdiki zaman, belirli geçmiş zaman (görülen), belirsiz geçmiş zaman (duyulan), gelecek zaman ve geniş zaman.

Konunun sınırlarını aşmamak adına, özellikle bir araştırma gerektiren eski zaman sistemini detaylandırmayacağımızı, değerlendirmelerimizi çağdaş Rus dilinin üç zaman planında sürdüreceğimizi belirtmek isteriz.

2.3.5. Fiilin Şahıs ve Miktar (Sayı) Kategorisi

Fiil sözcük formlarının sözdizimsel (sentaks) işleviyle ilişkilidir ve her zaman bükünlerle* ifade edilir’¹⁰². Şahıs kategorisi fiilin çekimli formlarını, miktar kategorisi ise fiilin tüm formlarını ilgilendirmektedir.

Gerek Rus dilinde gerekse Türkçede asıl olarak fiilin üç şahsının ayrımı yapılmaktadır. Her bir şahısta tekil ve çoğul formlar ayrıştırılmaktadır. Birinci tekil şahıs formu, eylemin özne ya da nesnesinin birinci şahıs olduğuna dikkat çekmektedir. İkinci tekil şahıs formu, muhataba bulunulan atıf ifadesi, üçüncü tekil şahıs formu ise, konuşmaya iştirak etmeyen şahsın ya da nesnenin ifadesidir. Bunun yanında, birinci

⁹⁹ İs.muni.cz/ glagol.

¹⁰⁰ Stasenکو, Rişenko, 164.

¹⁰¹ İs.muni.cz/ glagol.

* *Bükün*: Gramer görevleri ve yapı bakımından, sözcük köklerinin başında, içinde veya sonunda çeşitli değişikliklerin meydana gelmesi: Samî ve Hint – Avrupa dillerinde olduğu gibi. Bkz. <http://www.tdk.gov.tr>.

¹⁰² İs.muni.cz/ glagol.

çoğul şahıs formu, konuşan dâhil bir grup şahsa işaret ederken, ikinci çoğul şahıs formu, muhatabın da içinde bulunduğu bir grup şahsa dikkat çekmektedir. Son olarak, üçüncü çoğul şahıs formu da, konuşmaya iştirak etmeyen, sayıca birden fazla şahıs ya da nesnelere gönderme yapmaktadır.

Rus Dilinde Tekil/ Çoğul Şahıs Formları:

<i>Единственное число</i>			
<i>1 – е лицо</i>	Пишу	Говорю	учусь
<i>2 – е лицо</i>	Пишешь	Говоришь	учишься
<i>3 – е лицо</i>	Пишет	Говорит	учится
<i>Множественное число</i>			
<i>1 – е лицо</i>	Пишем	Говорим	учимся
<i>2 – е лицо</i>	Пишете	Говорите	учитесь
<i>3 – е лицо</i>	Пишут	Говорят	учатся

<http://www.goldrussian.ru> (Erişim Tarihi: 02.04.2017).

Rus dilinde şahıs kategorisinin bildirme kipinde şimdiki ve gelecek zaman formu fiilleri vardır. Şahıs kategorisinin ayrıca emir kipi formları da vardır.

1. Tekil ve çoğul şahıs formu:

<i>2 – е лицо ед. ч.</i>	Пиши	Говори	учись
<i>2 – е лицо мн. ч.</i>	пишете	говорите	учитесь

<http://www.goldrussian.ru> (Erişim Tarihi: 02.04.2017).

2.3.6. Fiilin Cins Kategorisi

Sadece analitik (karmaşık) çekimli ve çekimsiz formlara özgüdür. Her fiilin cins kategorisi yoktur. Eril, dişil ve nötr anlamları tekil geçmiş zaman bildirme kipi, tekil şart/ dilek – şart kipi ve bütün ortaç (sıfat fiil) formlarında bulunmaktadır.

Anadilimiz Türkçede cins özelliği yoktur.

2.3.7. Fiilin Geçişlilik (geçiş) Kategorisi

Gerek Rus dilinde gerekse Türkçede, fiilin, nesneyle ilişkisine işaret eden özelliğidir. Başka bir deyişle, fiillerin cümledeki nesne üzerindeki etkisinden temellenir. Eylemin bu özelliğine bağlı olarak fiiller geçişli ve geçişsiz olarak ayrılmaktadır.

Geçişli fiillerle birlikte nesneye bir yönelme öne çıkar; söz konusu nesne herhangi bir şahıs da olabilir. ‘Rus dilinde geçişli fiiller, ortaya çıkarma, yaratma (*создавать, ткать*), yok etme, tahribat (*ломать, сжечь*), algı bildiren (*видеть, ощущать*), özneye duygusal bağ ifade eden (*любить, очаровывать*), konuşma ve düşünceyi işaretleyen (*спрашивать, обдумывать*) fiillerdir. Geçişsiz fiiller ise nesneye geçmeyen eylemleri işaretler¹⁰³:

1. Varlık, bulunma bildiren (*быть, находиться*)
2. Yer değiştirme, hareket bildiren (*идти, плавать, кататься*)
3. Fiziksel ve psikolojik durum bildiren (*болеть, сердиться, стоять*)
4. Faaliyetin türünü gösteren (*учительствовать, плотничать*)
5. Davranışın tarzını gösteren (*храбиться, молодиться*)
6. İşitsel ve görsel algı ifade eden (*сверкать, стучать*) gibi fiiller geçişsiz eylemlerle ilişkilidir.

2.3.8. Fiilin Dönüştülük (Dönüş) Kategorisi

Rus dilinde anlamlarına bağlı olarak dönüşlü fiiller birkaç maddede incelenebilir:¹⁰⁴

1. *Собственно –возвратные* (kendine dönüşlüler): *себя* yapısıyla şu tip fiiller: *мыться, причёсываться, унижаться*.
2. *Взаимо –возвратные* (karşılıklı dönüşlüler): birden çok öznenin birbirine etki etmesidir. Bunlardan her biri benzer bir eylemin öznesi veya nesnesi olabilir: *мирится, встречаться, целоваться*.
3. *Косвенно –возвратные* (dolaylı dönüşlüler): Eylem öznenin kendi çıkarlarına yönelik gerçekleşir: *строиться* (*строить для себя дом*), *укладываться* (*укладывать свои вещи*).
4. *Общевозвратные* (genel dönüşlüler): Öznenin eylemi, öznenin içinde bulunduğu durumun sahasıyla sınırlıdır: *беспокоиться, радоваться, сердиться*.

¹⁰³ İ.N. Kavinkina, E.A. Anisimova, E. A., *Glagol. Nareçkiye. Slujebniye Çasti Reçi i Drugiye Klassı Slov. Posobiye po Kursu ‘Russkiy Yazık’*, Grodno, 2011.

¹⁰⁴ Kavinkina, Anisimova, http://ebooks.grsu.by/kavinkina_lang/grammaticheskie_kategorii_glagola.htm.

Türkçede dönüşlülük bir çatı olarak ele alınmaktadır. Ve çoğunlukla *-n-* ve *-l-* ekleri yardımıyla oluşturulur: *giyinmek*, *yıkanmak*.

2.3.9. Fiilin Dilbilgisel Kategorileri Arasındaki Bağlantılar

Fiilin dilbilgisel kategorilerinin birbirleriyle çeşitli ilişkileri vardır. Bu kimi zaman bir kategorinin diğer bir kategorinin varlığı ya da yokluğu üzerinde söz sahibi olması, kimi zaman da bir kategorinin diğerinin karakterini farklı şekillerde etkilemesi olarak gözlemlenir.

Rus dilinde söz konusu kategorileri ve birbirleriyle ilişkileri değerlendirmek gerekirse, öncelikli olarak fiilin ‘tür’ ve ‘zaman’ kategorilerini ele almak yerinde olacaktır. Bu etkileşim kısaca şöyledir: bitmiş fiillerin geçmiş ve yalın gelecek olmak üzere iki zaman formu vardır; şimdiki zaman formları yoktur. Bitmemiş fiillerin ise, şimdiki, geçmiş ve karmaşık gelecek zaman olmak üzere üç zaman formları vardır. İkinci olarak, fiilin ‘kip’ ve ‘zaman’ kategorileri arasında sıkı bir ilişki olduğundan bahsedilebilir. Bahsi geçen ilişki, fiillerin bildirme kipinde zamana göre değişmesinden temellenmektedir. Bildirme kipi, fiillerin zaman noktasında değişime uğradığı tek kiptir; zira diğer kiplerden de bu noktada keskin şekilde ayrılır.

Bir diğer nokta da, dönüşlü fiillerin her zaman geçişsiz olduğudur. Bu durum da söz konusu kategoriler arasında bir ilişkinin varlığından söz ettirmektedir. ‘Şahıs’ ve ‘cins’ kategorilerine gelince, bahsi geçen kategorilerin ilişkisi biraz farklıdır; çünkü onlar birbirlerini öteleyerek bir özelliğe sahiptirler. Bildirme kipinin şimdiki ve gelecek zaman formlarında ve emir kipi formlarında fiilin şahıs kategorisi varlığı açıktır. Cins kategorisi ise, bildirme kipinin geçmiş zamanında ve dilek – şart kipi formlarında gözlemlenmektedir. Son olarak ‘geçiş/ geçişlilik’ kategorisi ile ‘çatı’ arasındaki ilişkiye değinirsek, bu durumun, etken çatılı fiillerin yalnızca geçişli fiillerden oluşmasından kaynaklı olduğunu söylemek doğru olacaktır.

2.3.10. Fiillerin Değişimi ve Sınıflandırılması

Rus dilinde fiiller belirli kural ve ölçütlere göre sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre fiiller, türüne göre bitmiş veya bitmemiş; dönüşlü ya da dönüşsüz; geçişli ya da geçişsiz (nesne alabilen veya alamayan); değişim ve çekim özelliklerine

göre 1., 2., çekim, farklı veya özel çekimli; eylemin kişi karakterine göre de özneli/öznesiz olarak ayrılmaktadır.

Rus dilinde fiillerin değişimi ise üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar konumuzun özünü de oluşturan fiil kipleridir: bildirme, dilek – şart ve emir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ RUS DİLİNDE DİLBİLGİSEL KATEGORİ OLARAK FİİL KİPLERİ

Levin'in şiiri «Наклонительное повеление» (A. Levin, 1998)¹⁰⁵.

Рыбина, голоси!	Ясного не мкти,
Дерево, улетаи!	Дохлого не оживляй.
Ижина, небеси!	Если ты нет –свисти,
Миклуха, маклай!	Если лама –дапай!
Спящерица, проспись!	Если даже ты сед,
Тьматьматьма, таракань!	Лыс или купорос,
Яблоко, падай ввысь!	Всякий вопрос ответ,
Усадьба летом, рязань!	если ответ вопрос.
Хлебников, каравай	Будь ты зёл или бобр,
Слово своё несъедобное!	Зубр или глуповат,
Автобус, трамвай	Переведи кадр,
Все самое красное, сдобное!	Проверни взгляд.
Сладкое–поцелуй,	
белое–отпусти,	
тихое–нарисуй,	
гладкое–перешерсти.	

Fiil kipi kategorisi –fiilin eylemle gerçeklik arasındaki ilişkiyi ifade etme kapasitesidir. Kimi zaman eylemin gerçekliğini, kimi zaman da belirli şartlarda mümkün veya istenilir oluşunu ya da eylemin varsayımsallığını tasvir etmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, çağdaş Rus dilinde Lenguistik Ansiklopedik Sözlükle (ЛЭС) de uyumlu olarak fiiller üç kipe sahiptir:

- Bildirme
- Emir
- Dilek – şart

‘Tespit edilen bu üç kipe ilaveten bazı araştırmacılar dördüncü bir kipten bahsetmektedirler: ‘*волюнтактивное*’ (Vinogradov); ani, beklenmedik ve gerekçesiz

¹⁰⁵ İsaçenko, 64.

eyleme işaret eden bu kip, bitmiş fiillerin gelecek zaman formu ve ‘как’ parçası kullanılarak oluşturulmaktadır (*а он как побежит...*)¹⁰⁶.

A.A. Şahmatov, çağdaş Rus dilinde karmaşık ve farklı anlamlar ifade eden altı (özünde yedi) kip saptamıştır.¹⁰⁷

1. *Изъявительное наклонение* –Bildirme kipi –Rus dilinde bu kipi formlarıyla olumsuz kipi ve hatta soru ve ünlem kiplerinin formları birleşmektedir.

2. *Повелительное наклонение* –Emir kipi.

3. *Сослагательное наклонение* –Dilek –şart kipi –bu kip kendi içinde ikiye ayrılır:

a. *Желательное наклонение* –İstek kipi –*хоть, о, если бы, «сидел бы ты дома»,* cümlelerde *чтоб, чтобы, лишь бы, как бы* nevs. Bağlaçlarıyla öne çıkmaktadır.

b. *Условное наклонение* –Şart kipi –*если, если бы, ежели, когда бы* bağlaçlarıyla kendini göstermektedir.

4. *Недействительное наклонение* –Geçersiz (hükümsüz) kip –Eylemle nesneler arasındaki ilişkinin gerçekleşemez olduğunu ifade eder. Bazen: *чуть не, едва не*, geçmiş zamanda *да я было упал, я чуть не упал, я едва не упал* şeklinde ortaya çıkmaktadır.

5. *Предположительное наклонение* –Varsayımsal kip –*есть* yerine *будет* kullanımıyla: *он будет дома* = *он, кажется, дома* gözlemlenmektedir.

Model sözcüklerle: *кажется, вероятно, едва ли, чуть ли не, может быть.*

6. *Потенциальное наклонение* –Potansiyel kip –(*не скажу, не вспомню*).

Şahmatov, yukarıda da görüldüğü gibi, Rus dilinde kip kategorisinin, ifadenin sentetik formundan analitiğine, karmaşık bir süreç geçirdiğini kabul etmiş, Rus fiilinin geleneksel 3 kip öğretisini yıkmıştır.

A.A. Potebnya, kip sorusuna tarihsel bakış açılarıyla yaklaşmış, Rus dilinde kip kategorisinin tarihten gelen sorununu çözmeye çalışmıştır. Potebnya’ya göre, Rus

¹⁰⁶ Les, kip.

¹⁰⁷ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 584.

dilinde kipin eski formları –bildirme ve emir, yıkıntılar içerisinde ortaya çıkmıştır. Daha doğru bir ifadeyle, analitik (karma) Rus kipinin sentetik düzeni Potebnya ile aydınlanmaktadır. Bu durumu çeşitli gerekçeler ve açıklamalarla aydınlığa kavuşturmaya çalışan Potebnya, genel olarak dört kipi benimsemiştir: bildirme, emir, koşullu –istek ve dilek – şart'¹⁰⁸.

Geçmişten günümüze yapılan araştırmalar ışığında, farklı dilbilimcilerin (Vinogradov, Şahmatov, Potebnya vd.) farklı zamanlarda öne sürdükleri tanımlamalar ve kip sayıları değişkenlik gösterse de Rus fiil kipine yönelik güncel tanımlar giderek yerleşik hale gelmektedir.

Fiilin başlıca dilbilgisel kategorilerinden olan kip, kiplik (model) ile sıkı sıkıya bağlıdır. Farklı model (kiplik) anlamlar (mümkün olma, mecburiyet, istek, duygusal incelikler vs) dünya dillerinde farklı şekillerde ifade edilmektedir. Bu anlamlar başka sözcükler yardımıyla da verilebilir; örneğin, model fiiller, zarflar, sıfatlar ve kelime araçları:

Я хочу, чтобы она поскорее вернулась.

Onun daha çabuk dönmesini isterim.

Öte yandan, bu anlamlar, belli bir düzenle fiile eklenmemiş özel morfem ve dilbilgisel araçlarla ifade edilen kiplik anlamları (model anlamlar) kip olarak adlandırılmaktadır. Bir ya da daha başka kipin formunda fiiller kullanarak, konuşan, durum veya eylemle oluşan ilişkisini dile getirme fırsatı elde edebilmektedir. Örneğin, konuşan, bildirişme esnasında, durumun kendisi için istenilir olup olmadığını, onu üzüp üzmediğini, memnun edip etmediğini ya da şaşırtıp şaşırtmadığını bildirebilir. Bu durumun gerçekleşmesine yönelik inancını değerlendirebilir, gerçeklikle olan ilişkisindeki yerini belirleyebilir veya ona yönelik bilgi kaynağına işaret edebilir. Başka bir deyişle, eylem gerçeklikle ne derece örtüşüyor, bunu konuşan şahıs tayin etmektedir ve böylece eylemin model (kiplik) değerini de hayata geçirmektedir.

Konuşan, eylem ve gerçeklik arasındaki ilişkinin grafiği şöyle gösterilebilir¹⁰⁹:

¹⁰⁸ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 585 – 587.

¹⁰⁹ Şanskiy, Tihonov, 195.

Eylem _____ Gerçeklik

Konuşan

Başka dillerdeki kiplere de kısaca değinmek gerekirse, ‘Hint –Avrupa dilleri için araştırmacılar (A.Meixe, J.Vondyes) beş kip saptamışlardır: bildirme, emir (emir, istek), deziderativ –istekli (istek, niyet ve gaye), dilek – şart (nihai ve irade), optativ (olasılık, istek). Eski Yunan dilinde dört kip vardır: bildirme, emir, dilek – şart ve istek. İngiliz dili üç kipe sahiptir; emir kipi mastarla uyumludur (*to* olmadan). Dilek – şartın düzenli paradigmaları yoktur; eski sentetik formlar korunur *be* ve *were*: (if it be true (*если бы это было верно*, if I were here (*если бы я был здесь*)). Bitişimli dillerde birçok model (kiplik) anlam özel formlar edinmektedir. Türk dillerinde kip sayısı dörtten on ikiye kadar yükselir (A.M. Şerbak). Karaim dilinin dört kipi vardır: bildirme, emir, istek – dilek – şart; Gagauz dilinde beşinci bir kip daha vardır: mecburiyet –zorunluluk: Karaçay –Balkar dilinde yedi kip vardır: belgisiz, olumlu, doğrulayıcı, şart, emir, istek, görelî (göreceli); Yakut dilinde de on kipi varlığından bahsedilir. ‘Farklı Türk dillerinde özel kip formları vardır: zorunluluk (Azerice, Gagauz, Türkçe, Türkmence, Çuvaşça, Yakutça); niyet (Azerice, Başkurtça, Kazakça, Türkmence, Özbekçe, Uyğurca), uzlaştırıcı (Tuva dili, Hakaşça); varsayımsal (Hakaşça, Yakutça) ve diğerleri farklı eklerle oluşmuşlardır’¹¹⁰.

Ana dilimiz Türkçeye gelince, Mehmet Hengirmen, kipleri, bildirme ve isteme kipleri adı altında iki ana gruba, onları da kendi içlerinde çeşitli alt başlıklara ayırmaktadır. Ona göre, bildirme kipleri: şimdiki zaman, belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, gelecek zaman ve geniş zaman şeklindedir. İsteme kipleri ise: istek kipi, dilek –koşul kipi, gereklilik kipi ve emir kipidir. Hengirmen, Türkçedeki bütün kiplerin temel unsurunun zaman olduğunu söylemekte ve Türkçede toplamda dokuz kipi varlığından bahsetmektedir¹¹¹.

Haydar Ediskun da, ‘Türk Dilbilgisi, Ses Bilgisi –Biçim Bilgisi –Cümle Bilgisi’ kitabında, Mehmet Hengirmen gibi, Türkçede dokuz kipliğin varlığından bahsetmektedir. Yine kipleri iki başlık altında inceleyen Ediskun, bildirme kiplerinin,

¹¹⁰ Les, <http://tapemark.narod.ru/les/321a.html>.

¹¹¹ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, (9. Baskı), Engin Yayın Evi Ank. 2007, 216.

bir eylemin yapıldığını, yapılmakta ve yapılacak olduğunu; dilek kiplerinin de, istenilen ya da tasarlanan bir eylemi anlattığını ifade etmektedir¹¹².

Türkçede eylemin sözdizimsel yapılarda temel olarak zaman (*tense*), görünüş (*aspect*), çatı (*voice*) ve kip (*modality*) kategorilerine göre çekime girdiğini ifade eden Süer Eker'in 'Çağdaş Türk Dili' eserinde (2009) de, bugün Türkiye Türkçesinde ve hemen hemen bütün Türk lehçelerinde dokuz basit zamanlı kip, otuza yakın da kip¹¹³ olduğunu belirtilmektedir.

Dolayısıyla kip, evrensel çerçevede ele alındığında, konuşmanın yönünü belirleyen, amacını işaretleyen ve herhangi bir şekle girmesine fırsat tanıyan bir araç gibidir. Öyle ya 'biz, daima, herhangi bir şey için, herhangi bir amaçla konuşuruz'¹¹⁴.

3.1. RUS DİLİNDE KIP FORMLARININ KURULUŞU

Çalışma içerisinde, her bir kip formlarının kuruluş özellikleri, anlamsal incelikleri, özel durumları ve kullanım sahaları ayrı ayrı ele alınacak, bütün detaylarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu nedenle, Rus dilinde kip formlarının kuruluşuna sadece genel hatlarıyla değinmek gerekirse, Rus dilinde fiilin bildirme kipi formlarının gerçekleşen, gerçekleşmiş ya da gerçekleşecek olan eylemleri ifade ettiğinden bahsetmiştik: *строю, строил, буду строить*. Bildirme kipinde fiiller zamana göre değişmektedir. Şimdiki ve gelecek zamanlarda belirsiz formun sesli ile biten gövdesi de bazen değişime uğramaktadır. Örneğin: *видеть –вижу, увидеть –увиджу*.

Geçmiş zamanda, eylemin konuşma anına kadar gerçekleştiği ifadesi vardır:

Целый день она все переставляла, скоблила, мыла, чистила (А.Гайдар).

Koca gün o her şeyin yerini değiştirdi, kazıdı, yıkadı, temizledi.

Şimdiki zaman eylemin şu an gerçekleştiğini gösterir; konuşma anıyla tamamen uyumludur:

Он видит, как поле отец удобряет, как рыхлую землю бросает зерно (Н.А.Некрасов).

¹¹² Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi, Ses Bilgisi – Biçim Bilgisi – Cümle Bilgisi*, (9. Baskı), Remzi Kitabevi, İst. 2004, 174.

¹¹³ Eker, 340.

¹¹⁴ A.M. Peşkovskiy, *Russkiy Sintaksis v Nauçnom Osveşenii*, (7. Baskı), Gosudarstvennoye Uçebno – Pedagogičeskoye İzdatelstvo Ministerstva Prosveşeniya RSFSR Moskva 1956. s, 392.

Babasının tarlayı nasıl gübrelediğini, yumuşak toprağa nasıl tohumları savurduğunu görüyor.

Şimdiki zamanda fiiller ayrıca sabit veya uzun süren eylemleri de ifade edebilir:

После весны всегда наступает лето.

Bahardan sonra daima yaz geliyor.

Моя сестра работает в школе.

Kız kardeşim okulda çalışıyor.

Gelecek zaman konuşma anından sonra gerçekleşecek olan eyleme işaret eder:

Папа, ну что мы подарим Коле Радомскому? –спрашивали Аркадия Николаевна дочери (А.И.Куприн).

Baba, Kolya Radomskoy'a ne hediye edebiliriz?– diye kızları Arkadiy Nikolayevna'ya soruyorlardı.

Geçmiş zamanın formu mastarın gövdesinden–*л* son eki yardımıyla oluşur (*мороз – ить – морози – л*).

Sadece tekilde geçmiş zaman formunda fiiller cinsine göre değişir. Eril cinsin göstergesi sıfır son ektir (*туман унал*), dişi cinsin göstergesi–*а*, nötr cinsin göstergesi ise son ek–*о* dur.

Şart/ dilek – şart kipinde fiiller belirli şartlarda istenilen ya da mümkün olan eyleme işaret etmektedir: *сделал бы, пришел бы*.

Fiilin şart/ dilek – şart kipi fiilin belirsiz formunun gövdesinden–*л* son eki ve *бы* parçası yardımıyla oluşmaktadır. Bu parça fiilden sonra ya da önce yerleşebilir ve fiilden farklı sözcüklerle de ayrılabilir:

Если каждый человек на куске земли своей сделал бы всё, что он может, как прекрасна была бы земля наша (А.Чехов);

Eğer her insan yeryüzünde kendine düşen parçada elinden gelen her şeyi yapmış olsaydı, dünyamız mükemmel olurdu.

Я бы лётчики пошёл, пусть меня научат (В. Маяковский).

Ben pilot olmak isterim, yeter ki bana öğretsinler.

Şart/ dilek – şart kipinde fiiller sayıya göre ve tekilde de cinse göre değişmektedir:

Читать *читал бы* (м.р) *читала бы* (ж.р) *читали бы* (мн.р) *читало бы* (ср.р.)

Fiilin geçmiş zaman formuyla *бы* parçasının birleşmesinden oluşan şart/ dilek – şart kipinin içinde geçmiş zaman formu zaman anlamını kaybeder. Şart/ dilek – şart kipinin özelliği, Rus dili için karakteristik (tipik) olmayan parçalarla birleşerek meydana gelmesidir.

Şart/ dilek – şart kipi, ilk olarak şart cümlesi içerisinde, üstelik de onun esas parçasıymış gibi kullanılır. Eğer cümle geçmiş planına yönelikse, o zaman şart kipi geçmişte o işin gerçekleşmemiş olma durumuna işaret etmektedir. Örneğin:

Если бы вы **вчера** встали рано, то все грибы достались бы вам.

Eğer dün erken kalksaydınız, o zaman bütün mantarlar sizin olurdu.

Eğer şart cümlesi geleceğe yönelikse, o zaman dilek – şart kipi konuşanın bakış açısıyla gerçek olabileceği şüpheli bir durum halini almaktadır (prensipte gerçekleşmesi mümkün olmasına rağmen)¹¹⁵:

Если бы вы **завтра** встали рано, то все грибы достались бы вам.

Eğer yarın erken kalkarsanız, o zaman bütün mantarlar sizin olur.

Yukarıdaki cümlede zamanın sadece *вчера* ve *завтра* zarflarıyla ifade edildiğinin özellikle üzerinde durulması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu cümlenin geçmiş ya da gelecek planına yönelik nasıl şekilleneceği son derece anlaşılır bir karaktere sahiptir.

Şartlı yapılardan dışında, dilek – şart kipi başka karmaşık cümlelerin bağlı parçalarında da kullanılabilmektedir. Şöyle ki, Rus dilinde ve birçok başka dilde dilek – şart kipi formunun açıklayıcı yan cümlelerde şu fiillerin varlığı dikkat çekmektedir: *хотеть*, *просить*, *приказывать* vs. *бы* parçasının bu noktada *что* bağlacına ilişik olduğunun özellikle üzerinde durulması gerekmektedir:

Я хочу, чтобы все грибы достались мне.

¹¹⁵ <https://is.muni.cz>.

Bütün mantarlar benim olsun isterim.

Dilek – şart kipi ayrıca yumuşak teşvik ‘içtepi’ ifadesi için de kullanılmaktadır:

Отдал бы ты денги по – хорошему.

Parayı güzellikle verseydin.

Emir kipinde ise fiiller eylemin gerçekleşmesine yönelik sevki (içtepi), emri, isteği ifade eder:

Иди в школу; идите в школу; встань параньше, встаньте параньше. Живи, учись, гордись, мой сын, что ты советский гражданин (С. Михалков).

Okula git, okula gidin; erken kalk, erken kalkın. Yaşa, oku, Sovyet vatandaşı olduğun için övün oğlum.

Emir kipinde fiiller zamana göre değişmez. Emir kipi formları şimdiki veya basit gelecek zaman gövdesinden ve –u son eki yardımıyla ya da son eksiz olarak oluşur. Emir kipinde tekilde fiiller son ek almaz, çoğulda ise –me alır. Bazen emir kipi formlarına emri biraz yumuşatan –ка parçası eklenir: *присядь – ка, присядьте – ка, подожди – ка ко мне.*

Özellikle belirtmek gerekir ki, emir kipi dünya dilleri içerisinde en indikatif olmayan kiptir. Emrin yardımıyla konuşan bir eylemin gerçekleşmesine ya da gerçekleşmemesine yönelik isteğini bildirmekle kalmaz, tamamlanması için zorlamaya dakalkışır.

Bazı dillerde bir fiil kipi formunun varlığı daha gözlemlenmektedir. O da *onnamus* –dilek (istek) kipidir. Bu kip tamamen, konuşmacının arzu ve isteğinden temellenmektedir; böylelikle konuşan şahıs doğrudan ve sadece isteğini/ dileğini bildirir. Buna ek olarak, varsayılan durumun gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesine yönelik isteğe de işaret edilebilir. Rus dilinde bu kipi işlevsel ve anlamsal ifadesi dilek – şart kipi formlarıyla ifade edilmektedir; bu amaca hizmet eden ayrı bir kip formu daha yoktur. Bazı kaynaklarda da istek kipinin, Gürcü dili gibi, yine birçok Kafkas dilinde var olduğundan bahsedilir. İstek kipi ayrıca, ana dilimiz Türkçede de vardır. Elbette eski veya yeni başka dünya dillerinde de konuşanın ya da diğer şahısların istek ve arzularına dayanan bu tür kiplerin var olduğu bilinmektedir. Böylesi kiplerin, bazı

dillerde, durumun gerçeklikle ilişkisinin hangi boyutta olduğunu işaretlediği örneklerle de rastlanabilir.

Gerçeklik/gerçek dışılık dereceleri elbette başka şekillerde de ifade edilebilir. Rus dilinde bu anlam model fiil *может* yardımıyla verilebilir. Öte yandan *нужно, должен* gibi sözcükler kullanılarak da bazı tip cümlelerde, dilbilgisel olarak gerekliliğin ya da mecburiyetin anlamı verilebilir:

Мне нужно идти.

Gitmem gerekiyor.

Ты должен попросить прощения.

Özür dilemek zorundasın.

Türkçede bildirme kipleri eyleme *-di, -miş, - i(yor)- ecek, ()* zaman eklerinden herhangi biri getirilerek oluşturulur. Burada aktarılmak istenen durum, hangi zaman planına uygunsa, onun ekiyle ifade edilir: *sevdim, sevmişim, severim, seviyorum, seveceğim*. İsteme ya da tasarlama kiplerinde: gereklilik ifadesi için *-meli, -malı (gelmelisin)*; istek ifadesi için *-e, -a (gideyim)*, dilek- şart ifadesi için *-se, -sa (okusak)* ekleri uygulanmaktadır. Emir ifadesi de, başlıca şahıs, 2. şahsa herhangi bir ek getirmeden, gerekli durumlarda da uygun şahıslara *-sin, -sın* ekleri getirilerek oluşturulur: *sev/ sevsin*. Türkçede emrin 1. tekil ve 1. çoğul şahıs formu yoktur ve Rus dilindeki gibi yine bazı fiiller de emir formu oluşturmaz.

3.2. BİLDİRME KİPİ/ ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ/ ИНДИКАТИВ

Bildirme kipi, daha önce de belirtildiği gibi, fiilen zamanda akıp giden, gerçekleşen, gerçekleşmiş ya da gelecekte gerçekleşecek olan eylemi ifade etmektedir. Rus dilinde bildirme kipi formları, eylemin gerçeklik planındaki varlığını saptamakta ya da söz konusu varlığı inkâr etmektedir (*не* parçasıyla birleşmelerde, olumsuzlayarak):

А ему я очень много писала. Пишу и теперь. И всегда буду (Фенин).

Ben ona çok yazdım. Ve yine yazıyorum. Ve hep yazacağım.

Нет весь я не умру (Пушкин).

Hayır, ben iz bırakmadan ölmeyeceğim.

Bildirme kipiyle ifade edilen kiplik, bildirme kipi formlarının ayrıca model sözcükler ve parçalarla birleşmesiyle de gerçekleşebilir (*будто шагнул, словно изменился*). Bu kipte bitmiş ve bitmemiş fiillerin 1.,2.,3. şahıs formları, sayı (tekil/çoğul) ve zaman (geçmiş, şimdiki, gelecek) kavramları vardır. Başka bir deyişle bildirme kipi, zamanlara göre cereyan eden eylemin olabilesine işaret etmektedir. Dolayısıyla da bildirme kipi diğer kiplerden özellikle bu noktada, yani zaman kavramına sahip olması noktasında eskin şekilde ayrılmaktadır¹¹⁶:

Şimdiki zaman:

Светит месяц, светит ясный; поёт зима, аует, мохнатый снег баюкает;

Ау ısıyor, açıkça ısıyor; kış şarkı söylüyor,.....püsküllü kar ninni söylüyor.

Geçmiş zaman:

В тот год осенняя погода	O yıl bahar havası,
Стояло долго на дворе,	Uzun süre avluda kaldı.
Зимы ждала, ждала природа.	Kış bekledi, doğa bekledi.
Снег выпал только в Январе	Kar sadece Ocakta,
На третье в ночь.	Gecenin üçünde düştü.

(Пушкин «Евгений Анегин, Глава пятая).

Gelecek zaman:

Узнаем мы дальние страны,	Uzak diyarları göreceğiz,
Изучим строенье земли,	Dünyanın (yeryüzünün) yapısını öğreneceğiz
И вырастем мы, капитаны,	Ve büyüyüp kumandan olduğumuzda
В моря поведем корабли*.	Denizlere yelken açacağız.

Şimdiki ve gelecek zamanda fiiller şahıslara ve sayılara göre değişir:

Пишу –пишешь –пишет –пишем –пишете –пишут;

Прочитаю –прочитаешь –прочитает –прочитаем –прочитаете –прочитают;

¹¹⁶ Hilalo Tursunova, “Metodika Oboçeniya Nakloneniyam Glagola v Şkolah s Uzbekskim Yazıkom Oboçeniya”, *Virusknaya Kvalifikatsionnaya Rabota (Nauçnyy Rukovoditel st. prep. F. B. Mardanova)*, Navoi, 2015, 13 – 14.

*Песня советских школьников (Слова: В. Гусев) <http://www.sovmusic.ru/text.php?fname=school>.

буду писать – будешь писать – будет писать –будем писать – будете писать –будут писать.

Geçmiş zamanda fiiller sayıya, tekilde de cinslere göre değişmektedir:

Писал –писала – писало – писали;

Прочитал – прочитала – прочитало – прочитали.

Bildirme kipinin gerek Rusçada gerekse diğer birçok dilde, dilek – şart ve emir kipinde olduğu gibi kendine özgü özel morfolojik işaretleri yoktur; bildirme kipinin morfolojik işaretlerinin görevini zaman formu yerine getirir. Bundan dolayı, Rus bildirme kipinin kendine özgü morfolojik göstergesi olmasa da, bu eksik şimdiki, geçmiş ve gelecek bildiren morfemler yardımıyla giderilmektedir. Ve bildirme kipi daima sözü edilen zamanın gövdesinden ve ona eklenen son ekten (çekim eki –okon.) oluşmaktadır. Bu son ekle ifade edilen şahıs, diğer başka kiplerde de olduğu gibi, ismin yalın halinde anlaşılmaktadır.

‘Bildirme kipinin farklı formlarının model sözcük ve parçalarla birleşmesiyle birlikte, ifadenin farklı model anlamları ve bir dizi analitik formlar ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bildirme kipinin anlamı diğer kiplerin anlamlarına yaklaşmaktadır:¹¹⁷.

1. Zaman ve kipi anlam sınırlarında duran ve gelecek zaman bitmemiş ve geçmiş zaman bitmiş formları ve hatta geçmiş zaman bitmiş etken fiil çatısının ortacı dışında *вывало* ile bildirme kipi formları arasında bağlantı oluşturan kipliğin detaylarını belirtmek gerekmektedir.

Вывало yardımı ile anlatımsal olarak, geçmişte birçok kez tekrarlanan olay tasvir edilmektedir. Bitmemiş fiil formları eylemin işaretleriyle birlikte, bağımsız olarak sonuca yönelir; bu durum özellikle analitik yapılar için kullanılmaktadır. Fakat gelecek zamanın bitmemiş eyleminin tasvirine özgü, gelecekteki belirsiz süreklilik fikri ile çelişkiye düşmektedir.

Şimdiki zaman planı için:

Читаю, бывало; говорю, бывало;

Geçmiş zaman planı için:

Он говорил, бывало.

¹¹⁷ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 587.

Söylediği de oldu –bazen söylerdi de.

Слышал я истину, *бывало*(Пушкин).

Gerçeği duyduğum oldu.

Başlangıç –gelecek zaman planı için:

Бывало, стану говорить.

Бывало, стату я рассматривать его умное, красивое, светлое лицо..., сердце мое задрожит, и все существо мое устремиться к нему –(Тургенев, «Первая любовь»)

Bazen kendimi, onun akıllı, güzel ve aydınlık yüzünü incelerken bulurum...
Kalbim titrer ve bütün ruhum –varlığım ona çevrilir.

Örnekler:

Ждут, *бывало*, с юга: глядь –

Ан с востока лезет рать.

(Пушкин, «Сказка о золотом петушке»).

Бывало, он еще в постеле:

К нему записочки несут.

(Пушкин, «Евгений Онегин»).

2. *Было* parçasının bitmiş fiil türünün geçmiş zaman formuna bağlanması, Şahmatov'a göre, geçersiz (hükümsüz) kipi meydana getirmektedir. Böylece, çağdaş dille ilişkinin eylemin gerçekleşmesini ifade eden bileşik formda daha doğru olduğu varsayılır.

Nadir durumlarda da *было* etken bitmiş fiilin ortaç formuyla birleşmeye girer. *Было* tasviri formlarıyla, dilek – şart kipinin tasviri formları arasında paralellik vardır (*я хотел было и я хотел бы*).

3. Bitmiş fiil türünün gelecek zamanda *как* ile birleşmesinde, eylemin geçmişteki ani gerçekleşme durumunu ve geçmiş zamanın şu tip eylemlerde, ani – keyfi ifadesi gösterilir (*я и прыгни, он и скажу –atladığım gibi o dedi*).

4. Model sözcükler ve parçalar, bildirme kipine özgü direkt onay veya inkâr anlamlarını doğruluğu şüpheli durumlara, hatta gerçek dışılığa dönüştürebilir.

Böylelikle bildirme kipinin anlamı, dilek – şart kipinin anlam sahasına yaklaşır. Ve şu parçalarla kullanılır: *будьто, будьто бы, яко бы*.

5. Model –emir parçaların 1. tekil şahıs ile birleşmesinde *даў (даўте)* gelecek zaman bitmiş fiilin 1. çoğul şahsı ile ortaya çıkar; davet, tavsiye ifadesi ortaya çıkar. Örneğin: *давай поможем, даў посмотрю, давайте сходим*. (hadi yardım edelim, bırak bakayım, hadi inelim)Böylelikle bildirme kipi anlamsal olarak emir kipi sahasına yaklaşır.

Metnin koşullarında, parçalar ve diğer karakteristik sözcüklerin birleşmesi, bildirme kipi formlarında, gerçeklik planında yerine getirilen eylemin, mümkün olma ya da olasılıksızlık ve farklı model (kiplik) özelliklerin nesnel detaylarına dayanarak kategorize olmaktadır (niyet, azim, tehdit, hazır oluş, isteksizlik).

Daha önce belirttiğimiz gibi, zaman formlarının bildirme kipleri olarak adlandırıldığı ana dilimizde, söz konusu zamanlar çerçevesinde kurulan cümle/ ifadeler bildirme kipi anlamı taşımaktadır:

Evi bu kış satarız.	(geniş zaman)
Arkadaşımı bekliyorum.	(şimdiki zaman)
Yarın İstanbul'a gideceğiz.	(gelecek zaman) (sınır çizmek adına zaman zarfı kullanılabilir).
Ayşegül dün geldi.	(görülen/ belirli geçmiş zaman)
Ayşegül dün gelmiş.	(duyulan/ belirsiz geçmiş zaman)

3.2.1. Emir İfadelerinde Bildirme Kipinin 2. Şahıs Formunun Kullanımı

Emir cümlelerinin bağlacı olarak fiilin bildirme kipi formları kullanılabilir. Örneğin:

Поговорим о бурных днях Кавказа, о Шиллере, о славе, о любви!

(Пушкин).

Kafkas'ın fırtınalı günlerinden, Şiller'den, şan şöhretten, aşktan konuşalım.

Böylesi durumlar Türkçede daha çok istek kipini oluşturmaktadır. Zira bu iki kip (istek ve emir) zaten sıklıkla birbiriyle karıştırılmaktadır: *konuşalım, gidelim, yapalım* vs.

Ancak Rus dilinde, yukarıda verdiğimiz tip örneklerde, bildirme kipi formları, emir ve dilek – şart kiplerine özgü herhangi bir anlamın aktarımı için kullanılabilir. Buradaki anlam zaman zaman geçici, bazen de değişmeceli (mecazi) niteliktedir. Burada esas rolü metnin koşulları ve gidişatı, elbette bir de tonlama oynamaktadır. Emir durumunda bildirme kipinin tipik kullanımı, iki şekilde gerçekleşmektedir. İlk olarak:

- ‘2. şahsın gelecek zamanda teşvik – sevk (içtepi) anlamına hizmet ettiği kullanımlar konuşma dilinde son derece yaygındır; edebi dildeki yansımaları ise genelde diyalogların aktarımı ile gerçekleşmektedir. Burada gelecek zaman anlamı kaybolmaz; fakat teşvik – sevk (içtepi) anlamıyla birleşir. Teşvik (sevk) anlamının bu kullanımının metin içerisindeki emir kipi formlarıyla olan komşuluğunun altı çizilmektedir’¹¹⁸.

Ты отведешь ее (собаку) к генералу и спросишь там, скажешь, что я нашел и прислал... И скажи, чтобы ее не выпускали на улицу (Чехов «Хамелеон»).

Köpeği generale götürüyor ve ona benim bulduğumu ve gönderdiğimi söylüyorsun...

İşte bu tür durumların Türkçedeki varlığından bahsedilebilir. Bildirme kiplerine özgü zaman formlarından herhangi biriyle çekimlenmiş eylem, emir kipinin anlam sahasına girebilmektedir:

Kitabı alacak, götürecektir, Aslı'ya verecektir.

Ya da;

Kitabı alıyor, götürüyor, Aslı'ya veriyorsun.

Позвони сейчас военкому. В дивизии заболел комиссар, а ты его заменишь (Фед.).

Şimdi komiseri ara. Tümende komiser hastalandı ve sen onun yerine geçiyorsun.

¹¹⁸ N. Yu. Şvedova, (glavnyy redaktor), *Russkaya Grammatika I – II*, Nauka Moskva 1980, I. 617 – 618.

Сейчас эмку заправьте, поедете в полевой госпиталь, найдете Сафанова, из – под земли достанете и узнаете, что с майром (Симонов.)

Şimdi yakıtı (gaz) doldurunuz, gezici hastaneye gidiniz, Safanov'u bulunuz, yerin altında da olsa çıkarıp binbaşıyla mı birlikte öğreniniz..

‘1. çoğul şahıslı bitmiş fiiller ve gelecek zaman (örneğin *скажем, пойдем*) ve emir kipinin ortak eylem formu (*скажем –скажем – (те), пойдем, пойдем – те*) rastlantısı nedeniyle, bir dizi durumda 1. çoğul şahsın gelecek zaman formunun mecazi kullanımından bahsedilemez’¹¹⁹.

Rus dilinde emir durumunda bildirme kipinin tipik kullanımının ikincisi ise:

- Teşvik – sevk (içtepi) anlamı, bazı fiillerin geçmiş zaman formlarıyla ifade edilebilir (*начать, кончить, пойти, побегать, поехать, поплыть, полететь, взять, взяться*); öznesiz cümlelerde esas öge olduğu durumlarda ve teşvik (sevk) anlamıyla kullanıldığında: *дружно, вместе начали!* (hep birlikte başlayalım!); *кончили разговоры!* (konuşmayı bitirelim!); *Пошли!; Поехали!; Полетели!; Попыли на тот берег!; раз – два, взяли!* (bir iki, alıyoruz!); *А ну, взялись пьян, пошел спать... и улоди меня»* (sarhoş oldum, uyumaya gidiyorum...ve beni yatır) (Пушк.); *Полковник вызывает пошли* (albay gitmeye hazırdı) (Симон.); *Петька крепче натянул варежки и дружелюбно сказал:–«ну, поехали»* (Petka sertçe eldivenlerini çekti ve dostça dedi ki:–gidiyoruz) (Глодк.). Bu gibi durumlarda teşvik (içtepi durumunda) bildirme kipinin geçmiş zamanının kategorisel (kesin) anlamı kaybolmaz; eylem olmuş gibi imgesel olarak tasvir edilir¹²⁰. Gramatikal ve biçimsel açılardan benzer örneklerle Türkçede karşılaşılmamaktadır.

Пошел!, пошла! Formları kendi içlerinde ‘ünlem’ anlamını geliştirir: *Пошел отсюда!* (git buradan!); *Пошли прочь!* (yıkılın karşımdan!); *ну –ну –ну!–кричал он, делая угрожающий жест локтем в грудь.* (dirseğiyle bağrına tehdit edici bir jest yaparak bağırırdı)–*пошлаотсюда, из барских комнат, на кухню!* (git buradan, bey odasından çık, mutfığa git!) (Гонч.). Metnin, eylemin mümkün oluşuna işaret ettiği farklı durumlarda, geçmiş zaman bildirme kipi formları, dilek – şart kipinin anlamına

¹¹⁹ Şvedova, 618.

¹²⁰ Şvedova, 618.

yakın anlamlarda kullanılabilir: mümkün olan eylem, gerçeğe yakın, gerçekleşebilir olarak tasvir edilmektedir¹²¹:

Не канотом он с Ермилом—то связан, бросил, да пошел (А. Остр.) ;

Onun Ermilo ile göbekleri bir kesilmemiş ya, bırakıp gitseydi.

Bildirme kipi formları ayrıca—*не* parçasıyla birleştiğinde istek ifade edebilir:

«Не споёте ли нам что – нибудь, Пелагея Федоровна?» (И. Тургенев).

Bize bir şarkı söylemez misiniz, Pelageya Fedorovna?

3.3. EMİR KİPİ /ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ/ ИМПЕРАТИВ

Rus diline emir kipi yani imperativ, ‘bildirme kipinden sadece duygusal –iradeli anlamlarıyla, şahıs formlarıyla ve zaman kavramına sahip olmamasıyla değil, bitişimli yapısıyla da keskin şekilde ayrılmaktadır. Konuşan şahsın eylemin gerçekleşmesine yönelik isteğini ifade eden emir kipi, aslında eylemin gerçekleşmesi noktasında muhatabını zorunlu bırakır¹²². Kısaca, emir kipi formunda fiiller, eyleme sevk (teşvik) noktasında konuşanın iradesini ifade etmektedir (istek, tavsiye, talep). Emir kipinde iptidai gelecek zaman fikri yerleşiktir; sevk (içtepi ifadesi sadece eylemle ilişkiye taşınmadığına göre henüz gerçekleşmemiş demektir.

Ve emir durumunun katılımcıları aşağıdaki gibidir:¹²³

- Başlatıcı *каузатор* (konuşan)—teşvik/ sevk eden kişidir.
- Alıcı *адресат* (dinleyen/ okuyan) –emir ifadesinin yöneltildiği kişidir.
- Uygulayıcı *каузируемый*—teşviki (içtepi) uygulaması gereken kişidir.

‘Çoğunlukla uygulayıcı ve alıcı (dinleyen/okuyan) uyuşmaktadır: emir kipi tarafından eylemin uygulayıcısı olarak adlandırılan *исполнитель*, alacak olandır; yani dinleyen/ okuyan (2.şahıs). Böylesi anlamlar taşıyan formlar **imperative özgü** ya da **2. şahsın imperativi** olarak adlandırılmaktadır: *Ложись! Дай лапу! Скажи: «Гав!»*¹²⁴.

¹²¹ Şvedova, 618.

¹²² Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 590.

¹²³ <http://rusgram.ru>.

¹²⁴ <http://rusgram.ru>.

Ancak, eğer eylemin uygulayıcısı 3. şahıs olursa, o zaman alıcıyla (*адресат*), uygulayıcı (*каузируемый*) uygun düşmez. Bu durumda dinleyen/ okuyan (*адресат*), konuşulan durumun katılımcısı olamayan uygulayıcıya (*каузируемый*) emri vermesi gereken arabulucu rolünü üstlenir:

Пусть родители придут в школу.

Ebeveynler okula gelsinler.

Böylesi yapılara emir kipinin 3. şahsı ya da 3. şahsın imperativi adı verilmektedir. Ayrıca emir kipi mecazi anlamlarda da kullanılmaktadır:¹²⁵

Куда ни пойдёшь, везде одно и то же.

Nereye gidersen git, her yer aynı.

Türkçede ‘emir kipinin anlamları şöyle sıralanabilir: 1. Eylemin yapılmasını **buyurur**; 2. Buyurma olduğu için, kendisinde tam bir **hitap** biçimi vardır; 3. Emirde **öğüt vericilik** de bulunduğu için birçok atasözlerimiz ve deyimlerimiz bu kiple kurulmuştur. Yapılışı: gel- (2. şahsa hitapta ek olmadan)- **gelsin**- **gelin** – **geliniz**- **gelsinler...**’¹²⁶

Ey vuslat! O âşıkları efsununa ram **et!** (Y. Kemal Beyatlı).

‘Russkaya Grammatika Tom I’de Rus dilinde 2. tekil şahıs emir formlarının şimdiki zaman gövdesinden oluştuğu ve başlıca 2 usulden biriyle ortaya çıktığının üzerinde durulmaktadır. Şöyle ki, şimdiki zaman gövdesine **1.** Bükün–*u* eklenmesi, ya da **2.** Sert –yumuşak gövde sonundaki sessiz değişimi (bükünsüz). Söz konusu usuller adı geçen eserde aşağıdaki gibi açıklanmaktadır¹²⁷:

1. usul

1. Şimdiki zamanda [j] gövdeli (I, II, VIII sınıf olmayan) ve 1. tekil şahıs şimdiki zaman formunda bükünde vurgulu fiiller: *смотрю–смотри, говорю –говори, кричу –кричи, неку –неки, ницу –ниши*.

2. Şimdiki zamanda [j] gövdeli ve *ить* mastar ekiyle biten (X. sınıf), 1. tekil şahısta bükünde vurgulu fiiller: *таить –таю –таи, поить –пою –пои*; bazı fiiller 2.

¹²⁵ <http://rusgram.ru>.

¹²⁶ Ediskun, 185.

¹²⁷ Şvedova, 618.

şahısta ve [j] hamili çeşitli türler halk ağızlarında mevcuttur: *напои ve напой, подои ve подоѝ*.

3. Farklı sınıflardan 1. tekil şahıs şimdiki zaman gövdesinde vurgulu fiillerin gövdesi sessiz birleşmesiyle bitiyorsa: *кончу –кончи, прыгну–прыгни, смолкну – смолкни*; 2. tekil şahıs emir kipi formunda [n'] ile biten *крапать ve сыпать* istisna oluşturur. *Крапъ* (nadiren kullanılır), gövdesi gereğince–*крапл – ют, сыпл – ют*) şeklinde bir forma sahip olur. Vurgulu –gövdeli ve kökü [c3m] morfemli bazı fiillerin ya da iki sessizli, bunlardan biri [p1], olası fiil formu türleri – *и* hamili (tercih edilen) ve–*и* olmadan: *очисти ve очистъ, прочисти ve прочистъ, испорти ve испортъ, корчи ve корчь, морици ve мориць*.

4.– *Вы* önekli fiiller: *вынеси, выкупи, выпииши, выскажи*. Emir kipinde öneksiz fiilin yumuşak sessizle bittiği durumlarda (*кинъ, сунъ, бросъ, ставъ, правъ*).–*Вы* önekli ve gerekçeli fiillerin emir kipindeki olası formları: *выкини ve выкинь, высуну ve высунъ, выброси ve выбросъ, выправи ve выправъ* şeklindedir. Konuşma diline özgü, yumuşak sessizle biten emir kipi formları: *испортъ, прочистъ, выкинь, высунъ* gibidir.

2. usul

İki farklı şekilde kendini göstermektedir:

1. Eğer şimdiki zaman gövdesi bir çift sert sessizle bitiyorsa, emir kipi formu bir çift yumuşak sessizle biter: *бюд – ут – буд, встан – ут – встанъ, трон – ут – тронъ*.

2. Eğer şimdiki zaman gövdesi bir çift yumuşak ve hışırtılı sessizle bitiyorsa, [j] ya da [ç], emir kipi formunda gövdenin sonunda değişim olmaz: *брос – ят – бросъ, мурлычут – мурлычь, реж – ут – режъ, услыш – ат – услышь, беле[j – у]т – белей, игра[j – у]т–играй. Бить, вить, лить, пить, шить* fiilleri (I, X. sınıf), emir kipinde ikinci usulde oluşurlar, gövdelerinde *беглый [e]* seslisi vardır: *бей, вей, лей, пей, шей*. İkinci usule göre, emir kipinin ikinci tekil şahısı, şimdiki zaman gövdesinde [j] hamili ve 1. tekil şahıs sonekinde vurgulu ([j] gövdeli fiiller, emir kipi formunda gövdede vurguya sahip olanlar kurala göre: *играю, белею*): *боюсь – бойся (бои – съ değil), жую – жуѝ (жуи değil), ною – поѝ (пои değil)*, 2. şahsın emir kipi formunun oluşumunda ikinci türe göre, bu form şimdiki zaman gövdesiyle uygun düşmektedir.

Yine aynı eserde, bu usullerin dışında kalan, tamamen şimdiki zaman gövdesinden daha farklı bir gövdeden emir kipi formu oluşturan bir dizi fiile dair aşağıdaki ifadeler yer almaktadır¹²⁸:

1. VIII. sınıf şimdiki zaman gövdesi[aj] olan fiiller: *вставать – вста[j – y]*, *давать – да[j – y]*, *создавать, узнавать, emir kipi şekilleri вставай, давай, создавай, узнавай* olan fiiller (I. sınıf son ekte –*ива – , – ва* –morfemi olan fiillerin etkisi altında olduğu açıktır): *разыгрывать – разыгрывай, подбадривать – подбадривай, напевать –напевай*;

2. Emir kipi formları [aj] gövdesinden oluşan *дать, создать* gibi izole fiiller* VIII. sınıf şimdiki zaman gövdeli fiillerle uygun düşmektedir: *давать, создавать (давать –да –[j – y], создавать –созда[j – y])*: *дай, создай*;

3. İzole *есть* fiilinin(şimdiki zaman gövdesi *e[ɔ'] –ед – ят*), emir kipinde *еи –* gövdesi vardır: *еишь*;

4. İzole fiil *ехать*, 2.tekil formu olan.....*Езжай* (bu gövdeden oluşan diğer formlar) ve halk dilinde *езжай – езжать* fiilinden (*выезжай, отъезжай, приезжай, наезжай, съезжай, выезжай, заезжа*)oluşanformları olağandır.

Büyük dilbilimci Viktor Vinogradov da, ‘Russkiy Yazık. Grammatičeskoye Uçeniye o Slove’ (1947) eserinde emrin öğretisini aşağıdaki şekillerde ifade etmektedir:¹²⁹

1. Eğer şimdiki zaman gövdesi (bağlayıcı morfemler –*e, –ë, – u*olmadan) *j* ile bitiyorsa (*читай – y, читай – еи*), o zaman emir kipi 2. şahıs formunu oluşturur (*читай, стой, жуй, пой*). Yalnızca –*ить* ile biten fiillerde emir kipi–*и* ile bitmektedir: *клеи, помести*.

2. Eğer şimdiki zamanın vurgulu gövdesi iki sessizle bitiyorsa (bunlardan ilki ritimli *p, a* değilse), o zaman emir kipi formu genellikle–*и* ile bitmektedir: *продолжи, кончи*. Diğer durumlarda, eğer vurgu kelimedede sonekte *флексия (son ek –окон.)*

¹²⁸ Şvedova, 619.

* Изолированные глаголы: Özel şahıs eklerine veya çekimlendiğinde değişebilen köke sahip fiillerdir (ayrı, özel). bkz. http://lingvistics_dictionary.academic.ru.

¹²⁹ Vinogradov, Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove), 590 – 591.

değilse, fiil gövdesiyle uygun düşmektedir. –*ну* ile biten ve bu son ekin arkasında sessiz harf içeren fiillerde, emir kipi formu, doğal olarak –*и* ile bitmektedir: *тресни, сохни*.

3. Eğer şimdiki zaman gövdesi sessiz harfle bitiyorsa ve şimdiki zamanda vurgu son ekte yer almıyorsa, o zaman emir kipi temiz gövdeyle (*чистая основа*) uygun düşmektedir; eğer şimdiki zamanın herhangi formlarında vurgu son eke taşınırsa ve mastar halde son hecede yer alırsa, o zaman emir kipi –*и* ile bitmektedir: *пишѹ – писáть – пишѹ; судить – сужѹ – судѹ*.

4. Пить, лить, вить, бить, шить fiillerinin emir kipi formları sırasıyla şu şekilde kurulmaktadır: *пей, лей, веѹ, беѹ, шей*.

5. Şimdiki zaman gövdesinde –*ва* hecesini kaybeden (mastar gövdesine kıyasla) fiiller emir kipinde bu –*ва* hecesini korumaktadır: *даю – давать – даваѹ*.

6. 1. şahıs şimdiki zaman –*к, – з* gövdeli fiiller emir kipinde –*ки, – ги* şeklini almaktadır: *теки, пеки, беги*.

Emir kipinin anlamsal sahası ise, nazik bir istekten, keskin bir emre uzanacak kadar geniştir. Bu noktada en büyük rolü, kuşkusuz, tonlama oynamaktadır. Bu tonlama, emrin ifadesini tamamen değiştirebilir; emri yumuşatabilir ya da daha sert bir hale getirip, yasağa dönüştürebilir. ‘Emir kipi sisteminde bu tonlama, fiil formunun organik parçasıdır¹³⁰. Gerek Rus dilinde gerekse Türkçede isteğin derecesi bu sayede şekillenmektedir. Söz konusu tonlama emir kipi dışındaki kiplerde bulunmaz.

Rus dilinde emir kipinin anlamları için fiilin türü (bitmiş veya bitmemiş) önemlidir. Bitmemiş fiillerin emir kipi formları olumsuzlama (inkâr) ile herhangi bir suretle yasağı veya öğüdü ifade etmektedir. Olumsuzlama ile kullanılan fiilin bitmiş türünün emir kipi formu, uyarı ifade etmektedir: *не упади!, не стукнись!*. Bu form sıklıkla emir kipi formunda ünlem rolünde ortaya çıkarak şiddetlenir: *смотри(те)*. Belli yapılarda, belirli sözcüklerin emir kipiyle birleşiminde, belli ölçülerde direkt anlamını kaybederek deyim (idiom) ifadesinin parçası haline gelmektedir:

хоть шаром покати (tam takır),

того и гляди (akşama sabaha –ha bu gün ha yarın),

не дай бог (Allah etmesin),

¹³⁰ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 590.

то и знай, хоть глаз выколи (zifiri karanlık),
не приведи бог, (Tanrı korusun –zinhar),
и поминай как звали (gidiş o gidiş/ yerinde yeller esiyor/ üzerine bir bardak su içmek).

Bazı emir formları ‘içtepi’ anlamını tamamen kaybederek ünlem fonksiyonu kazanabilir. Bu tür formlar, güvensizlik, kuşku, şaşkınlık, tedirginlik ifade edebilir:

Смотри, как расхрабрился! –говорил Чуб, оставшись один на улице (Гор.)¹³¹.

Bak, nasıl da yiğitlik gelmiş! Dedi sokakta yalnız kalmış Çub.

Bunun yanında, emir kipi fiil sisteminin de uzağındadır. Sadece tonlama, söz dizimsel anlam değil, morfolojik yapısı da emir kipini Rus fiilinin genel sisteminden ayırır. Emrin çıkış noktasının büyük kısmı şimdiki veya gelecek zamanın 2. şahıs çekimine uygun düşmektedir. (*неки, стерегу*).

Muhataba çağrı ifade eden emir kipinin asıl formu kesinlikle 2. şahıs ile ilişkilendirilmelidir. ‘Nekrasov’ dan önce ise G. P. Pavskiy ve M. Katkoviy’in emir kipine olan bakışları–*u* hiçbir zaman 2. şahsa hizmet etmez yönündeydi¹³²:

Спи, кто может, я спать не могу (Некрасов.).

Kim uyuyabiliyorsa uyusun, ben uyuyamıyorum.

Ах! Тот скажи любви конец,

Кто на три года вдаль уедет (Грибоедов, «Горе от ума».).

Ah! Üç yıl uzaklara giden için aşkın sonu derler.

Emir kipi formunda mecburiyetin 2. şahısla olmayan kullanımında dileğin, yalvarışın, varsayımın model detaylarının ağır bastığını belirtmek yerinde olacaktır. Böylesi durumlarda emir kipinin, istek kipinin anlam sahasına geçişi gözlemlenir. Eskiden gelen bakış açıları, bu tarz kullanımı bildirme kipinin iz ve kalıntıları olarak da görülmektedir. Şart/ dilek – şart kipi anlamında emir kipinin kullanımı şöylesi cümlelerde gözlemlenebilir:

¹³¹ L. İ. Rahmanova, V., N., Suzdaltseva, *Sovremenniy Russkiy Yazık. Leksika. Frazelogiya. Morfologiya*, (6. Baskı), MGU, Çero Moskva 1997.

¹³² Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 592.

Умри кто – нибудь из маленьких, мы не стали бы тебя беспокоить (Чехов, Оратор).

Küçüklerden biri ölse, seni rahatsız etmezdik.

‘Emir kipinin tekil 2. ve 3. şahıs formları gizli kalmakta ve bunlar tek bir formu karşılamaktadır. Bu formun emir kipinin bütün şahısları için geçerli olmadığı da söylenebilir. Bu direkt emir ifadesi değildir ve orada 1. şahsın zamiri mutlaka yer almalıdır. 2. ve 3. çoğul şahıs için bu kullanım edebi dilde ve Rus dilinde, her zaman tekilin gözle görülür kullanımıdır’¹³³.

Rus dilinde emir kipinin üretken formlarının büyük çoğunluğu da bildirme kipinden bitişimli yapısı ile ayrılmaktadır. Emir kipinin düzeninde bitişimli morfeimler kendine özgü dilbilgisel ilişkiler geliştirir. Bunların dışında bir de miktar farklılıkları belirlemektedir. Afiks–*me* emir kipinin asıl formuna eklenir (*ешь –ешь – me*) ve 2. çoğul şahıs anlamını verir.–*me* eki bir kaç şahsa veya birine emri yöneltmeyi işaret eder; fakat bunu, nezaket ve saygı detaylarını iradeyle kombinleyerek gerçekleştirir. Söz konusu afiks (ek), emir kipinin başka bir formuna daha eklenerek gelecek zamanda 1. çoğul şahısla uygun düşebilir (*пойдем, посмотрим*). Böylece konuşan şahıs muhatabına emretmekle kalmaz, bahsi geçen eyleme iştirak da eder. Birçok kaynakta bu form 1. tekil şahıs formu olarak da ele alınmaktadır.

Bazı durumlarda da hala eski bir bakış açısı geçerlidir. Bu bakış açısı, eyleme farklı şahısların katılması durumunda emir kipinde 1. ve 2. şahsın ortak eylemi : *пойдем, скажем*. 2. çoğul şahısla: *пойдем –те, скажем –те*; dolayısıyla da ikili miktardan çoğul duruma geçiş söz konusu olur.

Gövdesi iki sessizden oluşan [пј], [бј], [вј], [лј], *пью, бью, вью, лью* gibi eylemlerde, vurgu son ekte yerleşir; tek bir gövdeden oluşan emir kipi formu kurulur; bu bağlamda içerde kaçamak bir–*e* ortaya çıkar: *пей, бей, вей, лей*.

Bir dizi fiilin emir kipi formları şu şekilde oluşmaktadır: *высунь –высуни, высынь – высыни, прочисть –прочисти, уведоь –уведоми, лезь –полезай, лакомься –лакомись* vs.

¹³³ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 594.

Bunun yanında emir kipi formları şu anlamlara karşılık gelmektedir¹³⁴:

Простое побуждение/basit (yalın) sevk (içtepi):

Целуй сюда,—он показал щеку (Л. Толстой);

Burayı ör,— yanağını gösterdi.

Шутливо –ироническое побуждение/ şakalı –alaylı sevk, teşvik (içtepi):

Кричи шибче, чтобы соседи услышали, коли стыда в тебе нет (А. Островский);

Daha çok bağır ki sende utanmanın olmadığını komşular da duysunlar.

Категорическое приказание/kesin emir:

Не смейте говорить со мной так. Разве я дала вам право? (Горький);

Benimle bu şekilde konuşamazsın (konuşma). Sana bu hakkı verdim mi acaba?

Запрещение/yasak:

Не заходите, она спит... Не беспокойте ее... (Горький);

Girmeyiniz, o uyuyor... Rahatsız etmeyiniz.

Угроза/ tehdit (tehlike):

Ты у меня **пикни** только (А.Островский);

Hele bi gık de.

Команда/ komuta:

Слушай мою команду!**Постройся!** (Фадеев);

Emrimi dinle! Yap –yerine getir!

Позволение (разрешение) /izin (müsaade):

...поезжай, уж если тебя так тянет отсюда!Я не уберживало(Гончаров);

Gitmeyi o kadar istiyorsan, git buradan! Ben tutmuyorum.

Пожелание/ kutlama:**будь** здоров!**Расти** большой!(sağlıklı ol! Çok büyü!)

Призыв/ çağrı:

¹³⁴ Şanskiy, Tihonov, 201 – 202.

Разворачивайтесь в марше! (Маяковский);

Marşı açınız!

Наказ/ ceza:

Нам критика из года в год нужна, **запомните**, как человеку –кислород, как чистый воздух –комнате (Маяковский);

Bize yıldan yıla eleştiri lazım, insan için oksijen, oda için temiz hava nasıldır, hatırlayınız.

Совет/ öğüt, tavsiye:

Старайтесь зимой спать не меньше 8 часов.

Kışın 8 saatten az uyumamaya gayret ediniz.

Предостережение, напутствие и напоминание/ uyarı, ihtar, hatırlatma:

Смотрите же, **берегите** себя! (Куприн);

Kendine iyi bak!

Просьба и мольба/ istek ve niyaz:

Подумай обо мне, и я буду с тобой! (Куприн).

Beni düşün, ben seninle olacağım!

Türkçede emir kipinin genel geçer anlamlarına yukarıda değinmiştik. Söz konusu anlamlara ek olarak Türkçede emir kipinin özel durumları ve bu durumlarla ilintili olarak edindiği başka anlamlar da vardır. Ediskun (2004), emir kipinin özel kullanılışlarına yönelik şu ifadeleri kullanmaktadır¹³⁵:

1. Emir kipinin ikinci tekil kişisi, dualarda **yalvarma** anlatır:
'Yarab! Bela-yı aşk ile **kıl aşna beni**' (Fuzuli).
2. İkinci çoğul kişisi **rica** anlatır: '**Buyurun, söyleyin!**'
3. Emir kipinin yerine istek kipinin kullanıldığı görülebilir:
'Kakan **paralana**, zırhlar **deline**' (Köroğlu).
4. Emir kipinin olumlu ya da olumsuz biçimlerinin yenilenmesi, **sürerlik**, **itaat** ya da **tehdit** bildirir:

¹³⁵ Ediskun, 186.

‘Biz emir kuluyuz: **Otur! Otur. Kalk! Kalk**’ – ‘**Alay etsin, etsin**; görür o! vb.

Görüldüğü gibi, Rus dilinde emir kipinin karşıladığı anlamların neredeyse hepsine Türkçede emir kipi de sahiptir. Zaten ifadelerin tarafımızca Türkçeye yapılmış çevirilerinden de anlaşılacağı gibi, semantik açıdan bir ayrışma gözlemlenmemekle birlikte, özellikle ikinci tekil şahsa yöneltilen emir ifadelerinde biçimsel olarak son ek varlığı/ yokluğu noktasında bazı farklar vardır. İfadeler iki dilin de kendi emir kipi sisteminde değerlendirildiğinde, kuruluş usul esaslarıyla örtüşmektedir.

Genel olarak bakıldığında, emir kipinin model anlamı (kiplik) en geniş ölçüde **mecburiyet** bildiren cümlelerde ortaya çıkmaktadır:

Каждый сверчок знай свой шесток!

Herkes haddini bilecek! (=должен знать).

Он глядет, а я работай за него.

O gezsın, ben onun için çalışayım (=должен работать).

Aşağıdaki cümlelerde de anlamsal olarak ‘memnuniyetsizlik’ detayı kendini göstermektedir. Söz konusu anlam da yine emir kipi çerçevesinde ortaya çıkmaktadır:

И после такой жизни на него вдруг навалили тяжелую обузу выносить на плечах службу целого дома! Он и служи барину,и, и чисть, он и на побегушках! (Гончаров).

Böylesi hayattan sonra birdenbire ona omuzlarında taşıyacağı bütün evin yükü yüklenecek! O ve efendinin hizmeti, süpürmesi, temizlemesi ve getir götür işleri! (=должен служить, мести, чистить).

N. M. Şanskiy ve A.N. Tihonov’un (1987) ‘Sovremenniy Russkiy Yazık Çast II’ eserinde Rus dilinde farklı formlarda fiillerin de emir kipi anlamlarında kullanılabildiğinin altı çizilmektedir¹³⁶:

1. Mastar, kesin emir, yasak ifade eder: *встань! Суд идет!;С кем ты разговариваешь? Молчать!* (Kalk! Kiminle konuşuyorsun? Sus!). Ayrıca mastar, yumuşak bir istek, tavsiye de ifade edebilir:

¹³⁶ Şanskiy, Tihonov, 203.

–ну, спать, спать; уже утро (Б. Полевой)

Уюу, уюу; sabah oldu.

Çağrı:

Упорно и настойчиво овладевать знаниями!

Sabırla ve ısrarla bilgi edinin (bilgilenin!)

Türkçede mastar haldeki fiillerin emir kipi formu oluşturmadığını ve emir kipinin karşıladığı herhangi bir anlamı karşılamadığını özellikle belirtmek gerekmektedir.

2. Yalın ve karmaşık gelecek zamanın 2. şahıs formu, konuşanın, yerine getirileceğinden şüphe duymadığı (emin olduğu) emri ifade etmektedir:

Вот какое дело. Пойдѣшь на ту сторону, найдѣшь Василия, передашь ему, что взрыв моста отставить (Симонов).

Bir sorunumuz var. Oraya git, Vasiliy'i bul, köprünün patlatılmasını iptal etmesini ilet/söyle.

3. Farklı hareket fiillerinin geçmiş zaman formları konuşanla birlikte gerçekleşecek eylemin başlangıcına davet, çağrı anlamı taşır:

– ну, поплыли,– говорил он, ... кидался в пруд и плыл (А. Толстой).

Hadi yüzelim dedi....atlayalım havuza ve yüzelim.

Bunun yanında, her fiilin emir kipi formu olmaz. Dolayısıyla Rus dilinde aşağıda görülen farklı kategorilerdeki fiillerin emir kipi formları oluşmaz:

Öznesiz fiiller: *Знобить, трясти, смеркаться, светать;*

Durum bildiren fiiller: *Недомогать, зябнуть, темнеть, светлеть;*

Model fiiller: *Хотеть, желать, мочь;*

Algı bildiren fiiller: *Слышать, видеть, чувствовать.*

3.3.1. 1. ve 3. Şahıs Emir Kipi Formu Problemi

Rus dilinde 2. tekil ve çoğul şahsın başlıca formları dışında, emir kipinin 1. ve 3. çoğul şahıs formları da vardır. Bazı bilim adamları iki yolla kurulan emir kipinde fiillerin analitik formları üzerinde durmaktadırlar:

- Şimdiki ve gelecek zamanın, 3. tekil ve çoğul formuna *пусть (пускай)* parçası eklenerek kurulan: *пусть играет, пускай отдыхает* vs.

- Şimdiki ve yalın gelecek zamanın, 3.tekil ve çoğul formuna ya da mastara *давай (давайте)* parçası eklenerek kurulan: *давай работать, давайте дружить*.

Türkçede kimi parçalarla mastar yapılarının birleşmelerinden oluşan böylesi yapılar yoktur. Ancak, ‘*hadi (haydi)*’ anlamına gelen **di!** ile emir kipinin II. ve III. kişilerinin bileşiminden oluştuğu da benimsenebilir: **Gelin di!- okuyun du!** gibi.

Bu üstünlüğü ortadan kaldırmak, neden mümkün olmasındı? (K. Samancıgil)¹³⁷.

Ancak görüldüğü gibi bu yapılar biçimsel yönden farklıdır.

Emir kipinin 1. çoğul şahsı, ‘davet’ detaylı özel tonlaması ile şimdiki ya da yalın (basit) gelecekte 1. çoğul şahıs ile ifade edilmektedir (*начнем, пожалуйста*). Bu forma–*me* ekinin eklenmesi sayıca birden çok şahsa çağrı da ifade edebilir, ifadeye nezaket de katabilir:

Уж вы, братцы мои, други кровные, поцелуетесь да обниметесь на последнее расставание (Лермонтов).

Siz, kardeşlerim benim, can dostlarım, son kez öpüşüp kucaklaşsanıza.

3.3.2. Ortak Eyleme Davet/ Çağrı İfadelerinde Emir Kipi Formlarının Kullanımı

Rus dilinde 1.çoğul şahıs şimdiki ve gelecek zaman fiil formları teşvik edici ya da itici bir tonlamayla dile getirildiğinde konuşanın da iştirak ettiği ortak bir eyleme davet ifadesi haline gelebilir. Bu durum bir ya da birden fazla muhataba çağrı/ davet anlamı taşımaktadır. Şayet söz konusu muhatap birden fazla ise davet ya da çağrı anlamı fiil formuna eklenen–*me* eki yardımıyla ifade edilmektedir:

Простим горячке юных лет

Gençliğin asabiyetini ve hararetini ve

¹³⁷ Ediskun, 186.

И юный жар, и юный бред (Пушкин) sayıklamalarını, bize düşer bağışlamak.

Bunun yanında çoğul form yalnızca tek bir muhataba nazik bir çağrı ya da davet de ifade edebilir:

Дайте мне руку, любезный читатель, и поедemте вместе со мной (Тургенев).

Bana elinizi veriniz nazik okur ve benimle geliniz.

Bu tür örneklerle Türkçede de karşılaşılmaktadır. Ancak Türkçede böylesi yapılar çoğunlukla rica anlamı taşımaktadır: *Buyurun(uz), söyleyin(iz), gelin(iz)*.

3.3.3. Emir Kipinde Fiil Türlerinin Kullanımı

Rus dilinde emir kipinin model anlamlarının çoğunluğu herhangi bir türde yerleşiktir. Teşvik, sevk ya da ‘içtepi’ ve davet anlamları genellikle bitmemiş fiil türüyle ifade edilmektedir.

Özellikle davet anlamının ifadesiyle fiilin bitmemiş türü özdeşleşmiştir¹³⁸:

Заходите, заходите, дружочки. Ну вот, хорошо! А то уж я тревожился. Столько дней никого... (Кассиль, Поляновский).

Giriniz giriniz, dostlar. İşte bu iyi! Artık endişelenmiştim. Kaç gündür kimse...

‘Ortak eylem formları çoğunlukla bitmiş fiil formlarıyla kurulmaktadır. Tek yöne hareket bildiren bitmemiş tür fiil formlarıyla da ortak eyleme çağrı/davet ifadesi verilebilir: *идемте, несемте, едемте, бежимте*. Ortak eyleme çağrı/ davet ifadesi 1. çoğul şahıs çekimli veya mastar haldeki fiillerle *давай* parçasının birleşmesiyle de oluşturulabilmektedir¹³⁹:

Давайте уедем! – давайте! Куда? (Кремнева).

Hadi gidelim! Hadi! Nereye?

Давай со мной бороться. Я – с удовольствием (Гладков).

Hadi benimle dövüş. Ben – zevkle yaparım.

¹³⁸ Şanskiy, Tihonov, 203.

¹³⁹ Şanskiy, Tihonov, 200.

Emir kipinde bitmemiş fiil türü genellikle ve hatta çoğunlukla reklam metinlerde, tabelalarda, talimatlarda kullanılmaktadır:

Не разрешайте детям играть с бродячими животными. Колхозники и колхозницы, боритесь за высокие надои молока!¹⁴⁰

Çocukların başıboş hayvanlarla oynamalarına izin vermeyiniz. Çiftçiler, çiftçiler, yüksek süt sağımı mücadelesi veriniz!

A.A. Karavanov, ‘Vidi Russkogo Glagola: Znaçeniye i Upotrebleniye’ eserinde fiil türlerinin kiplik anlamlarına yönelik aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadır¹⁴¹:

1. Bitmemiş fiilin emir formu ile *не* parçasının birleşmesiyle yasak anlamı ortaya çıkmaktadır. Bitmiş fiilin emir formu ile *не* parçasının birleşmesinden yasak anlamının dışında, yasaklanan eylemin gerçekleşmesine dair varsayım anlamı da çıkmaktadır.

Bitmemiş fiil türünün emir formu ile *не* parçası:

Не опоздывайте! –geç kalmamaya yönelik çağrı;

Bitmiş fiil türünün emir formu ile *не* parçası:

Не опоздайте! –geç kalma ihtimaline karşı uyarı anlamı taşımaktadır.

Мы ждём вас в семь часов. Не опоздывайте!

Biz sizi saat yedide bekliyoruz. Geç kalmayınız!–bitmemiş fiil (несов.в.)

2. Bazı durumlarda bitmemiş fiilin emir formu, konuşanın işaret ettiği tehlikeye kayıtsızlığı da ifade edebilir¹⁴²:

Я скажу вашему научному руководителю, что вы совсем не занимаетесь диссертацией.

Danışmanınıza hiç tezinize çalışmadığınızı söyleyeceğim.

– Говорите!– Söyleyin!

¹⁴⁰ <http://scicenter.online/russkiy-yazyik/154-upotreblenie-vidov-povelitelnom-68627.html>.

¹⁴¹ A.A. Karavanov, *Vidi Russkogo Glagola: Znaçeniye i Upotrebleniye*, (3. Baskı), Russkiy Yazık Moskva 2005, 131.

¹⁴² Karavanov, 141.

Zaten emrin önüne *не* gelmesi durumunda, işaret edilen anlam (tehlikeye kayıtsızlık) sadece bitmemiş fiil ile kullanılabilir:

Я не приглашу тебя на свой день рождения.

Seni doğum gününe çağırmiyorum.

–Не приглашай! –Çağırma!

3. Tasarlanmamış bir eylemi ifade etmek için bitmemiş fiil, tasarlanmış bir eylemin ifadesi içinse bitmiş fiil tercih edilmelidir:

–Возьмите конфету! (bitmiş) (şeker alınız!)

–Спасибо, не хочу. (Teşekkür ederim, istemiyorum)

–Берите, берите! (bitmemiş) (alınız, alınız!)

‘Türlerin emir kipinde kullanımı bildirişim noktasında büyük rol oynamaktadır.

Örneğin: Eğer şeker misafirlerin önünde duruyorsa, misafirlere olan ilk bildirimde bitmemiş fiil kullanabiliriz: Возьмите конфету!(bitmiş) yerine Берите конфету! (bitmemiş) diyebiliriz. Burada bildirişimin asıl durumu –(misafiriniz sizin masanızda oturuyor ve şekerler de onların önünde duruyor), misafirlerinizin eğer isterlerse şeker alabilecekleri varsayılıyor; yani şeker almaları olası ve mümkün; eğer eylemin durumu tahmin ediliyorsa bitmemiş fiil kullanılabilir –burada bir hatanın varlığından bahsedilemez. Eğer eylem bildirişimin durumunu tahmin edemiyor, varsayamıyor ise, bu tamamen başka bir olaydır. Örneğin, aşağıdaki durumda muhataba olan ilk bildirişimde sadece bitmiş fiil kullanılabilir¹⁴³:

- У тебя есть что –нибудь к чаю? (çayın yanına herhangi bir şeyiniz var mı?)
- Возьми торт, он стоит в холодильнике. (св) (kek al, buzdolabında)

Bu noktada asıl mesele eylemin varsayılabilirliğidir. Burada kekin alınıp alınmayacağı varsayılmaz, tahmin edilemez.

Bunun yanında, bitmiş fiil formları genellikle emir, öğüt, istek ifadelerinde kullanılmaktadır:

А ну, расскажи, как ты там жил в эти два года (Горький).

Anlat bakalım orada bu iki yılı nasıl yaşadın?

¹⁴³ Karavanov, 152.

Возьмите деньги и дайте туда... (Гончаров).

Parayı alınız ve oraya veriniz...

Kimi zaman da, bazı kiplik (model) anlamların altını çizmek için *смотри* kullanılmaktadır. *Смотри* bitmemiş fiil formlarıyla bir araya geldiğinde muhataba yönelik emri şiddetlendirebilir, kimi zaman da muhatabın yapmaya sevk edildiği eyleme yönelik isteğe dikkat çekmektedir:

Да смотри, учусь лучше. (bak iyi oku)

Ancak *смотри* bitmiş fiil formuyla birleştiğinde yoğun bir uyarı ifadesi halini de alabilmektedir:

Смотри, не проговорись!

Sakın ağzından kaçırma!

Emir kipinde de, tüm zaman ve kiplerde de olduğu gibi bitmiş ve bitmemiş fiil türlerinin rekabeti gözlemlenmektedir:

Теперь кладите (ср.положите) руки и слушай те внимательно. А ты бери (ср.возьми) тряпку и сотри с доски.

Ellerinizi koyunuz ve dikkatlice dinleyiniz. Ve sen bezi al ve tahtayı sil.

Konuşmacı bazı eylemlerin tekrar edilmesi gerektiğini vurgulamak istiyorsa, bu tür cümlelerde bitmemiş fiil türü tercih edilmektedir:

Три раза в день принимайте лекарство, гляйте перед сном, кушайте фрукты, овощи.

Günde üç kez ilaç alın, yatağa girmeden önce gezinin, sebze meyve yiyin (tüketin).

İçinde süreklilik detayı barındıran eylemleri belirtmek için bitmemiş fiil türü kullanılmaktadır:¹⁴⁴

Летом отдыхайте, купайтесь, плавайте, загорайте, собирайте грибы, ягоды...

Yazın dinlenin, yıkanın, yüzün, güneşlenin, mantar yemiş toplayın...

¹⁴⁴ Pehlivanova, Lebedeva, 223.

Tamamlanmış tek bir eyleme işaret etmek için de yine bitmiş fiil türü kullanılmaktadır:

Отнеси его в комнату!

Onu odaya götür!

Aşağıdaki cümlede ise bitmiş fiil türü tercih edilmiştir ve ‘konuşmacı eylemin gelişim süreciyle değil sözlerinin sonucu ile ilgilenmektedir’¹⁴⁵:

–Скажите, пожалуйста, у вас есть учебник русского языка?

–Покажите, пожалуйста.

–Скажите, пожалуйста, у вас есть учебник русского языка?

–Покажите, пожалуйста.

Konuşmacı dikkati eylemin üzerinde topladığında, eylemler bitmemiş fiillerle ifade edilmektedir:¹⁴⁶

–Анна, это ты? Скажи, как ты живёшь? Говори громче, я плохо слышу.

–Анна, бу сен мисин? Анлат hayatın nasıl? Yüksek sesle konuş, duyamıyorum.

‘Russkaya Grammatika dlya Naçinayuşih: Glagol’ (2008) eserinde de, türlerin emir kipinde kullanımına yönelik aşağıdaki tablo oluşturulmuştur¹⁴⁷:

¹⁴⁵ Pehlivanova, Lebedeva, 222.

¹⁴⁶ Pehlivanova, Lebedeva, 223.

¹⁴⁷ Russkaya Grammatika dlya Naçinayuşih, 149 – 150.

Несовершенный вид (Bitmemiş tür)	Совершенный вид (Bitmiş tür)
1. Покупайте книги на русском языке. Приносите на урок словари. (действие следует повторять)	1. Купите , эти книги, они нужны для занятий. Принесите на урок словари. (важен результат действия)
2. Летом отдыхайте, плавайте, гуляйте... (длительные повторяющиеся действия)	2. Возьми вазу и отнеси её в комнату. (единичные законченные действия)
3. Рассказывайте , мы вас слушаем. Почему вы замолчали? Читайте, читайте. (побуждение начать или продолжать остановленное действие)	3. Расскажите о вашей семье. Прочитайте дома этот рассказ. (просьба или приказ выполнить конкретное действие)
4. –Входите, раздевайтесь, садитесь... (ситуация приёма гостей, приглашение)	

Императив с отрицанием (Emir kipinin olumsuzlaması)	
Несовершенный вид Не говори ему об этом. (нельзя)	Совершенный вид Не скажи ему об этом. Я знаю, что ты можешь раскрыть наш секрет. (это нежелательное действие и говорящий боится, что оно может произойти)

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkçede de içinde süreklilik, devamlılık, bitmişlik, son bulmuşluk gibi anlamlar taşıyan fiiller vardır; ancak fiilen kendini gösteren, ya da bu duruma işaret eden morfolojik göstergeler yoktur. İki dilin bitmişlik/bitmemişlik durumlarının ayırdına varmak gerekmektedir.

3.3.4. Emir Kipinin Dolaylı Kullanımları

Emir kipinin yani imperativin dolaylı kullanımları sadece Rus diline özgü bir durum değildir; birçok dünya dillerinde bu kullanımlara ve imperativin çok anlamlılık durumuna rastlamak mümkündür. Son derece yaygın olan emir kipinin bu dolaylı kullanımları başka dillerde emir kipinin özgül kullanımları olarak da karşımıza çıkmakla birlikte aktif olarak da kullanılmaktadır. Geçmişte ve günümüzde bu kullanımlardan birini ya da birkaçını ya da hepsini inceleyen dilbilimciler olmuştur:

‘([Garde 1963; Prokopoviç 1969; Şvedova 1974; Veyrenc 1980; Comtet 1994; Hacking 1997; İsraili 2001; Kor –Chahine 2001, 2006)]¹⁴⁸. Bütün bu çalışmalar, emir kipinin bütün kullanımlarını ve onların arasındaki semantik (anlamsal) ilişkileri görmeye ışık tutucu niteliktedir.

Bu yönde yapılan çalışmalarda, özellikle de, bu anlamları ayırtırma odaklı bakıldığında, emir kipinin genel olarak hangi anlama geldiği (emir kipinin kesin anlamı) ve emir kipinin dolaylı kullanımlarının anlamsal sahaları ve bu kullanımların birbirleriyle olan ilişkileri gibi noktalar ön plana çıkmaktadır.

Rus emir kipinin hatırı sayılır derecede dolaylı kullanımı vardır. Bu kullanımlarda, başka bir deyişle, emir kipinin bu çok anlamlılık durumunda, tipik ‘içtepi’ anlamı olmadığı gibi, yine emir kipine özgü olmayan (emrin 2. şahıs formunun 1. ve 3. şahıs zamirleriyle kullanılabilirliği) bir dizi biçimsel araçlar da kendini göstermektedir:

Умри она, никто не вспомнит.

Ölse (ölsün) kimse hatırlamaz.

Daha sonra tüm yönleriyle değerlendirilecek olan ‘Rus dilinde emir kipinin dolaylı kullanımlarının semantik tipleri şu şekilde sıralanabilir’¹⁴⁹:

- Emir kipinin dilek/istek anlamı (*желательное/оптативное значение*)

Его мать, актриса ведущего бакинского театра, хотела для него хорошую девочку из хорошей азерб айджанской семьи, не актрису, *не дай бог...*[В. Токарева. Своя правда (2002)].

Annesi, Bakin tiyatrosunun önde gelen aktrisi, onun için iyi bir Azerbaycanlı aileden aktris olmayan, Tanrı etmesin, iyi bir kız isterdi.

Как, говорю, не скучать, если я, кроме рыжего, ни одного человеческого лица не вижу, всё одни собаки, *будь они трижды прокляты!* [Ю.О. Домбровский. Обезьяна приходит за своим черепом (1943 – 1958).

Kızıl dışında bir tane bile insan yüzlü birini göremiyorsam nasıl özlemeyeyim, hepsi birer it/köpek, *Allah onları üç kat kahretsin!(lanetlesin!)*

¹⁴⁸ Egbert Fortuin, “Polisemiya İmperativa v Russkom Yazıke”, *Voprosı Yazıkoznaniya* 2008, 3 – 24.

¹⁴⁹ <http://rusgram.ru>.

- Emir kipinin zorunluluk anlamı (*долженствовательное значение*)

Рыбу еще не поймали, а уже за нее *заплати*. [“Рыбак Приморья”]

Daha balığı tutmadılar parasını ise çoktan öde.

- Emir kipinin narrasyon (narratif)* anlamı (*повествовательное значение*)

У нее серебряная свадьба готовилась, она и *купи* ящик водки и *поставь* от мужа в райисполком в сейф, чтоб не выпил [Э. Радзинский. Наш Декамерон (1980 – 1990)]

Evliliğinin 25. yıl dönümü hazırlanıyordu; sen kalk bir koli vodka *al* ve kocan içmesin diye İlçe Yürütme Komitesinin kasasına *koy* (düşünebiliyor musun/olacak şey mi)? (koyuverdi).

- Emir kipinin koşullu –kabullenme (ödünleyici) anlamı (*условно – уступительный императив*)

Они с Венькой уже почувствовали себя вольными стрелками: *что ни сделай*–все простится. [Г. А. Галахова. Легкий кораблик – капустный листок (1975)]

Onlar Venka ile kendilerini adeta başıboş oklar gibi hissediyorlar: ne yaparsan yap – her şey affedilir.

- Emir kipinin asıl şart anlamı (*собственно – условный императив*)

Представляю, что было бы, *появись* милый мой Вадик с этой серьгой в своем родном Кривом Роге. [В. Некрасов. Саперлипопет (1983)]

Benim sevimli Vadik bu küpeyle memleketi Krivoy Roga *gelseydi*, neler olabileceğini hayal edebiliyorum.

Поставь эти вазы на подоконник –увидишь, как весело заиграют в них лучи весеннего солнышка...[«Дама» (2004)].

Bu vazoları pencere kenarına *koy* (koyarsan) –içinde bahar güneşinin ışıklarının nasıl oynadığını göreceksin...

* Narrasyon (narratif) anlam: anlatımsal, öyküleyici. Bkz. www.seslisozluk.net.

Literatürde emir kipinin anlam problemine ilişkin genel olarak iki yaklaşım kendini göstermektedir. Bunlardan ilki, emir kipinin bütün kullanımlarının tek bir anlam tarafından gerçekleştirildiğini var sayan yaklaşımdır. Diğer ise, emir kipinin dolaylı kullanımlarında, genel emredici anlamın dışında başka anlamların varlığını da öne süren yaklaşımdır.

Emir kipinin esas anlamında, anlamsal işaretler daha belirgin ve daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu esas anlam ise emir kipinin ‘direktif’ anlamı olarak kabul edilmektedir. Emir kipinin, başka bir deyişle imperativin ‘direktif’ anlamı, konuşanın, muhatabını, emredilen eylemi gerçekleştirmeye/ gerçekleştirmemeye teşvik etmesi, itmesi; ona bu yönde direktif vermesi anlamına gelmektedir. Bu anlam kategorisel (kesin) anlamdır; birçok araştırmacıya göre de, emir kipinin diğer anlamları direktif anlamdan temellenmektedir.

3.3.4.1. Emir Kipinin Direktif Anlamı

‘Direktif’ anlam, kuşkusuz, bu kipe sahip bütün dillerde, emir kipinin en tipik, en bilinen ve en çok kullanılan anlamıdır. Direktif anlamın çıkış noktası elbette konuşan ve onun muhatabını temel edinmektedir. Çünkü konuşan, muhatabına emretmekte ya da emredilen eylemin gerçekleştirilmesi noktasında teşvik etmektedir; muhatabını söz konusu eylemi gerçekleştirmesi veya metnin koşullarına bağlı olarak, gerçekleştirmemesi için itmektedir. Tam da bu noktada ‘içtepi’ unsuru öne çıkmaktadır. ‘İçtepi’ unsuru ya da işareti, konuşanın muhatabına, eylemin gerçekleştirilmesi için yardımcı olduğu noktada belirlemektedir¹⁵⁰:

Прочитай книгу, но я знаю что ты этого не будешь делать.

Kitabı oku, fakat ben bunu yapmayacağını biliyorum.

Sözü edilen ‘içtepi’ anlamı, Rus dilinde sadece tek bir formda ortaya çıkmaz; mastar halde de bu durum gözlemlenebilir: *Всрать!* (Kalk!)

Emir kipinin ‘direktif’ anlamıyla birlikte, konuşanın eylemin gerçekleşmesini istediği ya da eylemin gerçekleştirilmesine izin verdiği detayı da açıkça görülmektedir.

¹⁵⁰ Fortuin, 5.

Bazen de konuşma esnasında eylemin henüz gerçekleşmediği ya da devam eder nitelikteki eylemin durmakta olduğu ayrıntısının varlığı da öngörülmektedir¹⁵¹:

Сидите, сидите!

Oturunuz, oturunuz!

Мучайся! Не надо делать такие глупости!

Cezanı çek! Böylesi aptallıklar yapmaya gerek yok!

Böylesi kullanımların Türkçedeki varlığından da bahsetmenin uygun olacağı kanaatindeyiz:

Buyurunuz, anlatınız!

Fortuin, ‘Polisemiya İmperativa v Russkom Yazıke’ (2008) çalışmasında, Rus dilinde farklı anlamların ve farklı tip cümlelerin sınıflandırılmasında büyük rolü anlamsal –sözdizimsel işaretlerin oynadığını belirtmekle birlikte bunların en önemlilerini şöyle ifade etmektedir: ‘Emir kipinin ‘direktif’ anlamında, yalın halde 2. şahıs zamirini kullanmak mümkündür (*ты, вы*). Söz konusu zamir, emir kipi formunun önüne de gelebilir, arkasına da yerleşebilir. 2. şahsın çoğul durumunda, çoğul nitelikteki muhataplara ya da ‘*вы*’ şahsına çağrıda–*те* eki kullanılır ve bu ek emrin anlamına herhangi bir şey katmaz; sadece söz konusu eylemde muhatap alınan kişilerin birden fazla yani çoğul nitelikte olduğunun altını çizer’¹⁵².

Kimi zaman emir kipi formunun bazı parçalarla birleşerek anlamı tamamlayıcı detaylar verdiği de gözlemlenebilmektedir. Bunlardan biri de–*ка* parçasıdır. Bu parça emir kipi formuna eklendiğinde, ‘sadece konuşanın söz konusu eyleme yönelik kafasındaki (aklından geçen) isteğe işaret eder. –*ка* parçası ayrıca, ortak eylem yapılarında (*пойдем (те) –ка, давай(те) –ка решат*), yine direktif anlamında geçmiş zaman formlarında (*пошел –ка ты вон отсюда!*), emir kipinin 3. şahıs formlarında (*пусть – ка*) ve şimdiki –gelecek zaman bitmiş fiilin 1.şahıs formunda (*пойду – ка я спать*) kullanılmaktadır. Böylece–*ка* parçası, konuşanın iradesinin saptanması noktasında bir kıstas bile sayılabilir’¹⁵³.

¹⁵¹ Fortuin, 6.

¹⁵² Fortuin, 6.

¹⁵³ Fortuin, 7.

‘ – *ка, же, давай, пусть, пускай* gibi parçalar konuşma dilinde kullanılmaktadır’¹⁵⁴.

Konuşanın muhatabından, eylemi gerçekleştirmesini istediği ifadeler haricinde, konuşanın yalnızca fiilen, muhatabından kendisini eylemin öznesi olarak göstermesini istediği örnekler de bulunmaktadır. Böylesi cümlelerde önceden belirlenmiş, öngörölmüş bir durumun hissiyatı vardır:

Спроси у него, как пройти к фабрике— он тебя обольет презрением с ног до головы [Стругацкие, Гадкие лебеди].

Ona fabrikaya nasıl sızılacağını (gidileceğini) soracak olursan –tependen tırnağına kadar senden şüphelenir.

Bu tür şart ifadeli cümleler kimi zaman farklı anlamlara bürünmüş şekillerde de karşımıza çıkabilmektedir:

Да возьмите вы любых пять страниц из любого его романа, и без всякого удостоверения вы убедитесь, что имеете дело с писателем (Булгаков, «Мастер и Маргарита»).

Onun herhangi bir romanından herhangi beş sayfa alınız ve yazarla iş yapabileceğinize tasdiksiz ikna olacaksınız.

Direktif anlamlı emir kipi cümlesinde şart çeşitliliğinin gözlenmesi sadece Rus diline özgü değildir. Bu noktada ‘emir’ ve ‘şart’ işaretleri arasında sıkı bir ilişkiden bahsedilebilir. Emir kipinin söz konusu çeşitliliği, başka cümlelerle bir araya geldiğinde de gözlemlenir; tam da bu noktada bazı işaretler kendini göstermektedir: Karmaşık bir cümlede, emir kipi formu bu cümlemin ilk bölümünü oluşturur; ikinci bölümde ise sözü geçen eylem gelecek planı dâhilindedir. Kimi zaman ise bu durum, emredilen eylemin gerçekleşmesi neticesinde söz konusu eylemin kontrol dışı kalması gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Böylesi metinlerde ‘emredilen eylemin gerçekleşmesi’ durumunun kısmen yok oluşundan bahsetmek mümkündür. Ancak söz konusu işaretin tam olarak kaybolacağını söylemek de doğru değildir. Çünkü tam da burada bazı çelişkilerin ortaya çıkması

¹⁵⁴ Demir, Aiupova, 48.

olasıdır. Bu durum özellikle, ‘direktif ve şart anlamları içeren reklam panoları ya da yazılarında gözlemlenebilir’¹⁵⁵:

Свяжитесь с нами сейчас и вы получите бесплатную гарантию на весь 2004 году! (Электронное объявление)

Bizimle temasa geçiniz, bağlantılı olunuz; bütün 2004 yılı için ücretsiz garanti alacaksınız.

Burada, açıkça, konuşan muhatabından eylemi gerçekleştirmesini istemektedir.

Bazı örneklerde ise, söz konusu istek, bu örnekteki kadar açık ifade edilmez:

Побывайте в музее, и вы поймете, что каждый из нас—только частичка огромной, одной на всех жизни (Veçernaya Moskva, 2002.10.10)

Müzedede gezip dolaşınız ve siz, bizden her birinin sadece büyük olanın parçası olduğumuzu, bütün hayatların bir tanesi olduğumuzu anlayınız.

Yukarıdaki örnekte ise konuşmacı, öncelikli olarak kendi müze deneyimini betimlemek arzusunda.

3.3.4.2. Emir Kipinin İstek/ Dilek Anlamı

Emir kipinin istek/ dilek anlamı taşıdığı cümleler genel olarak şu şekildedir:

Награди вас господь за вашу добродетель. (Пушкин, Капитанская дочка).

Tanrı seni yüksek ahlakın (erdemini) için ödüllendirsin!

Будь ей теперь моя судьбина! (o şimdi benim kaderim olsun!)/ Томись она, крушись она! (acı çeksin, mahvolsun!)/ Умри она! (ölsün!) (Боратынский, Цыганка).

Yukarıda verilen örneklerin 19. yüzyıl diliyle ilişkili olduğunu, çağdaş Rus dilinde emrin istek ifadesinin artık işlek olmadığını ve neredeyse sadece deyimisel (idiyomatik) ifadelerde bu durumla karşılaşıldığını belirtmek gerekmektedir. Çağdaş dilde ‘isteğin’ ifadesi *нужно* ile kurulan yapılardır. Her ne kadar emir kipinin istek anlamı, emir kipinin çağdaş sistemine uzak bir kavram olsa da, Eski Rusça ve Slavcada

¹⁵⁵ Fortuin, 8.

istek fonksiyonu birincil sayılmaktaydı. Bu arada Praslavyan emir kipinin Hint – Avrupa optativinden (istek kipinden) geldiğini de hatırlayalım¹⁵⁶.

Türkçede de emir kipinin dualarda kullanımı yaygındır. Özellikle 2. şahıslı yapılar ilahi güce yalvarma, yakarma ifadeleri içermektedir:

Allahım, beni affet!

Tanrım bizi bu beladan kurtar!

Rus dilinde emir kipinin istek ifadesinin öznesi 1.,2.,3. şahıs olabilir ya da bu şahıslardan hiç biri de olmayabilir (öznesiz cümlelerde):

Будь бы здесь тихо! (Russkaya grammatika – 1980: 106)

Burası sessiz olsa! (bi sessizlik olsa!)

Öznenin 2. tekil şahıs olduğu durumlarda, istek ve emir kullanımları arasındaki sınırlar yıkılabilmektedir. Bu durum ayrıca çoğul özneli kullanımlarda da ortaya çıkabilir:

Провались вы! (Чехов, «В обраре»);

Yıkılınız! Çökesiniz! (darmadağın olarsınız)

Хоть провалитесь вы все сквозь землю! (Достоевский, Подросток).

Yerin dibine geçesiniz!

Emir ifadesinin istek ifadesine dönüştüğü benzer kulanımlarla Türkçede de sıkça karşılaşmaktadır:

Allahınızdan bulasınız!

Yerle bir olarsınız!

Rus dilinde emir kipinin istek anlamı iki fiil türüne de izin verir ancak çoğunlukla bitmiş fiillerin kullanıldığı durumlarla karşılaşmaktadır. Bitmemiş fiil türü kullanıldığında ise, çoğunlukla dikkat eylemin kendisi üzerinde toplanmaktadır:

Пропадай они совсем! (Мелькинов –Печерский, На горах).

Büsbütün mahvolsunlar!

¹⁵⁶ Fortuin, 17.

İstek/ dilek yapılarındaki fiil türü seçimlerinde bitmiş türün daha tipik olduğunu belirtmek yerinde olacaktır:

Не забудем, как они, эти полковники да генералы, над нами издевались!
Сгорите вы вместе с ними! Долой! [А. Веселый. Россия, кровью умытая (1924 – 1932)]

Bu albaylarla generallerin bizimle nasıl alay ettiklerini unutmayız (unutmacağız)! Siz de onlarla birlikte yanın! Kahrolun!

Emir kipinin 2.şahıs formu dilek ifadesi için kullanılabilir. Söz konusu dilek anlamı, fiilin kelime anlamı bu fikre izin verdiği sürece, teoride herhangi bir fiille ifade edilebilir:

Будьте счастливы!

Mutlu/ berhudar olunuz! (Türkçede de benzer kullanım)

Заработай кучу денег! (Türkçede de benzer kullanım)

Yıgınl para kazan!

‘Emir kipi, dua ve vaazın tür özelliklerini etkileyen bir dizi faktör arasında özel bir yerde durmaktadır ki bunun semantiği, bilindiği gibi, bir ya da birkaç şahsa iç tepisi – sevk ifadesiyle ilişkilidir. Dualarda emir kipinin gerek 2. tekil şahıslı formları gerekse 3. tekil şahsın çekimli formlarının sözdizimsel parça *da* birleşmeleri gözlemlenmektedir’¹⁵⁷:

Господи, помилуй!

Bağışla Tanrım!

...да отпустит согрешения моя...

...Günahlarımı bağışla...

Dilek yapıları, emir kipinin genel geçer 2. şahıs formunun biçimsel özelliklerinden farklı bir özellik taşımaz. Bu tür kullanımlarda sadece iyi dilek değil, kötü dileklere de rastlanabilmektedir. Dilek anlamı ifade eden yapıların büyük çoğunluğunun idiyomatik (deyimisel ifadeler) olduğunun altını çizmek gerekmektedir:

¹⁵⁷ O. A. Prohlatilova, “İmperativnaya Paradigma Sovremennoy Duhovnoy Reçi” *Still*. No7, 2008, 81 – 94, 82.

Разрази тебя гром!

Yıldırım seni çarpsın!

Спаси его Бог!

Tanrı onu kurtarsın!

Türkçede emir kipi yapılarının, öğüt verici özelliğiyle, deyim ve atasözlerinde kendini gösterdiğinden bahsetmiştik:

Hekimden sorma, çekenden sor.

Güzeli kızken görme, beşik ardında gör.

İşin yoksa şahit ol, paran çoksa kefil ol.

Metin içerisinde 1. şahıs istek/ dilek anlamındaki emir kipi formu, genellikle herhangi bir şeylerin vaat edilmesinde ve de lanet ya da olası başka bir durum karşısında kendini garantiye alma isteğinde açığa çıkabilir:

Пусть со мной случится нечто плохое, если я не...

Bana kötü bir şey olsun (belamı bulayım –beter olayım), eğer ben...’sem...

Emir kipinin dilek/istek anlamı sahasında cansız nesneler de tezahür edebilir:

У нас вот в районе главная особенность –если что –то тебя лично не касается, то гори оно все синим огнем! [А. Трушкин.208 избранных страниц (1990 – 2002)].

İşte bizim bölgenin başlıca özelliği– eğer sana ait bir şey yoksa (seni ilgilendiren bir şey yoksa) varsın her şey cayır cayır yansın!

Birden fazla alıcıya işaret etmek adına emir kipinin dilek/istek anlamı çoğul işarete sahip olabilmektedir; bu durum–*me* eki ile sağlandığı gibi, nadiren de olsa, söz konusu ekin kullanılmadığı durumlar da vardır:

Провалитесь вы все сквозь землю вместе с проклятыми спекулянтами![В. Осева. Динка прощается с детством (1969)]

Lanet olası vurguncularla yerin dibine geçesiniz!

Я еду на панихиду.—А я никуда не еду, *провались вы все...* [Э. Радзинский. Наш Декамерон (1980 – 1990)]

Ben cenazeye gidiyorum.— Bense hiçbir yere gitmiyorum, *cehenneme kadar yolunuz var...*

Dilek/ istek yapılarındaki kelime düzeni sabit değildir. Doğrudan emir içeren yapılara göre daha esnektir:

А ведь ты меня, внучек, чуть не перехитрил, гром тебя разрази! [“Техника –молодежи” (1993)].

Sen ki az kalsın beni kandırıyordun, torunum, yıldırım seni çarpsın!/vurgun vursun!

И сама ты будь проклята во веки веков! [“Жизнь национальностей” (2001)].

Ve sen yüzyıllar boyunca lanetli olasın!

3.3.4.3. Emir Kipinin Zorunluluk Anlamı

Rus dilinde emir kipinin zorunluluk anlamı, kurala göre, ilk bölümün esas duruma işaret ettiği *a* bağlaçlı analitik (karmaşık) yapılarda ortaya çıkmaktadır:

Вася что получит, то и пропьёт, а я *крутись – вертись* на свою зарплату [И. Грекова. Перелом (1987)];

Vasya ne kazanıyorsa, içkiye yatırıyor, bense maaşımı evirip çevireyim.

Böylesi cümlelerde konuşan, eylemin gerçekleşmesi için muhatabı itmez (teşvik etmez), fakat ‘iç tepi’ varlığına dair bazı ipuçları da verir:

У нас будь тишина, а им можно шуметь? (Russkaya grammatika– 80: 116).

Biz sesimiz çıkmasın, onlara şakalaşmak serbest (onlar şaka yapsınlar)

Eylemin gerçekleşmesine yönelik ‘içtepi’ kaynağı, konuşma anında gerçekleşen durumun ta kendisidir. Bu duruma müdahil herhangi biriyle ilişkili olabilir; ancak bu, şimdi verilecek örnek gibi bir cümleinin sabit işareti halini almaz:

В этом году зима суровая, а дрова кончились, вот мы тут и мерзни (Israeli 2001:10).

Bu yıl kış sert ve odun da bitti, bizse burada donalım.

Türkçede emir kipinin herhangi bir şekilde 1. çoğul kişi formu oluşmaz. Benzer şekilde kurulmuş yapılar, yapısı bakımından istek kipine benzer.

Eylemi basit, kolay gerçekleşebilir şekilde değerlendiren bazı örnekler ise tüm bunlardan ayrı bir yerde durmaktadır:

А наш Николай ей ни на что не нужен. А он тянется вообще уйти за ней. Она только моргни (Петрушевская, Уроки музыки)¹⁵⁸.

Bizim Nikolay ona hiç mi hiç lazım değil (onun umurunda değil). Nikolaysa onun peşinde sürükleniyor. O sadece göz kırpsın.

Yukarıdaki örnek, (*только* formuyla) şart anlamına yakındır ki orada konuşan tarafından muhataba sadece ortaya çıkması yönünde ‘içtepi’ işareti gönderilir. Benzer anlam ayrıca, bitmiş fiille oluşmuş genel şahıslı cümlelerde (*обобщённо –личное предложение*) de ortaya çıkmaktadır. Böylesi cümle örneklerinde, kimi zaman ikinci emir kipi formunun zorunluluk değil, olasılık bildirdiğini belirtmek gerekmektedir. Yani bazen birinci emir kipi formu sunulan durumu, ikinci emir kipi formu ise eylemin gerçekleşmesi için şartı oluşturabilir.

Emir kipinin zorunluluk anlamında, direktif anlamdan farklı olarak özne 1. veya 3. şahısta olabilir (tekil ya da çoğul) ya da herhangi bir özne bulunmaz (öznesiz fiiller/ cümleler için geçerli):

В доме всегда будь тепло, а сам не хочешь даже дров принести (Russkaya grammatika 80: 590).

Ev her daim sıcak olsun istiyorsun iş odun getirmeye gelince yanaşmıyorsun.

Özneli cümlelerde kelime düzeni, prensip olarak özgürdür; fakat genellikle özne emir kipi formundan önce gelmektedir. Bunun yanında bazı cümleler de yalnızca 1. ve 3. şahısla ilişkili olabilmektedir:

Я не люблю Московской жизни. Здесь живи не как хочешь—как тетки хотят (Шведова 1974:113 из письма Пушкина).

¹⁵⁸ <http://lib – drama.narod.ru/petrushevskaya/uroki.html>.

Ben Moskova hayatını sevmiyorum. Burada istediğin gibi değil –teyzelerin istediği gibi yaşıyorsun.

Zorunluluk anlamı ifade eden emir kipi formunun fiil türü çoğunlukla bitmemiştir.

Genel anlamda, *бы* zamirinin kullanıldığı durumlarda, direktif eki *-me* kullanılmaz. Bunun yanı sıra zorunluluk anlamında direktif işaretin olmadığını gösteren başka belirtiler de vardır:

1. Öznesiz (şahıssız) cümlelerin varlığı;
2. *-ка* parçasının bulunmaması;
3. Esas cümlelerin yan cümlesinde emir kipi kullanımının olasılığı:

Пашем как मुдаки а вы чай гоняете на нас и не смотрите вот как. Значит выходит что мы работай а вы с Николаем плевать на нас? (В. Сорокин, Норма)¹⁵⁹.

Biz aptal gibi çalışalım (canımız çıksın), siz dönüp bakmayın bile. Biz çalışalım Nikolay ile sizin umurunuzda olmasın öyle mi?

Yu. N. Kuznetsova'nın fikrine göre emir kipinin zorunluluk anlamı, birçok durumda güçlü gereklilikler ifade etmekle birlikte, gerçekleştirilmesi mümkün olmayacak yükümlülöklere de işaret edebilir:¹⁶⁰

Мы *плати* за купе, а им оно бесплатно –раз они беженцы, так и все должны страдать? [О.Павлов. Карагандинские девятины, или Повесть последних дней (2001)] .

Biz kompartımana para ödeyelim onlara ise bedava –mademki onlar mülteci öyleyse her şeye katlanmaları gerekmiyor mu?

*Им купе бесплатно, а мы за него *плати* –но мы этого делать не будем.

Onlara kompartıman bedava biz ise para ödeyelim –fakat biz bunu yapmayacağız,

Emir kipinin zorunluluk anlamında tipik kullanım 1. şahıslı yapılar olsa da, bunun dışında birtakım durumların da gelişebileceğinden bahsetmiştik:

¹⁵⁹ <https://books.google.com.tr>.

¹⁶⁰ <http://rusgram.ru> (N. R. Dobruşina, *Russkaya Korpusnaya Grammatika*, 2014).

Значит, они меня будут известной жёлто –коричневой жидкостью обливать, а я им –*добывай* атомную бомбу? [А. Солженицын. В круге первом (1968)] .

Demek onlar beni karalayacaklar ben de onlara atom bombası yapacağım.

Bazı kaynaklarda da ‘emir kipinin zorunluluk anlamı, emrin başka bir ifadeye gönderme yapan yorumlanabilir bir kullanımı olarak incelenmektedir. Şöyle ki, *отвечай* formu cümlede *он сделал ошибку, а я за него отвечай!* (o hata yapsın bense onun için (bedel) ödeyeyim! –ceremesini ben çekeyim)“ emir ifadesi olarak dolaysız kullanılır; tanımlayıcı değildir ama *ты отвечай за него* formunda (*тебе быть в ответе за него* anlamıyla) gönderme yapar gibi yorumlanabilir’¹⁶¹.

3.3.4.4. Emir Kipinin Şart Anlamı

Belirli koşul ve durumlarda, emir kipinin direktif anlamı (2.şahıs) şart detayına sahip olabilir. ‘Bu yapı, çoğu zaman emir kipinin istek anlamının bir geçişi olarak da ele alınabilmektedir. Rus dilinde emir kipinin şart anlamı ifade ettiği durumlar için aşağıdaki tip cümleler örnek teşkil edebilir’¹⁶²:

Сумей я вовремя позвонить, и все было бы иначе (Встреча (Дубна)), 2003.04.09);

Zamanında arayabilsem her şey başka türlü olurdu.

Бунин, не эмигрируй он, никогда бы не написал “Жизнь Арсеньева“, не залетел бы на такую высоту (Совершенно секретно, 2003.07.07).

Bunin yurtdışına çıkmasa, hiçbir zaman ‘Jizn Arseneva’ yı yazmayacaktı, böylesi yükseğe (zirveye) çıkmayacaktı.

‘Если’ bağlacıyla kurulan şart yapılarında olduğu gibi, gerçek dışı koşul anlamı taşıyan (yukarıda verilen örneklerdeki gibi) cümlelerin varlığından da söz edilebilir:

Опоздай я чуть – чуть, и она унесется в будущее без меня (Трамвай, №:1, 1991)¹⁶³.

Ben biraz geciksem o geleceğe bensiz uzaklaşır (gider).

¹⁶¹ <http://rusgram.ru> (Dobruşina, 2014).

¹⁶² Fortuin, 19.

¹⁶³ <http://tramwaj.narod.ru/Archive/91-01.htm>.

Özne 1.,2. ve 3. (tekil ya da çoğul) şahısta olabilir ya da herhangi bir şahıs (öznesiz cümlelerde):

Рассветай сегодня параныше, я бы встал во – время (Russkaya grammatika– 80: 104/ Дурнова).

Zamanında kalksam gün erken (önce) ağarır.

Nadir de olsa, emir kipinin şart anlamı taşıyan ifadelerinde –*ка* parçasının kullanılması, söz konusu şart anlamının belirli bir dereceye kadar istek işaretini koruduğuna tanıklık etmektedir:

Вставь – ка он Собакевича и Ноздрева как помещиков, –очи, может быть, превратились бы в злодеев; Гоголю не хотелось этого...(Д. Григорович, В ожидании парома (1857).

Eğer o, Sobakeviç ve Nozdrev'i toprak ağası gibi gösterseydi, gözleri acımasız insanlar gibi bakardı ve Gogol bunu hiç istemezdi.

Koşul anlamı gereğince her şeyden önce, bitmiş fiil türünün emir kipi formu kullanılmaktadır. Bitmemiş fiil türü, genellikle gerçek dışı koşul anlamı taşıyan cümlelerde gözlemlenmektedir:

И когда в редких репортажах показывают, как живут наши реальные, не киношные, герои, поневоле задумываешься: знай он, чем отплатит ему Родина за его подвиг, стал бы своей жизнью рисковать? (Известия, 2002.06.06).

Ve sinemadakinden farklı olarak gerçek kahramanlarımızın nasıl yaşadıklarını, nadir röportajlarda gösterdikleri zaman, ister istemez düşünüyorsun: Vatanın onun kahramanlığını neyle ödeyeceğini *bilse* kendi hayatını riske atar mıydı?

Cümle düzenine gelince ise, emir kipi formu öznenin önce gelir; şayet *если* bağlacı yoksa bu düzen bütün şart (hatta istek) yapıları için karakteristiktir:

Учился бы сын, мать бы не огорчалась (Russkaya grammatika – 80: 104 – 105);

Oğlu okusaydı, annesi üzülmecekti.

Emir kipinin şart anlamlı yapıları iki bölümden oluşur, bunlar arasındaki sözdizimsel ilişki birçok durumda *u* bağlacı ile oluşturulmaktadır. Daha nadir olarak *a*, *так*, *то*, *как* bağlaçlarına da rastlanmaktadır:

Она никогда бы не догадалась, что он —чужак, не скажи он об этом (Азимов, Галка в небе).

Eğer söylemeseydi (söylemese), o hiçbir zaman onun yabancı olduğunu anlamayacaktı (tahmin etmeyecekti).

‘Edebiyatta emir kipinin şart anlamlı kullanımlarında genel şartlı yapıda bulunmayan bir dizi subjektiv (öznel) model detayları vardır’¹⁶⁴:

1. Birdenbire (ani) gerçekleşme anlamı (İsaçenko 1957: 10 – 11; Vasilyeva 1969; İsraili 2001: 20)
2. Kabullenme anlamı (Muravitskaya 1973);
3. Dolaysızlık anlamı (Garde 1963; Vasilyeva 1969). Karmaşık yapı anlamlarıyla ilişkilidir. Diğer anlamsal detayları, emir durumuyla ilintili muhataba yöneltilen ‘iti, içtepi’ anlamından çıkar.

Да будь я и негром преклонных годов и то, без лени, я русский бы выучил только за то, что им разговаривал Пушкин.

Orta yaşlı bir zenci olsaydım, o zaman hiç üşenmeden sadece Puşkin bu dili konuştuğu için bile Rusça öğrenirdim.

Çoğu durumda direktif ifade eden *–me* eki kullanılmasa da, potansiyel tipte *–me* bazen kullanılabilmektedir (19. ve 20. yüzyılda)¹⁶⁵:

...Будьте вы хоть десять раз генералом, вас не проидут лишней минуты против назначенного срока (...) (Г. Григорович, Корабль ‘Ретвизан’).

Onuncu kez general olsanız bile (olun), belirlenen süreden önce işleriniz halledilmez.

¹⁶⁴ Fortuin, 25.

¹⁶⁵ Fortuin, 26 – 27.

Kategorisel bir emir anlamı taşıyor, emir kipi çatısı altına girmiyor olsa da, Türkçede de biçimsel açıdan yukarıdaki cümleyle benzerlik gösterebilecek örnekler verilebilir:

Yüz kere söyle (söylesen de) yine yapmayacaktır.

Будьте вы хоть семи пядей во луб, –говорил он,– вот никогда не удастся запомнить все напечатанное в грудах книг и таблиц (...) (Стругацкие, Страна багровых туч.)

Nasıl bir hafızaya sahip olursanız olun bu kitap ve tablolardaki bilgileri aklınızda tutamazsınız.

Yukarıdaki cümle tipleri için *хоть* kullanımı tipiktir.

İncelenen emir yapıları için kaçınılmaz olan ‘içtepi’ işaretinin, dilek – şart kipinerakip olmak adına ortaya çıkmadığını da özellikle belirtmek gerekir:

Потому – что жизненного опыта у них нет, интеллект низкий. А пришел бы он в армию, его бы взбодрили, преподали бы ему школу жизни (би – би – си Россия).

Çünkü onların hayat deneyimi yok, entelektüel düzeyi düşük. Orduya gelseydi, kendine getirilirdi, ona hayat okulu öğretilirdi.

Ne var ki, bu yapılar arasında ciddi anlam yaklaşması vardır. Bu durum, iki yapının aynı anda, aynı cümle içerisinde kullanılmasında ortaya çıkmaktadır:

Вот будь сегодня монархия, допустим, и был бы он жив, он бы был, наверное, за коммунистов были бы коммунисты, он был бы за монархистов (Радио Свобода, 2005.11.22).

Bu gün monarşi olsa, varsayalım o da hayatta olsun, komünistler, komünistler içindi, o monarşistlerin arkasında dururdu.

Emir kipinin şart anlamına yönelik anlatılanlara bir takım ilaveler yapmak yerinde olacaktır. Zira söz konusu ilave bilgiler bazı durumları daha anlaşılır, bazı yapıların da bu günkü durumlarını da gerekçeli kılacaktır. Bu bağlamda şart anlamının

kökenine¹⁶⁶ yönelik sorunun cevabını bulmak gerekmektedir ki hali hazırda bu yolda ışık tutucu bazı faktörler vardır:

1. İstek fonksiyonundaki emir kipi formlarının kullanımı eski Rus eserlerinde karşımıza çıkmaktadır; fakat şart cümlelerinin emir kipi formlarıyla oluşması durumu gözlemlenmez.

2. 19. yüzyılda, emir kipinin şart anlamlı potansiyel tipiyle, gerçek dışı tiple karşılaşıldığından daha sık karşılaşılmaktaydı. Ne var ki, 20. yüzyılda bu durum geçmişe oranla bir hayli değişmiştir.

3. 19. yüzyılda şartlı kullanımlarda itici –iç tepi karakterine sahip–*ка* parçasıyla karşılaşmaya başlansa da (ki bu parçanın şartlı yapılarıdaki kullanımına yönelik detaydan yukarıda bahsetmiştik) 20. yüzyılda söz konusu parçanın benzer şekilde kullanımı fiilen ortadan kalkmıştır.

4. 19. ve 20. yüzyılda emir cümlelerinde –*бы* kullanılmaktaydı. Çağdaş Rus dilinde ise bu, söz konusu emir kipi kullanımının itici –iç tepi işaretinin zayıflamasının göstergesi olarak benimsenebilir.

3.3.4.5. Emir Kipinin Koşullu Kabullenme (Ödünleyici) Anlamı

Emir kipinin kabullenme anlamlı kullanımlarının neredeyse hepsinde koşullu – kabullenme (ödünleyici) karakteri vardır. Emir kipi kabullenme anlamı ile bileşik yapılarda kullanılmaktadır. Emir kipinin bu söz konusu anlamı, esas ve yan olmak üzere iki bölümden oluşan cümlelerin, yan cümlelerinde yer almaktadır. ‘Esas cümle, fiili sonuçla, uygun olan, istenilen veya varsayılanın uyumsuzluğunu saptarken, yan cümlede yerleşen kabullenme anlamı, eylemin gerçekleşmesi için en uygun koşulu vurgulama görevi üstlenmektedir’¹⁶⁷:

Допустим, я вас люблю ... Но есть другой. Он победил. Любовь, если хотите, –это борьба, тут нет мира, все идут до конца... Мучайся, страдай, молись, прыгай в пролет– вы не придете.

¹⁶⁶ Fortuin, 24.

¹⁶⁷ A.N. Vasilyeva, “Glagol v Razgovornoy Reči i Imperativ”// *Russkiy Yazık za Rubejom*, No:3, 1969, 40 – 46, 40.

Diyelim ki ben sizi seviyorum... Fakat başka biri var. O kazandı. Aşk, bilmek isterseniz –savaştır; burada barış yoktur; herkes sonuna kadar gider. İster acı çek, ister eziyet, yalvar yakar, kendini uçurumdan at –(ne yaparsam yapayım) siz gelmeyeceksiniz.

‘Kendi anlamsal ve sözdizimsel işaretleriyle öne çıkan koşullu– kabullenme (ödünleyici) yapılarının emir kipinden farklı bazı yönleri vardır’¹⁶⁸:

1. Kademeli –(скалярный) kademe özelliği olan cümleler, *хоть* parçasıyla (fiilden önce gelen) (скалярные условно – уступительные конструкции):

Доктор говорил по –француски прекрасно, как не говорит ни один англичанин, хоть он живи сто лет во франции (Гончаров, фрегат «Поллода»);

Doktor muhteşem Fransızca konuşuyordu, yüz yıl Fransa’da yaşasa bile bir İngiliz böyle konuşamaz.

Böylesi yapılarda özne, 1., 2. ve 3. şahısta olabilir. Eğer özne 2. şahısta olursa da çoğunlukla genel şahıs özelliği kazanır:

Так что–что ни говори, а все – таки отлично у нас пробки в бутылки загоняют: иной раз намертво–не вынуть никак, *хоть ты разбейся*. [А.Иличевский. Бутылка (2005)].

O yüzden ne söylerlerse söylesinler bizimkiler mantarları şişelere çok iyi sokuyorlar gerçekten: bazen çok sıkı oluyor– *bitip tükensen de (canın çıksa da)* çıkaramıyorsun.

2. Evrensel ya da genel anlama sahip, *ни* parçasıyla kurulmuş cümleler (универсальные условно – уступительные конструкции):

Bu tip cümlelerde özne herhangi bir şahısta olabilir:

Актер, даже великий актер, *как он ни старайся*, все же ограничен рамками своей внешности. [Р. Нахапетов. Влюбленный (1998)].

Aktör, dahası büyük aktör, ne kadar uğraşırsa uğraşsın, yine de her şey onun dış görünüşüyle sınırlı.

Özne ‘мы’ ya da ‘они’ olursa, emir kipi tekil formda kullanılır:

¹⁶⁸ <http://rusgram.ru>.

Вчера вечером папа, он, Богоявленский, Чистяков и я много говорили о том, что ждет Россию, и хотя папа говорит, что, *сколько мы ни старайся*, а все же впереди крушение,—меня это не приводит в уныние. [Т. Л. Сухотина – Толстая. Из дневника (1880 – 1910)].

Dün akşam, baba, o, Bogoyavlenskiy, Çistyakov ve ben, babamın, biz ne kadar uğraşırsak uğraşalım çöküşe doğru gittiğini söylemesine rağmen Rusya'yı ne beklediği üzerine bolca konuştuk –bu beni üzdü.

3. Alternatif Yapılar (*альтернативные конструкции*)

Böylesi yapılar bazen *хоть* parçasıyla bazen de söz konusu parça kullanılmadan kurulur:

Тут шуми не шуми, боись не боись, а помогать надо... [Ю. Трифонов. Дом на набережной (1976)] .

Burada gürültü etsen de, korksan da yardım etmek lazım.

(Burada gürültü de edebilirsin, korkada bilirsin fakat yardım etmek lazım).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, yan cümlede sunulan durum, durumun gerçekleşmesi için (ya da gerçekleşmemesi) yeterli sebeptir (emir kipi olmayan esas bölümde). Ne var ki, cümlenin esas bölümünün negatif karakteri tam olarak benzer bir beklentiye işaret etmez. Emir kipinin öznesi 1.,2.,3. şahıs olabilir (tekil ya da çoğul), ya da herhangi bir özne bulunmayabilir (öznesiz cümlelerde):

Один человек, допустим, такой это веселый –веселый, что с ним хоть, допустим, что ни случись, отчего другой сразу бы окочурился или побесился в петле, а этому – хоть бы хны! (Попов, Темный лес).

Örneğin bir insan varsayalım neşeli mi neşeli ki mesela ona *bir şey olmuş*, başkası olsa bundan hemencecik ölüverir ya da intihar eder bununsa umurunda değil!

Ne var ki, çağdaş dilde emir kipinin kabullenme anlamı her şeyden önce 2.şahısla özdeşleşmiştir ve sıklıkla idiomatik kullanımlarda (deyim ifadelerinde) karşımıza çıkmaktadır:

Куда ни глянь; что не говори; хоть убей.

Her nereye baksan; bir şey ifade etmez; öldürsen de değişmez.

Eğer emir kipi 2.çoğul şahıs bir özneye sahipse, o daima çoğulun işareti *–me* ekiyle kullanılır:

Как вы ни думайте, решить эту задачу бессильны и вы, и я, и он, и все но свете (А.Грин, бегущая по волнам (1926).

Nasıl düşünürseniz düşünün, bu sorunu çözmenin çaresi yok ve siz, ben, o ve herkes ne var ki hayattayız.

Bu durum, kabullenme (ödünleyici) anlamı içeren emir kipi yapısının direktif işaretinin varlığına tanıklık eder. Ancak böylesi durumlarda *–ka* parçası kullanılmaz; çünkü söz konusu parçanın anlamı kabullenme anlamlı emir kipi formunun hoşgörülü/yumuşak yapısına uygun düşmez (Hranovskiy, Volodin 1986: 183). Şartlı yapıdan farklı olarak çoğunlukla, kabullenme anlamlı yapının esas parçasında fiil şimdiki veya gelecek zamanda kullanılır. Bunun yanında, çoğu durumlarda bitmemiş fiil türü kullanıldığı gibi, nadiren bitmiş fiil türüne de rastlanabilmektedir.

Bağlaçsız birleşmelerde yan cümle neredeyse her zaman esas cümleden önce yerleşir; bağlaç olduğunda ise bu durum değişebilir ve söz konusu yerleşme esas cümleden sonra olabilir. Emir kipinin koşullu *–kabullenme* (ödünleyici) anlamı olumsuzluk bildiren tekrar ifadelerinde sıkça kullanılmaktadır:

Старайся не старайся–все равно ничего не изменишь. // Пей не пей–жажды не утолишь.

Çabalasan da çabalamasan da hiçbir şeyi değiştiremezsin.// içsen de içmesen de susuzluğunu gideremezsin.

Böylesi durumlarda yapının koşullu *–kabullenme* (ödünleyici) anlamı belirgin bir alternatifle durumu daha da zorlaştırmakta ve bahsi geçen durumda çabaların faydasız olduğunu kesinleştirmektedir.

Buraya kadar anlatılan, Rus dilinde emir kipinin koşullu- kabullenme (ödünleyici) anlamını taşıyan yapıları ve anlamlarıyla uyumlu, benzer durumlarla Türkçede de karşılaşılmaktadır. Ancak Türkçede böylesi ifadelerin emir kipine özgü durumlar olduğuna dair tespitler yoktur. Ana dilimizde bu tür yapılar genel olarak koşullu yapılar olarak değerlendirilmekte, söz konusu yapılar da ödünleyici koşul anlamına sahip olabilmektedir:

Artık gelsen de bir şey ifade etmiyor.

Ne söylersem söyleyeyim ikna olmayacaktır.

Ağlasa da, yalvarsa da boş; ne yaparsa yapsın onu affetmeyeceğim.

3.3.4.6. Direktif Anlamlı Emir Kipinin Şart Anlamı

‘Dünyadaki birçok dilde emir kipi bazı durumlar için varsayımsal şart anlamında kullanılmaktadır: ‘İçtepi –teşvik’ anlamını korur ve sıklıkla tavsiye gibi yorumlanır’¹⁶⁹:

Послушайте, и вы поймёте, до какой истеричной любви к людям может дойти человеческое сердце, посвятившее себя исканию истины [Ю. О. Домбровский. Хранитель древностей (1964)].

Dinleyiniz ve insana dair kendini gerçeği aramaya adanmış hangi isterik sevgi insanın kalbine ulaşabilir anlayınız.

Позвони накануне вечером, приходи и сможешь сам убедиться [И. Грекова. В вагоне(1983)].

Akşam olurken ara, gel, kendin ikna olabilirsin.

Rus dilinde böylesi yapılar için bitmiş fiil türü daha (tipik) karakteristiktir; ancak kimi zaman bu yapıların bitmemiş fiillerle birleştiği de gözlemlenebilir:

Плачьте, смейтесь, но не сердитесь, и вы сохраните сердце здоровым. [«Знание–сила» (2003)].

Ağlayınız, gülünüz ama öfkelenmeyiniz; siz altın kalbinizi koruyunuz.

Direktif anlamlı emir kipinin şart anlamı, şart anlamı ifade eden emir kipinden farklıdır. Başlıca farklılık, ‘şart anlamı ifade eden emir kipinin direktif –teşvik anlamının olmamasıdır. Böylesi durumlarda konuşan alıcıya eylemi tamamlamasını emretmez ya da en azından onu gerçeklikte tasavvur etmez’¹⁷⁰:

...Поезд тоже ждать не будет, опоздай хоть на минуту –и тью –тью, прибудет в столицу пустое место. [О. Павлов. Карагандинские девятины, или Повесть последних дней (2001)].

¹⁶⁹ <http://test.rusgram.ru>.

¹⁷⁰ <http://rusgram.ru>.

..., Maazallah bir dakika bile gecikirsen tren de beklemeyecek başkente boş koltuklarla gidecek.

3.3.4.7. Emir Kipinin Narrasyon (Narratif) Anlamı

Dramatik (*драматический* –A.B. İsaçenko’nun terimi) ya da anlatı/narrasyon (*повествовательный*) imperativi, narratif anlamlı emir kipi, genellikle *и* bağlacıyla, sıklıkla da emir kipinin *возьми* (hatta *возьми да*, *возьми да и*) ile kurulan yapılarında ani gelişen eylemi ya da olayı belirtmek için kullanılmaktadır:

И не успел он оглянуться, как этот прохвост Каткин *возьми и плюнь* ему прямо в рыло... [М. А. Булгаков. Театральный роман (1936 – 1937)].

Arkaya dönmesine fırsat olmadan, bu alçak Katkin sen kalk suratına tükür (tükürüverdi).

Rus dilinde imperativin narrasyon anlamı taşıyan yapıları *возьми* ile kurulan, kendisine benzeyen fakat teşvik (içtepi) anlamı içeren imperativ yapılarından ayırmak gerekmektedir. Emir kipinin narrasyon anlamı artık gerçekleşen durumu işaret etmekte ve bu durum geçmiş zamanda değişmiş olabilmektedir (*взяла и рассказала* – anlatıverdi).

Вот *возьми и расскажи* <*взял и рассказал*>, при каких занятых обстоятельствах современный муж узнает, что жена много лет ему изменяет. [Д. Рубина. Окна (2011)].

Günümüz kocası, sen kalk, yoğun zamanlarında karının yıllar boyu seni nasıl aldattığını öğrendiğini anlat (anlatıverdi).

А откуда,—спрашивает,—женушка, у тебя этот платок?» Она *возьми и расскажи* <^{OK}*взяла и рассказала*> про гадание. [«Столица» (1997)].

Nereden –sordu, –karıcığım, bu başörtüsü senin mi? O kalktı falı anlattı (falı anlatıverdi).

Çoğunlukla 1.ve 3. şahıs zamirleriyle kullanılmaktadır:

Приехала экскурсия, мы с Костей—
это наш штурвальный стали комбайн показывать, а *кто* —
то возьми да и запусти мотор...[В. А. Каверин. Открытая книга (1949 – 1956)].

Gezi grubu geldi, biz Kostya ile birlikteyiz –bu bizim dümencimiz –kombaynı (biçerdöver) göstermeye başladılar, biri de kalksın motoru çalıştırsın. (motoru çalıştırıverdi)

Özne cansız da olabilmektedir:

Одним словом, первым сигналом от Веры пришло не письмо, а ее голос во сне и мысль о стыде. А тут *возьми и приди письмо* [Г.Щербакова. Ангел Мертвого озера (2002)].

Tek kelimeyle, Vera’dan ilk sinyal mektup gelmesi değil, düşündeki ses ve utanç fikriydi. Derken kalksın mektup gelsin (sen kalk mektup gel –mektup geliverdi).

İnternette emir kipinin 2. şahıs narrasyon anlamlı örneklerine de rastlamak mümkündür.¹⁷¹

Я тут как раз подумывал, что бы такое новенькое разучить, а тут *ты возьми и спроси* про эти табы*.

Ben de tam yeni ne öğrenebilirim diye düşünüyordum ki sen hemen bu tab’ları (tablature’leri) *soru verdin*. (sen kalk tablaları sor)

Emir kipinin narrasyon anlamında genel olarak –ка parçası kullanılmamaktadır. Ayrıca çoğul şahsın işareti olduğu durumlarla da karşılaşmamaktadır. Böylesi yapılarda, ayrıca, 2. çoğul şahıs öznesiyle de karşılaşılmaz. Ancak 3.çoğul şahıs öznesiyle oluşmuş örnekler mevcuttur:

Можно было получить вслед пару анекдотов: «Пришла к министру культур с наклеенными ресницами, а *они возьми и отклейся*».[Л. Гурченко. Аплодисменты (1994 – 2003)].

Arkasından bir çift fıkra (anekdot) çıkabilirdi: ‘kültür bakanlığına yapışmış kirpiklerle geldi kalktı onları ayırdı (ayırtıverdi).

İmperativin narrasyon anlamı taşıyan yapılarında genellikle bitmiş tür fiiller kullanıldığını da belirtmek gerekmektedir.

¹⁷¹ <http://forum.harmonica.ru>.

* *Tablature*: dizge – Bir müzikal eserin belirli bir çalgı ile ve bu çalgı üzerindeki hangi tel ve perdelere basılarak çalınacağını, nota yerine çeşitli rakam, harf ve işaretlerle gösteren sistem.Bkz. <https://kelimeler.gen.tr>.

Türkçede benzer bir anlatım tarzı bileşik fiiller ile ifade edilmektedir. Yapılarına göre de kategorize olan fiillerin bir grubunu bileşik fiiller, bileşik fiillerin alt ulamlarından birini de ‘tezlik fiilleri’ oluşturmaktadır. Ediskun (2004), ‘-iver- tasvir fiilinin, temel fiilin gösterdiği eyleme tezlik, kolaylık, savsama, önemsememe, apansızlık, beklenmezlik, temel fiil tekrarlandığında tezlik ve kolaylık anlamlarının pekişmesi, olumsuz koşullarda alışkanlıktan vazgeçme gibi anlamlara karşılık geldiğini söylemektedir’: ¹⁷²

Kaftanı sıyırdı, götürdü kızların üstüne **atıverdi** (Dede Korkut) (**tezlik**).

İki çımacı, hanımın koltuğundan yakalayınca vapura **atıverdiler** (H.R. Gürpınar). (**tezlik+kolaylık**).

Büyük fedakârlıklarla temin edilen levazımdan bir mühim kısmı da beş tane eskibiçim battal mektep sırası idi. fakat tuhafı şu ki, dersanein bir köşesine **atıvermişlerdi** (R.N. Güntekin) (**savsama, önemsememe**).

Andırıya, karşılarına **çıkıverdi** (Nabizade Nazım) (**apansızlık, beklenmemezlik**).

Burada özellikle, eylemin apansız gelişmesi ve beklenmezliği noktasında iki dilin ifadeleri anlamsal olarak örtüşmektedir. Ayrıca, Rus dilindeki *sen kalk...* ya da *kalktı anlattı* tarzı yapıların da Türkçede var olduğunu ve Rus dilinde olduğu gibi yine, çoğunlukla konuşma dilinde sıkça karşılaşıldığını belirtmek gerekmektedir. Ancak emir kipinin anlamsal sahasına girdiği iddia edilemez.

Rus dilinde emir kipinin buraya kadar bahsedilen dolaylı kullanımlarının, çeşitli anlamlarının dışında, başka anlamlar içeren kullanımlarının da varlığı gözlemlenmektedir. Bu kullanımlar, imkânsızlık, zorluk, zıtlık gibi anlamlar taşıyabilmektedir ve yine emir kipi atıfta bulunurken de kullanılabilir.

3.3.4.8. Emir Kipinin İmkânsızlık (Zorluk) Anlamı

Rus dilinde emir kipinin özgül anlamları içinde öyle bir anlam daha vardır ki, bu anlam eylemi gerçekleştirmenin imkânsız, zor oluşunu vurgulamak amacıyla, kasti,

¹⁷² Ediskun, 231.

tahrik edici üslubuyla kendini göstermektedir. Bunun temelinde de stilistik açıdan bir yeni durum ve özel bir tonlama vardır¹⁷³:

Доставь не умеешь? Поди доставь! –А что? И достал бы...

Çıkaramıyor musun? Hadi gel de çıkar! –Ne var ki? Çıkarırım.

Verilen durumda emir kipinin ifadesi sıklıkla «*поди, попробуй, ну, – ка, ну –ка* vs. » parçalar yardımıyla kuvvet kazanmaktadır.

3.3.4.9. Emir Kipinin Zıtlık Anlamı

Bu anlam konuşma dilinin genel özelliklerinden çıkmaktadır. Konuşma dilinde ifade, metne ve tonlamaya bağlı olarak zıt anlamlar içerebilir. Bu nedenle emir kipi dışarıdan bakıldığında eylemi gerçekleştirmeye yönelik bir 'içtepi', teşvik ifade ediyor gibi görünse de, aslında eylemin gerçekleştirilmemesine yönelik bir anlam içermektedir¹⁷⁴:

–Да я тебя... –крикнул Илья, заводя кулак за спину. –А тронь!–еще звонче залился его противник.–За меня народ или за тебя? (Федин, Костер). (А тронь! Не вздумай тронуть! Только попробуй!).

–Şimdi ben seni...–diye bağırdı İlya, yumruğunu arkasına götürerek.–Hele bir dokun!–daha da yüksek sesle bağırdı düşmanı.–Halk senin tarafında mı, yoksa benim mi? (hele bir dokun! Dokunmayı düşünme bile! Hele bir dene!).

3.3.4.10. Serbest (Açık) Atıfta Emir Kipi

Konuşma dilinin fitratında bir alıcının, muhatabın varlığı hissi yerleşiktir ki, söz konusu alıcı ya da muhatap konuşanın kendisi de olabilir, konuşan dışındaki herhangi biri ya da birileri de olabilmektedir. 'Konuşma dilinin bu özelliği, dahası bu rengi, duygusal ifadesi, emir kipinin yeni bir fonksiyonunu geliştirir. Örneğin, konuşan belirli bir varyasyonla muhatabın, içinde irade unsurunu barındıran (veya tamamen konuşanın tahmin ettiği) repliğini tekrar etmektedir. Büyük ölçüde tonlamayla verilen duygusal – değerli ilişkinin incelikleriyle birlikte, emir kipi ifadesi şiddetlenmektedir¹⁷⁵:

¹⁷³ Vasilyeva, 41.

¹⁷⁴ Vasilyeva, 41.

¹⁷⁵ Vasilyeva, 41.

–Эй, на пароходе! Который час?–Кричат колхозницы с берега.–Час им скажи,–ворчит Илюхин.–Работать надо, а не время спрашивать (Рыбаков, Екатерина Воронина).

Hey gemidekiler! Saat kaç? –diye işçi kadınlar kıyıda bağırıyorlardı.–Bir de saati söyle,–diye homurdanıyordu İlyuhin.–saat sormak değil çalışmak lazım.

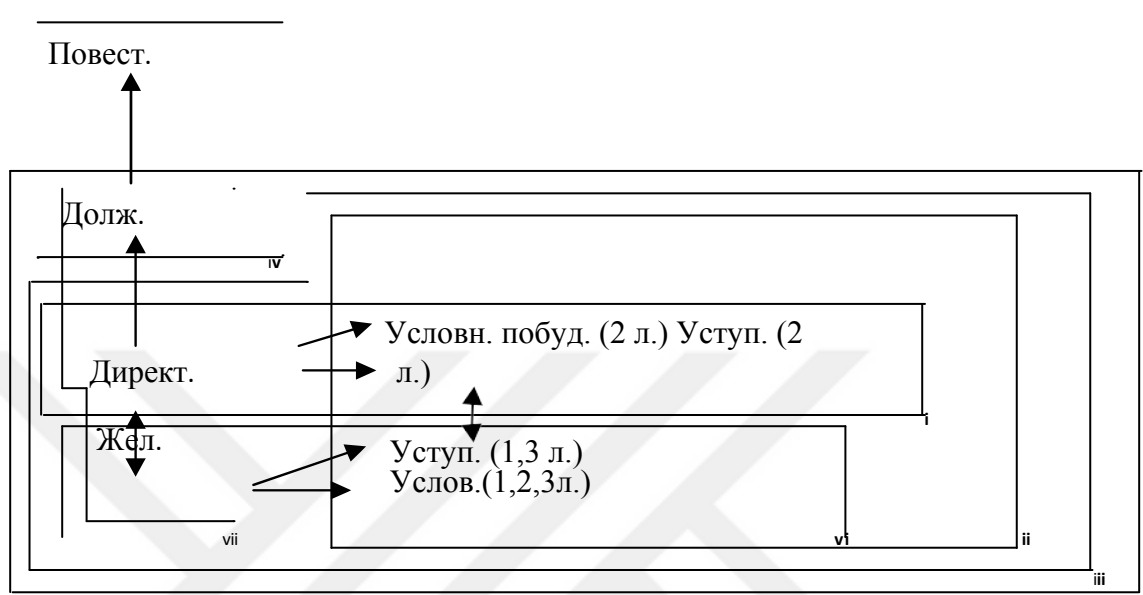
Yukarıda Rus dilinde emir kipinin sözü edilen zıtlık, imkânsızlık ve herhangi bir şahsa gönderme veya atıf anlamları ve bu tür kullanımlarla Türkçede de karşılaşıldığının altını çizmek gerekmektedir. Ancak gerek atıf ifadelerinde gerekse Rus dilinde emir kipinin diğer anlamlarında zaman zaman karşılaşılan ve emir ifade eden mastar formları Türkçede herhangi bir içtepi, teşvik ya da direktif anlama karşılık gelmez.

Rus dilinde emir kipinin bilinen, genel geçer dolaylı kullanımlarının tablosu aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

	лицо подлежащего	наличие подлежащего	возможность присоединять частицу – <i>ка</i>	возможность присоединять во мн.ч. – <i>те</i>	может употребляться независимо	имеет признаки подчинения	порядок слов	вид
пожелания	1/2/3	1/3 есть, 2 факульт.	нет	во 2 – м л. факульт.	да	нет	чаще ИМП вначале	лексически ограниченно
долженствования	1/2/3	1/3 есть, 2 факульт.	нет	скорее нет	да	нет	чаще ПОДЛЕЖ вначале	чаще НСВ
драматический	1/3	есть	нет	нет	да	нет	своб.	СВ
побудительного условия	2	обычно нет	теоретически возможно, но не встречается по семантическим причинам	да	да	нет	своб.	СВ/НСВ
условно – уступительный	1/2/3	1/3 есть, 2 факульт.	нет	да–для 2 л., мн.ч.	иногда	да	своб.	СВ/НСВ
собственно условия	1/2/3	есть	устар.	нет	нет	да	только ИМП вначале	чаще СВ

(<http://rusgram.ru>, 20.03.2017)

Fortuin emir kipinin bu çok anlamlılığını, birbiriyle ilişkili farklı anlamların bütünü olarak görmektedir. Fortuin'e göre, söz konusu anlamlar ve onlar arasındaki ilişkilerin şeması aşağıdaki gibidir¹⁷⁶:

- (i) Директивное и псевдо – директивноеупотребления
- (ii) Условные – уступительныеупотребления
- (iii) Импульс =Говорящий
- (iv) Импульс ≠Говорящий
- (v) Употребления с идентифицируемымимпульсом
- (vi) Говорящий дает импульс субъекту непрямо (или в случаях уступ. и услов. употребления, импульс направлен лишь на представлениедействия)
- (vii) Импульс направлен на реализацию действия вдействительности

Rus dilinde emir kipi birbirinden farklı ancak bağlı anlamların bir bütünüdür. Her ne kadar emir kipi içerisinde farklı anlamlar ortaya çıksa da, burada esas rolü 'içtepi' işareti oynamaktadır. Ancak bu demek değildir ki, emir kipinde sadece tek ve belirli bir anlam vardır. Emir kipinde ortaya çıkan farklı anlamlar detaylı incelendiğinde kendi içlerinde belirli anlamsal ilişkiler içerisinde oldukları gözle görülür bir durumdur. Emir kipinin esas anlamı olarak kendini gösteren 'içtepi' ise, en açık ve en somut olarak, emir kipinin direktif anlamında ortaya çıkmaktadır. Zira bütün anlamların temelinde durduğu varsayılan 'içtepi' işareti, emir kipinin bazı anlamsal sahalarından uzaklaşmış veya tamamen ayrılmış olabilmektedir. Örneğin, emir kipinin narrasyon

¹⁷⁶ Fortuin, 31.

anlamında artık ‘içtepi’ detayının herhangi bir işareti görülmemektedir. Bunun yanında yine emir kipinin şart anlamlı ifadelerinde de ‘içtepi’ unsuruyla aleni bir ilişki gözlemlenmemektedir.

Türkçede emir kipi bazı anlam ve kullanımlarıyla Rus dilindekiyle örtüşür. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, anlamsal ve biçimsel benzerlikler olmasına karşın, söz konusu anlamlardan kimileri Türkçede emir kipi çatısı altında yer almayabilir. Başka bir deyişle, Türkçede emir kipinin anlamsal sahası Rus dilindeki kadar geniş değildir. Benzer gramatikal anlamlara sahip olsalar da, bu anlamların hepsi aynı kategorisel çerçevede değerlendirilmez.

3.3.5. Emir Kipinin ‘Будь’ ile Kullanımı

«БЫТЬ» fiilinden kurulan emir kipi formu, en frekanslı emir kipi formlarından biridir¹⁷⁷.

Будь осторожней, сынок,—сказала она, увидев, что он стал прочищать старое отцовское ружьё. [Ф. Искандер. Слово (1980 – 1990)].

Onu babadan kalma eski tüfeği temizlerken görünce,—dikkatli ol evlat –dedi.

Nadir olarak *будь* formlarıyla kalma (bulunma) durumunda (П.п.) karşılaşılmaktadır:

Жди меня к двенадцати, дома будь. [Г. Хирачев (А. Ганиева). Салам тебе, Далгат! (2009)]

Bekle beni on ikiye doğru, evde ol (bulun).

Будь ile kurulan emir kipi formları birçok idiyomatik (deyim) yapıda geçmektedir. *Будь здоров* ve *будь добр* ifadeleri ayrılma/veda ve istek bildiriminin etiketi fonksiyonunda kullanılmaktadır:

А сейчас мне пора. Будь здоров. Спасибо за фрукты... [С. Довлатов. Наши (1983)]

Şimdi ise gitmem gerekiyor. *Саğlıцакла kal*. Meyve için teşekkür ederim.

¹⁷⁷ <http://rusgram.ru> (Dobruşina, 2014).

Будь ile kurulan emir kipi formları ayrıca gidimli* formüllerde ‘şüphelen olmasın’ (*будь уверен, будь спокоен*), idiomlarda (deyimsel sözcük) *будь что будет* kullanılmaktadır:

В общем, кто – то его предупредил. Тот, *не будь дурак*, – в Москву. Добился приёма и всё там изложил. [Ю. О. Домбровский. Факультет ненужных вещей (1978)].

Neyse işte, birisi ona haber vermiş. O (birisi), *deli olmalı*–Moskova’ya gitmiş. İçeri girmeyi başarmış ve her şeyi anlatmış.

Türkçede de bu forma sahip olabilen diğer fiiller gibi, *olmak* fiili ile de emir ifadesi gerçekleştirilebilir. Yukarıda verilen örneklerden, ‘Жди меня к двенадцати, дома будь’ (bekle beni, on ikiye doğru evde **ol- bulun**) ya da ‘Будь осторожней, сынок, – сказала она, увидев, что он стал прочищать старое отцовское ружьё’ (Onu babadan kalma eski tüfeği temizlerken görünce, –dikkatli **ol** evlat –dedi) gibi ifadeler benzer şekillerde Türkçe emir kipi sisteminde de yer alabilir.

3.4. DİLEK – ŞART KİPİ/ СОСЛАГАТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ/ КОНЬЮНКТИВ

Rus dilinde dilek – şart kipi, gerek ders kitaplarında gerekse çeşitli kaynaklarda ‘şart kipi’ adıyla da karşımıza çıkabilmektedir. Bu terimlerden her biri dilek – şart kipinin anlam sahasına girmektedir. Ancak dilek – şart kipi terimi, özellikle de günümüzde, daha tercih edilir bir özelliğe sahiptir; kuvvetle muhtemel bu terim, sözü edilen kipin kategorisel anlamlarına gönderme yapmakla birlikte, semantik ayrışmalar noktasında da tarafsız davranmaktadır.

Rus dilinde dilek –şart kipi, konuşanın düşündüğü, arzu ettiği ya da varsaydığı, fakat gerçekleşmesini herhangi bir şarta bağladığı eylemi ifade etmektedir (*без тебя я не добрался бы до города и замерз бы на дороге*) sensiz ben (sen olmasaydın) şehre ulaşamazdım ve yolda donardım). Dilek – şart kipi hiçbir zaman gerçeklikte yeri olmayan ve hiç bir zaman da olmayacak gerçek dışı durumlara işaret etmektedir. Bu durum gerçek dünyanın dışında, kişinin hayal gücünde gerçekleşmektedir. Bu kip,

* *Gidimli: mantık* Bkz. <http://www.tdk.gov.tr> Bir tasarımdan ötekine geçerek, çıkarımlar yaparak, bir önermeden ötekine mantıksal bir yolla ilerleyip parçalardan bütünlüğü olan bir düşünce kuran (düşünce yolu).

geçmiş zamanlı fiil formunun (– *л* ile biten) –*бы* (*б*) parçasıyla birleşmesinden oluşmaktadır.

Türkçede ise, dilek- şart kipi öncelikli olarak bir isteği işaretlerken, başka bir eylemle de bu isteğe şart koyabilir. Kesin bir şart ifadesi bildirirse, o zaman dilek- şart kipinin istek anlamı gücünü yitirir. Bu anlamlara ek olarak, ‘dilek-şart kipinin yinelenmiş biçimi oranlama (bu takım yese yese bir gol yer...); olumlu ve olumsuz biçimleri **de** bağlacıyla birlikte kullanıldığında, şart anlamı kalkar, eşitlik ilgisi güçlenir (Ali gitse *de* gitmese *de*...)'¹⁷⁸. Bunun yanında, Türkçede dilek- şart kipi formu, fiil kök ya da gövdelerine –*se* ya da –*sa* ekleri getirilerek oluşturulur: Yazsa, görse vb. Yine bu kipi formları soru biçiminde kullanılırsa, eyleme yönelik tereddüt ya da emin olamama durumlarını işaretleyebilir: Dönsek mi bu aşkın şafağında? (A. Haşim). Banguoğlu’na göre (2007), ‘Türk dilinde dilek- şart kipinin bildirmesi (dilek kipi olarak yaygındır): ‘Biraz dinlenseniz’; anlatması (geçmişe dönük ve gerçekten uzak anlatım): ‘Biraz dinlenseydiniz’ ve söylentisi (dilek, buyuru, faraziye, tereddüt cümlelerinde rastlanır) ifade şekilleri vardır: ‘Eski evimizde kalsaymışız’¹⁷⁹.

Rus dilinde dilek- şart kipi formlarının bileşeni olan ‘*бы* parçasının fonetik olarak başka bir türüne dair örneklerle de rastlamak mümkündür: *ба*. Bu parça, Güney Rus ağızlarında, diyalektik ve bölgesel konuşmaları taklit eden metinlerde telaffuz edilmektedir’¹⁸⁰:

Сходила *ба*, попросила–не каменный он, подыскал *ба* чего – нибудь.
[В. Шукшин. В профиль и анфас (1970)].

Giderdin, rica ederdin –o taş değil ya, illa ki bir şeyler bulurdu.

Rus dilinde dilek – şart kipi işlevsel –üslupsal engellerle karşılaşmaz. O, konuşma dilinde de edebi dilde de kullanılmaktadır. Morfolojik özelliği ise, tıpkı emir kipi gibi zaman kavramına sahip olmamasıdır. Emir kipinden farklı olarak şahıs formuna da sahip değildir. Ancak forma şahıs zamiri eklenirse dilek –şart kipi yapılarında şahıs kavramı da ifade edilebilir. Söz konusu kipte tekil formdaki eylem cinse göre değişmektedir (*шел бы, шла бы, шло бы*) ve çoğulda ise tek bir forma

¹⁷⁸ Ediskun, 185.

¹⁷⁹ Banguoğlu, 468- 469.

¹⁸⁰ <http://rusgram.ru> (Dobruşina, 2014).

sahiptir (*или бы*). Bu kipin en tipik ve yaygın anlamları eylemin gerçek dışılığı, istenilirliği ve şarta bağlanmasıdır.

‘Rus dilinin dilek –şart kipi, German ve Roman dillerindeki dilek –şart kiplerinin anlamlarıyla bağdaşır. O birbirinden farklı model (kiplik) anlamları aktarır: olayın mümkün olmayışı (*Пришел бы он раньше, всё было бы иначе*) (erken gelseydi, her şey başka türlü olurdu), şart (*Если бы ты завтра пришел, я бы это тебе передал*), (yarın gelersen bunu sana teslim ederim), istenilirlik (*Хотел бы я там быть*) (orada olmak isterdim) vs.’¹⁸¹.

Özellikle belirtmek gerekir ki, bu anlamlardan özellikle istek/ istenilirlik anlamı dilek – şart kipinin en açık ve ifadesel anlamıdır (Türkçede de en tipik anlamın ‘istek/ dilek’ olduğunu yukarıda belirtmiştik):

Комета ли идет,—не отвел бы глаз! Красота! Звезды —то уж пригляделись, все одни и те же, а это —обновка; ну, смотрел бы да любовался! (А. Островский).

Kuyruklu yıldız mı geçiyor–gözünü ayıramazsın! Nasıl da güzel! Yıldızlar artık alışılmış şeyler, hepsi aynı, bu ise yeni bir şey; hayran hayran bakarsın!

‘Linguistik edebiyatta konjyktivin (dilek – şart kipi) anlamı, iletişimsel çerçevede, konuşan ile alıntı ifade arasındaki tarafsız ilişki olarak ele alınmaktadır. Bu açıklama, gerçek dışı kip yardımıyla konuşanın bahsi geçen olayın gerçekliğine dair iddiada bulunmamasıyla ilişkilidir. Buna bağlı olarak, çoğu durumda konjektiv, fiilin dilbilgisel kategorisinin kip sisteminde ‘gerçek dışılık’ anlamına gelmektedir’¹⁸². E. Dyunfort Rus dilinde gerçek dışı anlamında dilek – şart kipinin kullanımını şu durumlarla incelemektedir¹⁸³:

A.Sanal, gerçeklikte olmayan, sonuçlarla ilişkili şart:

Он, впрочем, знает, что если б он разорвал все,но сам, один, не ожидаемого слова и даже не говоря мне об этом, без всякой надежды на меня, то я бы тогда переменила мои чувства к нему и, может быть, стала бы его другом (Достоевский, «Идиот»).

¹⁸¹ Panov, 266.

¹⁸² Akinori, 228.

¹⁸³ T. A Lopareva, S., V. Lenina, “Soslagaetelnoye Nakloneniya v Russkom, Angliskom i Nemetskom Yazıkah: Sopotavitelnyy Analiz”, Vestnik Vyatskogo Gosudarstvennogo Gumaniternogo Universiteta, No:3, T.1, 2009, 117 – 125, 119.

O, mamafih, her şeyi darmadağın etseydi, kendisi, tek başına, bir söz beklemeden ve hatta bana bundan bahsetmeyerek, benden yana herhangi bir umudu olmadan, o zaman ona karşı hislerimin değişeceğini ve belki arkadaşı bile olabileceğimi biliyor.

Б.İmgesel karşılaştırma:

Он говорил одно, но так, как будто бы этими самыми словами хотел сказать совсем другое (Достоевский, «Идиот»).

Bir şekilde konuştu, fakat bu sözcüklerle tamamen başka türlüünü söylemek ister gibiydi.

В. Zihnen ortadan kaldırılan engelleyici neden:

Я бы все равно сделал это, даже если бы мир перевернулся!

Ben bunu her şekilde yapardım, eğer dünya alt üst olmasaydı!

Г. Nezaket ifadeleri:

Если бы вы дали мне взглянуть, может быть, мог бы вам что –нибудь и сказать (Достоевский, «Идиот»).

Eğer siz bakmama müsaade etseydiniz size bir şeyler söyleyebilirdim.

Лев Николаевич! Мог бы он у тебя ночевать, чтоб его в Петербург не тащить сегодня?(Достоевский, «Идиот»).

Lev Nikolayeviç! Bu gün Petersburg'a götürülmesin diye sende kalabilir mi?

Д. Düşünölmüş amaç, niyet/gaye:

И чего бы я ни дал, чтобы эти глаза взглянули бы на меня с прежнею ласкою (Вересаев, «Без дороги»).

Bu gözlerin eskiden olduğu gibi bana şefkatle bakması için neler vermezdim.

Е. Varsayım:

Девушка знает больше, иначе она не смеялась бы (Бабель, «Блуждающие звёзды»).

Kız daha fazlasını biliyor, öbür türlü gülmezdi.

Я как будто бы видел все это вчера.

Bütün her şeyi dün görmüş gibiyim (sanki gördüm).

Dilek – şart kipinin bilinen gerçek dışılık, istenilirlik ve istenilen eylemin şarta bağlanırlık özelliği ve anlamları dışında öne çıkan diğer bir anlamı da varsayımdır:

Без общего вашего согласия ты бы сюда не явился (Фед.)

Sizin ortak anlaşmanız olmasaydı sen buraya gelmezdin.

А, быть может, год назад ты бы здесь изведаль, воин, то наш изведаль брат(Творд.).

Bir yıl önce burayı görmüş olabilseydin asker, o zaman kardeşimiz görürdü.

Bunun yanında dilek – şart kipi cümlelerinde öneri/ öğüt anlamı da öne çıkabilir:

Что ты всё сидишь дома? Пошёл бы погулять!

Neden sürekli evde oturuyorsun? Gezmeye gidebilirsin!

‘Russkaya Grammatika Tom I’ eserinde dilek –şart kipinin öne çıkan anlamlarından olan ‘varsayım’ anlamının söz dizimsel şartlara ve metne bağlı olarak çeşitlendiği ve zaman zaman istek, teşvik ‘içtepi’ ve eylemin koşula bağlı olabilirliği olarak da karşımıza çıkabileceğinin altı çizilmektedir¹⁸⁴:

1. İstek ifadesi dilek – şart kipi formlarında, farklı detaylarda geniş şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda dilek – şart kipi formları sık sık parçalarla bir araya gelir ve zarf gibi de ortaya çıkabilir: *пусть бы, только бы, лишь бы, что если бы; хорошо бы, лучше бы, скорей бы, хорошо бы чтобы, вот бы хорошо если бы, как бы только не*:

Это множество воды

Bu suyun çokluğu

Очень дух смущает мой.

Ruhumu utandırıyor.

Лучше б бросили сады

Deniz ulumasının duyulduğu yerde

Там, где слышен моря вой.

Bahçeleri bıraksalardı keşke.

Лучше б тут стояли хаты

Köylüler eğlensin diye

И полезные растенья,

burada evler dikilse

¹⁸⁴ Şvedova, 624.

Звери бегали рогаты	sağlıklı bitkiler ekilseydi,
Для крестьян увеселенья.	Boynuzlu hayvanlar koşuşsaydı.

(Н. Заболоцкий – *Вопросы к морю*) (daha iyi olurdu)

2. Vurgusuz parça *чмобы* ile kurulan dilek – şart kipi formları teşvik –sevk ifadesi için kullanılmaktadır¹⁸⁵ (böylesi durumların varlığından emir kipi içerisinde de bahsetmiştik):

Чтоб ты больше не приходил!; чтоб он сюда товарищей не приводил; чтобы я тебя больше здесь не видел!

Aman bir daha gelmeyesin!; buraya arkadaşlarını getirmesin!; bir daha seni burada görmeyeyim!

Biçim ve şekil olarak ayrılrsa da, yukarıdaki ifadeler noktasında, anlam olarak, iki dilin dilek- şart kipi formları arasında benzer yönler vardır.

Karmaşık cümlelerin yan cümlesinde dilek – şart kipi formları, esas cümlede sözü edilen koşullu eyleme işaret eder:

[Анна Петровна] а что бы вы сделали, если бы вы играли? (Чехов)

Eğer oynasaydınız ne yapardınız?

Он очень пригодился бы сегодня ночью, если бы не сломал себе ногу
(Горький).

Eğer kolunu kırmasaydı, bu gece çok işe yarardı.

3.4.1. Dilek – Şart Kipinin Kuruluş Formu

Vinogradov kipler üzerinde dururken dördüncü bir kategori olarak varsayımsal ya da şart kipiyle ilişkili ve zaman kavramına sahip olmayan bir türden bahsetmektedir. Vinogradov’a göre parça –morfem *бл*, fiilin mevcut formuyla birlikte gerçek dışılığa ve varsayıma işaret etmektedir. *Бл*, fiil ve kategoriyle ilişkisinden bağımsız olarak ifadenin modellenliğini belirtmektedir. Vinogradov bu duruma aşağıdaki örnekle açıklık getirmektedir¹⁸⁶:

Когда б не смутное влечение

¹⁸⁵ Şvedova, 624.

¹⁸⁶ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Učeniye o Slove)*, 602.

Чего – то жаждущей души,

Я здесь остался б, –наслажденье

Вкушать в неведомой тиши.

(Пушкин)

Yerine geçme metodu olarak model içerik farklı araçlarla –birleşmelerle ifade edilebilir. Dilek – şart kipinin model fiili+ mastar. Farklı model anlamlar bu şekilde açığa çıkabilmektedir:

«Хотел бы+ mastar» yapısının değişmesi, **istek** ifadesinin kiplik anlamını oluşturur:

Прочитал бы я эту книгу.

Bu kitabı okumuş olsaydım.

Я хотел бы прочитать эту книгу.

Bu kitabı okumuş olmayı isterdim.

«Мочь+ belirtme hali (В.п.) + mastar» değişmesinde **eylemin mümkün oluşu, eylemin gerçekleşme olasılığı** anlamı saptanır:

Он выполнил бы это задание.

Bu görevi yerine getirmiş olmalıydı.

Он мог бы выполнить это задание.

Bu görevi yerine getirebilirdi.

«Следовало бы+ mastar, надо бы+ mastar» **gereklilik** ifadesinin kiplik anlamına işaret etmektedir:

Так бы и говорил.

Söylemiş olmalıydı.

Так бы и надо/следовало говорить.

Söylemesi gerekirdi.

Metnin koşulları ve gidişatı dilek – şart kipine özgü eylemin varsayımsallığına ve ifade edilmek istenenin bütün özüne işaret edebilir. Dilek – şart kipinin basit ve karmaşık cümle formları karşılaştırıldığında, bu yapılarla ifade edilen kiplik (model)

anlamaların bizi tek bir sisteme doğru götürdüğü gözlemlenir. O da, karmaşık cümlelerin, basit cümlelerde ifade edilen anlamlardan daha farklı anlamlara sahip olduğunun açıklığıdır.

Dilek – şart kipi formları, varsayılan veya olası görülen eylemleri, genellikle karmaşık cümle yapılarında, esas cümlenin yan cümlesindeki şart anlamıyla ortaya koymaktadır:

Но если бы еще раз налетала такая буря, он бы опять растопырил ей руки – пошел бы навстречу (Пушкин).

Eğer bir daha böylesi bir fırtına kopsaydı, o yine kollarını açar –karşıdan gelirdi.

3.4.2. Dilek – Şart Kipinin İstek (Optativ) ve Şart –Varsayım Anlamları

Sözdizimsel şartlara ve metne bağlı olarak, dilek – şart kipine özgü varsayım anlamları, eyleme yönelik istek, sevk ve olasılık olarak kendini gösterebilir.

Bazı dilbilimciler, fiil formlarında ortaya çıkan veya fazlaca analitik olan formlarda– л –ve–бы –parçalarının 3 ayrı kipin bileşenleri olduğunu ifade etmektedir¹⁸⁷:

1. Şart kipinin
2. İstek kipinin
3. (Bazı yapılarla kıyaslandığında) dilek – şart kipinin

Şart ve istek kiplerine örnek olarak:

Будь я характером посolidнее, моя Даша давно была бы уже замужем. (Чехов, “В бане”).

Karakterim daha sağlam olsaydı, Daşa’m çoktan bana varmıştı.

Добро бы я был еще его другом: коварная нескромность истинного друга понятна каждому...(Лермонтов)

Hala onun arkadaşı olsaydım iyi olurdu: gerçek arkadaşın hain arsızlığını (patavatsızlığını) herkes anlıyor (biliyor/görüyor).

¹⁸⁷ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 603.

Önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi, her iki dilde de ‘istek/dilek’ anlamı, dilek- şart kipinin en belirgin anlamı olarak kendini göstermektedir.

3.4.3. Dilek – Şart Kipinde Fiil Türlerinin Kullanımı

‘Dilek – şart kipinde türlerin anlamı daima cümlelerin kuruluşuna etki eden model parçaların ayrılmaz parçaları olarak ortaya çıkmaktadır. Bitmiş ve bitmemiş türün formları aynı model renge sahiptir ya da kiplik detayları ve anlamları noktasında birbirlerinden ayrılmaktadır (kimi zaman gözle görülür ölçüde)’¹⁸⁸:

Хорошо, если бы дождь не прекращался до утра (Мальцев).

Yağmur sabaha kadar dinmeseydi –durmasaydı iyi olurdu.

Вова, написал бы ты деду письмо (**içtepi detayı ile istek ifadesi**).

Vova, dedene mektup yazmış olsaydın.

Вова, писал бы ты деду письмо (**sadece istek ifadesi**).

Vova, dedene mektup yazsaydın.

İstek/ dilek ifadelerinin yer aldığı bazı durumlarda sıklıkla bitmiş fiil formu tercih edilmektedir:

Полежал бы ты часок. Рассказал бы ты нам что – нибудь.

Bir süre kalsaydın, bize bir şeyler anlatırdın.

Bitmiş fiil formuyla ifade edilen olumsuz durumlar genellikle endişeye, kuşkuyla işaret etmektedir. Öğüt/ tavsiye ifadesi için çoğunlukla bitmemiş fiil formunun kullanıldığına rastlasak da, bazı durumlarda bitmiş fiil formunun kullanıldığı da gözlemlenmektedir:

Шел бы ты домой, Володя.

Eve gitseydin Volodya.

3.4.4. Bildirme ve Dilek – Şart Kipinin Eş Anlamlı Olmadığı Durumlar

Rus dilinde ‘model yüklemli dilek – şart kipi formu sıklıkla ve herhangi bir anlam değişikliğine uğramadan bildirme kipi yerine geçebilmektedir. Bu durum model

¹⁸⁸ Şanskiy, Tihonov, 197.

fiil «мочь» ile yakından ilişkilidir. Ama bazı durumlarda söz konusu ‘yerine geçme’ durumu mümkün olmaz. ‘Eğer «мочь» fiili ‘güçlü olmak, beceriye sahip olmak’ anlamlarında kullanılırsa bildirme ve dilek – şart kipi arasında bir eş anlamlılık durumundan bahsedilemez’¹⁸⁹:

Если бы ему вовремя сделали операцию, он **бы мог** (*мог) передвигаться самостоятельно.

Eğer ona vaktinde operasyon yapılsaydı, kendi başına yürüyebilirdi.

Bu örneği, *мочь* fiilinin söz konusu anlamında değil de, ‘gerçekleşme şansı olan’ anlamına işaret ettiği örneklerde görelim:

Если бы она не помогала бабушке, в семье **могла бы** (могла) произойти ссора.

Eğer o büyükanneye yardım etmeseydi, aile içinde kavga çıkabilirdi.

Dolayısıyla buradan çıkan sonuç şudur: ‘«мочь» fiilin ‘gerçekleşme şansı olan’ anlamına geldiği durumlarda, bildirme ve dilek şart kipleri eş anlamlıdır. Diğer durumlarda ise eş anlamlılık söz konusu değildir. Ancak dilek – şart kipinin geçmiş zamanda bildirme kipi yerine geçemediği durumlar olduğu gibi, şimdiki zamanda söz konusu ‘yerine geçme’ durumlarının gerçekleşebildiği koşullar vardır. Bu, şimdiki ve gelecek zaman referansı ve gerçekleşme şansı olan eylemlerden söz edilen örneklerde ortaya çıkmaktadır’:¹⁹⁰

Он **мог бы** (мог) передвигаться самостоятельно, но у него не было денег на протезы.

Kendisi yürüyebilirdi ama onun protez için parası yoktu.

Он **мог бы** (мог/ок:может) передвигаться самостоятельно, но у него нет денег на протезы.

Kendisi yürüyebilir ama onun protez için parası yok.

¹⁸⁹ Nina Dobruşina, “Modalniye Predikatı i Soslagatelnoye Nakloneniya”// *Kompyuternaya Lingvistica b İntellektuelniye Tehnologii: Po Materialam Yejegodnoy Mejdunarodnoy Konferentsii ‘Dialog 2014’*, 2014, 150 – 161,156.

¹⁹⁰ Dobruşina, “Modalniye Predikatı i Soslagatelnoye Nakloneniya”, 157.

Dilek – şart kipinde ve bildirme kipindeki model yüklemeler ‘мочь ve должен arasında varsayım noktasında bazı anlamsal farklılıklar vardır, fakat bu farklılıklar son derece hafiftir. İki form da gerçekleşme şansı olan durumu ifade eder; ancak dilek – şart kipi birçok olası durumlardan bir tanesi için kullanılırken, bildirme kipi olası durumların en kuvvetlisi için kullanılmaktadır. Böylece farklılık, durumun gerçekleşme ihtimalinin derecesidir: bu ihtimalin derecesi, dilek – şart kipinde daha düşük, bildirme kipinde ise daha yüksektir ‘Должен’, ‘должен был бы’ ifadesine göre hafif bir gereklilik bildirir’:¹⁹¹

Не случайно говорилось, что в литературу он вошел раньше, чем в Союз писателей. Впрочем, так и должно бы быть. Если б так было! (Г. Я. Бакланов. Разное // «знамя», 2002).

Onun edebiyata Sovyet yazarlarından önce girdiğinin konuşulması rastlantısal değildir. Mamafih, öyle de olmalıydı.

Мочь fiili, dilek – şart kipinde sıkça, olumsuzlama işareti ile belirtilen nezaket çerçevesinde ifadeyi daha yumuşak hale getirmek için tercih edilmektedir:

Ты **не могла бы** дать мне рецепт этого пирога?(Коллекция анекдотов: семья (1970 – 2000)).

Bana bu böreğin tarifini veremez miydin?

Вы **могли бы** перед собранием повторить все то, что рассказали нам? (Михаил Елизаров. Библиотекарь (2007)).

Toplantıdan önce bize anlattıklarınızı tekrarlayamaz mıydınız?

Burada da yine, geçmiş zamanlı bildirme kipi formlarında ‘yerine geçme’ söz konusu değildir; ancak şimdiki zamanda bu durum mümkün olabilir:¹⁹²

Ты **не могла бы** (не могла/ ок: не можешь) дать мне рецепт этого пирога?

Bana bu böreğin tarifini veremez misin?

Вы **могли бы** (могли/ ок: можете) перед собранием повторить все то, что рассказали нам?

¹⁹¹ Dobruşina, “Modalniye Predikatı i Soslagatelnoye Nakloneniya”, 153.

¹⁹² Dobruşina, “Modalniye Predikatı i Soslagatelnoye Nakloneniya”, 154.

Toplantıdan önce bize anlattıklarınızı tekrarlayamaz mısınız?

Model sıfat *должен* bildiriminin dilek – şart yerine geçmesine nadir durumlarda müsaade etmektedir. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, dilek – şart kipinin eylemin gerçekleşmesine dair sunduğu ihtimalin derecesiyle ilişkilidir. Bu durumda *должен, мочь* fiilinden daha yüksek bir ihtimale işaret etmektedir; bundan dolayı, dilek – şart kipi birleşmelerinde o genellikle tek bir anlama gelmektedir:

На вышках **должны были** (=должны были бы) дежурить часовые, но их никогда там не было (Р.Б.Ахмедов. Промельки (2011) // «Белские Просторы»).

Kulelerde nöbetçiler nöbet tutmalılardı (=olmalıydı)

Tüm bunlardan yola çıkarak şöyle de denebilir: Dilek – şart kipinin *мочь* ve *должен* yüklemleriyle bir araya geldiği bazı durumlarda, dilek – şart kipinin anlamı nötr hale gelmekte ve bildirme kipiyle eş anlamlı olmaktadır. Daha başka bir deyişle, dilek – şart ve bildirme kipleri arasındaki anlam geçişi, ihtimalin derecesinden, nezaketin derecesine şekillenmektedir.

3.4.5. Bir Dilek Şart Kipi İşareti Olarak ‘Бы’ Unsuruna Dair

Rus dilinde dilek– şart kipi formlarında *–бы* –parçasının cümledeki yeri konusunda bağlayıcı kurallar yoktur. Yani *–бы* –, cümlelerin farklı bölümlerine yerleşebilir:

‘Я с удовольствием **пошёл бы** завтра в театр, ya da

Я **бы** с удовольствием **пошёл** завтра в театр, ya da

Я с удовольствием **бы пошёл** завтра в театр’¹⁹³.

‘–*Бы* –parçası dilek – şart kipi formlarında *–л* formundan başka sözcüklerle, bağlaca bitişik olarak farklı parçalar ve zarflarla ayrılabilir:

Eğer karmaşık bir cümlede dilek – şart kipi formlarının kullanımı söz konusu ise o zaman *бы* hem asıl cümlede hem de yan cümlede yer alabilir:

Я пошла **бы** сегодня в кино, если **бы** у меня было время.

Eğer zamanım olsaydı, bu gün sinemaya giderdim.

¹⁹³ Pulkina, Zakhava – Nekrasova, 242.

–*Бы* –parçası sadece–*л* –formuyla birleşmeye girdiğinde dilek – şart kipi formu oluşturur; emir kipi formlarıyla (*приди бы*),masterla (*узнать бы*) ya da nadiren ortaçla (*узнавший бы*)gerçekleşen söz dizimsel birleşmelerde, bu formlar, dilek –şart kipinin morfolojik anlamına sahip olamayacaktır.

Not:

–*Бы* – , ayrıca öznesiz cümlelerde istenen ya da planlanan bir eylemi ifade etmek için de kullanılmaktadır¹⁹⁴:

Нужно бы навестить больного товарища.–‘Hasta arkadaşımızı ziyaret etmeliyiz’.

Навестить бы сегодня больного товарища. –‘Hasta arkadaşımızı bu gün ziyaret etmeliyiz’.

Хорошо бы побродить по осеннему лесу!–‘Bahar ormanında dolaşmak güzel olacaktır!’

Поехатьбы на море!–‘Deniz kenarına gitmek güzel olacaktır!’

Gerçek dışı anlamının ifadesinde, *Бы* nın yeri değişkendir; genellikle fiilden sonra gelir ya da kimi zaman fiilden önce:

Он приехал бы обязательно, но он болен.

Mutlaka gelirdi, ama hasta.

Он бы приехал обязательно...

Mutlaka gelirdi, ama hasta. –Но и: *он бы обязательно приехал*.

Gerçek bir olasılık veya istenilirlik ifadesinde *бы*, kurala göre, sabittir. Çoğu durumda o, *что* bağlacı ile birleşir; bunun sonucunda *чтобы* bağlacı ortaya çıkar; ondan sonra da muhakkak –*л* formu eylem yerleşir:

Мы послали ей денег, чтобы она приехала.

Gelsin diye ona para gönderdik.

Мы хотим, чтобы она приехала.

¹⁹⁴ Pulkina, Zakhava – Nekrasova, 242.

Biz gelmesini istiyoruz.

Fakat «бы» parçası bağlaca, tam bir birleşme olmadan da eşlik edebilir:

Когда бы он ни приехал, мы всегда ему рады.

Ne zaman gelirse gelsin, biz daima memnun oluruz.

‘Dilek- şart kipinin kabullenici (ödünlleyici) anlama işaret ettiği böylesi cümlelerde *бы* ve *ни* birleşmeleri kullanılır (*кто бы ни.., что бы ни.., где бы ни.., куда бы ни.., у кого бы ни..*). Örneğin: *Что бы я ни говорил, ты все равно мне не веришь*¹⁹⁵.

Tüm bunlar *бы* parçası ve mastarın birleşmesiyle de mümkün olmaktadır. Rus dilinde birçok dilden farklı olarak dilek – şart kipi mastarla birleşebilmektedir; bu doğrudan doğruya, bir yandan dilek – şart kipi formlarının kuruluş tarzıyla (*бы* parçasıyla), diğer yandan da mastar cümlesinin yaygın tip oluşuyla ilişkilidir.

‘Rus grameri *бы* parçasını bağlacın ‘bileşeni’ olarak adlandırmaktadır. Buna karşılık, Brecht’in makalesinde ‘Ctoby or cto and by’ (Brecht 1977) çağdaş Rus dilinde *чтобы* sözcüğünün büsbütün ayrı iki parçadan oluştuğu *что* ve *бы*, fikri ifade edilmektedir: ‘...The historically independent by and cto have not undergone the process of univerbation in the modern language. In synchronic terms this means that each occurs completely independently of the other and their regular juxtaposition in pronunciation and orthography is the result of the fact that by acts like a clitic in the language’¹⁹⁶.

бы parçasının dilek – şart kipinin göstergesi olduğu bilgisine aşınaolduğumuzun özellikle altını çizmek isteriz. Bağımsız cümlelerde *бы*, gerçek dışı bir anlamla, geçmiş zaman, mastar ve bazı yüklemlemlerle birleşmesi olağandır (*помог бы/ помочь бы/ надо бы*). Bu birleşmeleri içeren metinlerde, söz konusu durum, dilek – şart kipi göstergesi olarak ele alınmaktadır. Ancak bazı dilbilimciler şimdiki zamanla birleşebilen bazı bağlaçların bu durumun dışında kaldığı noktasında mutabıktırlar: *будто бы, как будто бы, словно бы*.

¹⁹⁵ Demir, Aiupova, 51.

¹⁹⁶ Nina Dobruşina, ‘‘Pokazatel Soslagatel’nogo Nakloneniya Kak Çast Soyuz’a’’, *Kompyuternaya Lingvistica b İntellektuelniye Tehnologii: Po Materialam Yejegodnoy Mejdunarodnoy Konferentsii*, ‘Dialog 2015’, 2015, Vıp.14, T.1, 118 – 130, 119.

К старости она так и осталась буквой «г», **как будто бы** она до сих пор тянет весь груз своей жизни на ручной тележке («Бельские Просторы», 2010).

İhtiyarlığında o, «г» harfi gibi oldu (kamburu çıkmış, beli bükülmüş), sanki şimdiye kadar hayatının bütün yükünü el arabasında çekmiş gibi.

Nadir de olsa şimdiki ve gelecek zamanda *как если бы* kullanımı mümkün olabilir:

Части его в начале месяца распадаются и затем сходятся, **как если бы** на него **брызгают** сначала мертвой водой, а затем живой (Андрей Балдин. Московские праздные дни (1997).

Ayın başında onun parçaları dağıldı, sonra birleşti, nasıl olduysa önce üzerine ölü su serpildi daha sonra ise canlı.

Söz konusu bağlaç, şartın, karşılaştırmanın ve gerçek dışılığın kelime unsurlarını kombine etmektedir. *Если бы* birleşmesi bildirme kipinin kullanım olasılığını bloke eden gerçek dışı şart anlamını ortaya çıkarır. Geriye kalan bağlaçlar ise sadece dilek – şart kipi için karakteristik (tipik) olan kullanımları mümkün kılmaktadır:

Никогда не слышала, **чтобы** он **звал** ее как – то иначе, чем «Рухэлэ» (Дина Рубина. Окна (2011).

Onu “Ruhele” den farklı bir isimle çağırdığını hiç (bir zaman) duymadım.

Всем семьям просто необходимы как минимум три ребенка, **дабы не наступил** демографический кризис! («Русский репортер», № 18, 2007)¹⁹⁷.

Demografik (nüfus) krizi başlamasın diye, bütün ailelerin en az üç çocuk yapması gerekiyormuş!

Время от времени я поглядывал на чайник, потому что **боялся, как бы** из носика не выплеснулось вино (Фазиль Искандер. Путь из варяг в греки (1990).

Zaman zaman çaydanlığa bakıyordum, çünkü demlikten şarap boşaliverecek diye korkuyordum.

¹⁹⁷ Nina Dobruşina, *Semantika Kosvennogo Nakloneniya: Korpusnoye İssledovaniye Grammatičeskoj Polisemii*, Dissertatsiya na Soiskaniye Učebnoy Stepeni Doktora Filologičeskih Nauk, Moskva 2016, 182.

Türkçede bir dilek- şart şart kipi işareti olarak –sa -se eklerine bakıldığında ise, söz konusu eklerin işlevsel ve anlamsal çerçevesinin genişliği üzerinde durmak gerekmektedir. ‘-sa, -se ekleri, bu gün Türkiye Türkçesinde şart, zaman, dilek, emir gibi fonksiyonlar taşıyan bir çekim ekidir. Ana fonksiyonu ‘şart ve dilek’tir. Bu ek mesela ‘Şemsiyeni açarsan ıslanmazsın.’ cümlesinde şart, ‘Yarın sinemaya gitsek.’ cümlesinde dilek bildiren bir ek olarak karşımıza çıkar. Ancak şart bildiren –sa, -se ile dilek bildiren –sa, -se’yi birbirinden ayıran sadece anlam değil kullanımda ortaya çıkan farklılıktır. Türkçede bulunan bütün kip ekleriyle müstakil cümleler kurulabildiği halde, şart bildiren –sa, -se eki ile cümle kurulmaz. Bu durum –sa, -se’yi kip eklerinden uzaklaştırıp, zarf- fiil eklerine yaklaştırır ki zaten bu ekin eski Türkçede bir zarf- fiil eki olarak kullanıldığı bilinmektedir’¹⁹⁸.

Özellikle belirtmek gerekir ki, bu konuda görüş birliğine varamayan, -sa, -se eklerinin işlevsel ve anlamsal çerçevesi konusunda farklı yaklaşımlar geliştiren dilbilimciler de vardır.

3.5. BİR FİİL KİPİNİN BAŞKA BİR KİPİN ANLAMINDA KULLANILMASI

ТРАНСПОЗИЦИЯ*

Aslında bu konuya çalışma içerisinde genişçe yer vermeye, herhangi bir kipin diğerlerinin anlam sahasına yaklaştığı durumları etraflıca ele almaya çalıştığımızı belirtmek isteriz. Konuyu genel hatlarıyla özetlemek gerekirse; kip formlarının kimi zaman kendi özgül anlamlarında kullanılmadığını, başka bir kipe özgü mecazi, portatif (geçici) anlamlarda da kullanılabileceğini söylemek yerinde olacaktır. Kısaca hatırlayalım:

Emir kipi formu şart kipi ve bildirme kipi anlamına sahip olabilir:

Не будь но то Господня воля, не отдали в Москвы (М.Ю. Лермонтов).

– Раз он ему и скажи: «Вижу, Азанат, что тебе больно понравилась это лошадь» (М.Ю. Лермонтов).

Döndü ona dedi ki: Azahat, bu attan pek hoşlandığını görüyorum.

¹⁹⁸ Leyla Karahan, “Fiil Terimi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (1. Baskı), TDK Yay., Ank. 1999, 51-52.

* *Transpozitsiya*: Dilbilimde bir dilsel formun diğerinin işlevinde kullanılması.

Bazı durumlarda da bildirme kipi formundaki fiil, emir kipi anlamında kullanılabilir:

Однако в поле уж темно; скорей! Пошёл, пошёл, Андрюшка! (А.С. Пушкин).

Fakat kır artık karanlık, hızlı! Git, git, Andruyuşka!

Комендант обошёл своё войско, говоря солдатом: «ну, детушки, постоим сегодня за матушку –государыню и докажет всему свету, что мы дяди бровые и присяжные» (А.С. Пушкин).

Kumandan ordusunu yokladı ve askerlere şöyle dedi: haydi evlatlarım, bu gün anavatanımızı müdafaa için uğraşalım ve bizim savaştı ruhlu ve yeminli oluşumuzu bütün dünyaya gösterelim.

Bazen de dilek – şart kipi formu emir kipine özgü bir anlama sahip olabilir:

Папаша, вы поговорили бы с Александрой, она ведёт себя отчаянно (М. Горкий).

Baba, Aleksandra’yla konuşsaydın, umutsuz davranıyor.

Tüm bunların yanında kimi zaman da bildirme kipi emir kipi anlamında kullanılmakta, emir kipinin anlam sahasına girmektedir. Bu öncelikli olarak ortak eylem ifadelerinde muhatap alınan kişi ya da kişilere bir çağrı/ davet ifadesidir. Nitekim çalışma içerisinde de bu duruma genişçe yer vermiştik:

Идем на прогулку!

Идемте на прогулку!

Yine dilek – şart kipi de kimi durumlarda emir kipinin anlam sahasına yaklaşmaktadır: *Пошёл бы домой.*

Aynı şekilde emir kipi de bazen dilek – şart kipi anlamlarına gelebilmektedir:

Знай я о поезде брата, пришёл бы домой параньше.

Kardeşimin trenini bilsem eve daha erken gelirdim.

Türkçede bir kipin- zamanın, bir başka kip ya da zaman yerine kullanılmasına fiillerde zaman-anlam kayması denmektedir. Bu durum zaman zaman öğrenci ve

öğretici için fazlasıyla karmaşık olabilmektedir. Türkçede her kip ya da zaman için belirlenmiş kıstaslar, ifade/ cümle içerisinde onları tanımaya yarayan işaretler, ekler vardır. Ancak kimi durumlarda bu söz konusu işaretler ya da ekler yalnızca tek bir zamanı ya da kipi karşılamıyor olabilir.

Leyla Karahan, ‘Türk Gramerinin Sorunları II’ kitabındaki ‘Fiil Terimi Üzerine’ adlı çalışmasında özel olarak bu konuya değinmiştir. Karahan, Türkçede sadece zamanları değil, bütün kipleri karşılayacak birden fazla kelime, ek ve kalıp bulunduğunu söylemekte ve ‘fiillerde anlam kayması’, ‘fiillerde zaman kayması’, ‘zarf’ gibi ayrı başlık altında ele alınan konuların kip konusu ile telif edilmediği sürece Türkçenin ifade gücünü göstermenin mümkün olmayacağını altını çizmektedir. Karahan, söz konusu çalışmasında, bu durumu aşağıdaki örneklerle açıklamaktadır¹⁹⁹:

Lale devrinin kasırlarında, Fransız saraylarının modası esmeye başlıyor (bu örnekte şimdiki zaman işaretleyicisi olan *-yor* eki geçmiş zaman bildirmektedir).

Aradan aylar, yıllar geçer. Bir akşam ev biter, sefine çıkar (bu örnekte ise, geniş zaman eki *-r*, *-ar/-er* geçmiş zaman bildirmektedir).

Ancak böylesi durumları anlam/ zaman kayması yanında, *aspekt** (görünüş) olarak değerlendiren bakış açıları da vardır. Sözü edilen bakış açıları, bu noktada ‘kip’ ve ‘aspekt’i birbirinden ayırmaktadır. ‘Avrupada ilk grameri [*Tekhni: gramnuuike*, M. Ö. II. yüzyıl) yazan Dionysios Thrax, fiille ilgili olarak *eidos* (= görüm, görünüş, biçim, tür. Lat, *species*) ve *horoi* (= sınırlamalar) terimlerini kullanmış, yıllar sonra Ruslar *eidos* terimini kendi dillerinde anlamca bunun tam çevirisi olan *vid* (= görünüş, biçim, tür) sözcüğüyle karşılamışlar, batı Avrupada da yine bunun tam bir çevirisi olan Latin esaslı *aspect* kabul edilmiştir (Lat, *aspectus*, *tul-spectus* :- görüş, görünüş, biçim, *adspicio* < *specto* = bakmak, görmek)²⁰⁰.

¹⁹⁹ Karahan, 54.

* *Aspect* (İng.) (görünüş): 1. Bir fiildeki oluş ve kılışın zaman bakımından konuşan tarafından öznel biçimde değerlendirilmesi; fiilde, dil psikolojisine ve konuşanın kendi değerlendirmesine bağlı zaman kayması durumu: ‘Dün geceki renkli rüyamda geniş bir bahçede dolaşıyordum. Arkamda billûr gibi bir pınar var. Yanımdakilerden biri bana gümüş bir tasla su getiriyor’.² parçasındaki *dolaşıyorum*, *getiriyor* fiilleri şekilce şimdiki zaman kipi oldukları hâlde, anlam bakımından geçmiş zamanı, *var* fiili de yine vardı anlamını vermektedir. 2. *Aspect* (Fr.) (görünüş): En çok İslav dillerinde eylemin bitmiş veya bitmemiş olduğunu göstermek üzere fiillerde görülen şekil farkı. Bkz. <http://www.tdk.gov.tr>.

²⁰⁰ Agop Dilaçar, ‘‘Türk Fiilinde ‘Kılış’la ‘Görünüş’ ve Dilbilgisi Kitaplarımız’’, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1973- 1974: 159-171, 160.

Not: Bilindiği gibi Rus dilinde *сов* (tür), fiilin bitmişlik/ bitmemişlik (*сов./ несов.*) durumundan temellenmektedir.

3.6. MASTARIN KİPLİK (MODEL) ANLAMLARI

Rus dilinde mastar, şahısla olan ilişkisini potansiyel olarak içinde barındırır; böylelikle fiilin bütün kiplerinde model kullanımı mümkündür. ‘Mastarın model sahasında fiille olan birleşimi, dolaylı kiplerin model anlamların zenginliğini ifade etmektedir. Mastar sadece kesin emir bildirmekle kalmaz, tereddüt, şüphe, şaşkınlık, duygusal dalgalanmalar vs gibi durumları ya da söz konusu eylemin amaçsızlığını ifade etmede de kullanılır.’²⁰¹:

Что же делать, если обманула та мечта, как всякая мечта? (Блок).

Eğer o düş, o herhangi bir düş aldattıysa, ya ne yapmalı?

Пошли и они –не оставаться же на корабле вечно (Короленко).

Onlar gittiler –ebediyen (sonsuz dek) gemide kalınmazdı ki.

Bunun yanında mastar kimi zaman da kendini dilek –şart kipi işlevi görürken bulur:

Вам хоть бы концерты давать (Тургенев, «Дворянское гнездо»).

Hiç olmazsa size konserler verilseydi.

Yine mastar, halk atasözlerinde, özellikle de zıt kelime gruplarında, doğrudan doğruya nesne işaretleriyle de bir araya gelmektedir:

Люди пировать, а мы горевать.

Adamlar keyif sürsün, biz gam keder çekelim.

Люди молотить, а он замки колотить.

Adamlar harman dövsün (çalışıp didinsin), o çalıp çırsın.

Муж в поле пахать, а жена руками махать.

Koca tarlada çift sürsün, karı el sallasın.

Муж зевать, а жена спать.

Koca esnesin, karı uyusun.

²⁰¹ Vinogradov, *Russkiy Yazık: (Grammatičeskoye Uçeniye o Slove)*, 604 – 605.

Türkçede isim-fiilin yani fiilin çekimsiz (eksiz) halinin (master) kiplik (model) anlamlar barındırdığı gözlemlenebilir bir durum değildir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KİP ÖĞRETİSİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

(YABANCI BİR DİLDE –TÜRK ÖĞRENCİ GÖZÜNDEN)

‘Dil ve toplum, başlangıç noktası bizce bilinmeyen bir evrimin sonucudur. Bildiğimiz, birlikte ve birbirlerini etkileyerek doğduklarıdır: çünkü biri olmadan öbürü düşünülemez’²⁰². Dilin, düşünen bir canlı olarak insana ve dolayısıyla topluma bahsettiği, düşünce ifadesini sağlayıcı karakteridir. Öyle ya, insan her zaman, her koşul ve durumda, herhangi bir şey üzerinde düşünür; bunu da dillendirme, kendisi dışındakilere anlatma, aktarma ihtiyacı duyar. Bir insani eylem olarak ‘düşünme’, yine bir insani eylem ‘konuşma’ın ihtiyacıyla bütünleşerek yol alır. Dil, düşünceyi aktarım aracıdır ve onunla insan arasındaki ilişki ebedi olduğu gibi, insanın düşünme yetisi ve kapasitesi elverdiği ölçüde de sınırsızdır. Dolayısıyla, insanlık var olduğu sürece dil de var olacak, onunla paralel olarak ilerleyişini sürdürecektir.

Durum böyle olunca, dil ve dilsel durumlar, toplum bilincinde her daim bir odak noktası olarak yer edinmiştir. Yıllar boyu üzerinde düşünülmüş, araştırılıp, incelenmiş; bütün alanları tek tek ve defalarca çeşitli bilim insanlarınca çeşitli şekillerde değerlendirilmiş olan dil biliminin ‘son on yıldaki gelişimi, toplumda bildirilişimin önemli aracı olarak işleyen dilin tam ve eşdeğer tanımlamasının, onun iletişimsel yönü ele alınmadan yapılamayacağını açıkça göstermektedir. İletişimsel yönle anlaşılan, dil sisteminin kullanım koşulları, birimleri ve bildirilişimin somut yasalarının alt sistemi, iletişimin işleyişinde dilsel birimin seçilmiş bir kullanımıdır. Dilin bildirilişim aracı olarak kullanım eğilimiyle ilişkili olarak, işlevsel –anlamsal yaklaşım (geçit) büyük anlam kazanır; zira onun yayılması da dilin iletişimsel yönünü kavrama yolundaki ilk adımdır’²⁰³.

İnsanoğlunun bu konuşma, aktarma ihtiyacı, tarih boyunca onu hep öğrenmeye, araştırmaya; tüm bunlar ışığında bildiklerini, öğrendiklerini de aktarmaya, dolayısıyla ileriye yönelik hareket ederek kendini geliştirmeye sevk etmiştir.

²⁰² Vendryes, 15.

²⁰³ M. A. Şevtsova, “İspolzovaniye Sredst Virajeniya Modalnosti Vinujdenosti v Romane E. Mendosi ‘Sin Noticias De Gurb’”, *Mejdunarodnaya Naučno – praktičeskaya İnternet – Konferantsiya ‘İspaniya i Rossiya: Dialog Kultur v Svete Sovremennoy Tsivilizatsionnoy Paradigmi, Sbornik Materialov*, 2011. <http://elib.sfu – kras.ru/handle/2311/20778>.

Sözü edilen ihtiyaç ve eylemler, şüphesiz, kişinin, yalnızca kendi dilinde, ana dilde tezahür eden bir durum değildir; edinilen yabancı dil ve ikinci dilde de bu ihtiyaçlar benzer içgüdülerle ve benzer şekillerde kendini gösterebilir. Bu da, dilin, bildirişim sahasını genişletmekle birlikte, insanın kendini anlatma ihtiyacının sadece konuşulan ya da kendisine kodlanan dille sınırlı olmadığını da gözler önüne sermektedir. Böylece, bildirişim de evrensel bir değer edinmektedir. Nitekim yabancı dil öğrenme isteği zaten, kişinin kendisine yabancı insanlarla tanışma, onları anlama, kendisini onlara anlatma, kısacası farklı insanlarla iletişim kurabilme arzusundan doğmaktadır. Bu arzuların nasıl ve ne derece hayata geçirilebildiği noktasında ise, sözü edilen yetinin kazanılabilmesi için, kişinin dil edinim yeteneğine sahip olması dışında, bu anlamda hazırlanmış koşulların, gerekli materyallerin ve öğretmen veya öğretici deneyimlerinin elverişliliği son derece önem kazanmaktadır.

Yabancı dil eğitimi, bu gün eğitim sisteminde, hala tam anlamıyla çözülememiş, en çabuk şekilde de çözülmesi gereken bir problem olarak her fırsatta karşımıza çıkmaktadır. Ki bu problem, sadece bizim ve ülkemizin eğitim noktasında bir eksiklik ya da yanlışlık değildir; bu, neredeyse tüm dünya ülkelerinin müşterek problemi haline gelmiştir. Elbette bu duruma yol açan kimi nedenler, koşullar ve bu yolda uygulanan hatalı yöntemler vardır. Bahsi geçen yanlışların başında, belki de, dilin basit ve tek bir olgu gibi ele alınıp, değerlendirilmesi gelmektedir. Bu durumu bir benzetmeyle açıklamak gerekirse, adeta, kocaman, sert ve yuvarlak bir kütlenin birdenbire önümüze koyulması, bizimse daha önce hiç karşılaşmadığımız, başı sonu belli olmayan, böylesi bir kütleyle ne yapacağımızı bilemiyor olmamız gibi bir şeydir. Bu kütleyle tanımlayamıyor olduğumuz sürece, şüphesiz, önümüzde duran bu şey, bizlere korkutucu gelmeye, bizler için anlaşılmaz olmaya devam edecektir.

Peki ya dil, gerçekten böyle bir şey midir? Elbette hayır. Dil, bir parçalar bütünüdür; çok bileşenli, çok yönlüdür; daima kendini yeniler; gelişim ve değişime meyillidir; insan elinde esner ve insanla yaşayıp yine insanla şekillenir. Dil, ancak ve ancak hayatın içinde, insanın insanla, insanın toplumla, toplumların da toplumlarla ilişkisinde kendine karşılık bulur; daha doğrusu, dil, kendine karşılığı insanda bulur. Onu tanımak, tanımlamak, öğrenmek ve öğrenilenleri doğru uygulama sahası bularak hayata geçirmek, doğru araçlar, yöntemler ve en önemlisi geniş bir zaman dilimi, ciddi bir süreç gerektirmektedir. Önceden belirlenmiş kısa bir zamanda, herhangi bir dilin

hakkıyla öğrenilebileceğini düşünmek, tahmin edileceği gibi bizi bazı yanlışlara sürükleyecektir. Son derece dar bir zamanda, olması gerekenin üstünde bir tempoda teori ağırlıklı bir öğretinin yüzde yüz başarı göstermesi gerçekten mucize olacaktır. Zaten, adı üstünde bize yabancı olan bir olguyu hayatımızın içine alabilmemiz, kendimizle, yaşantımızla ve çevremizle ilişkilendirebilmemiz, onu kendi anlayış ve algımızda betimleme yetisi kazanabilmemiz için kesinlikle geniş bir zaman dilimine ihtiyacımız olacaktır. Bu da, kesinlikle, öğrenci ve öğreticinin karşılıklı emek ve özverisine dayalı, danışıklı bir sistemdir.

‘Alman filozof ve dilbilimci Wilhelm von Humboldt da insanın düşünce tarzı ve onu çevreleyen dünyayla ilgili algılamalarının belirli bir dil tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Humboldt’a göre, farklı dillerin çevreyi farklı ögelere ayırmasının sonucunda bir dilde bir sözcük ile adlandırılan nesneyi anlatabilmek için, başka bir dilde onu tarif edecek bir cümle kurmak gerekmektedir. Dili insan ruhunun bir faaliyeti olarak algılayan ve onu Yunanca *energia* terimiyle ilişkilendiren Humboldt’a göre, dilde halkın enerjisi ve ruhu gizlenmektedir, çeşitli diller ise kesinlikle aynı cismin farklı betimlemeleri değil, o cisme farklı bakışlardır. Her dilin taşıyıcısı her nesneyi kendi anlayışına uygun olarak tarif eder. O, dilleri hiyerogliflere* benzetmektedir. Her hiyeroglif hem nesneyi ifade eder, hem de insanın bu nesneyi nasıl hayal ettiğini gösterir. Dışarıdaki dünya ve hayaller genel olarak değişmezken, diller gelişmekte ve karmaşılaşmaktadır. Dillerin çokluğu bizi çevreleyen dünyanın değişikliğini ve zenginliğini gösterir; çünkü diller bize farklı düşünme ve algılama tarzlarını sunmaktadır²⁰⁴.

Elena Napolnova Demiriz, yabancı dil öğrenimi sırasında karşılaşılan temel zorluğun, olguları ve objeleri, ayrıca bunlar arasındaki ilişkileri alışık olduğumuz betimleme yönteminden koparak yabancı dilin taşıyıcısının alışık olduğu yöntemle ifade etmeyi öğrenmek olduğunu söylemektedir. Demiriz, bu tür algıların oluşturulabilmesi noktasında, öğretmen ve öğrencilerin deneyimli olmalarının, bu konuda yazılmış özel ders kitaplarının varlığını ve en önemlisi de öğrencinin yabancı dilin mantık özelliklerine dikkatle yaklaşp, o yabancı dildeki cümleleri, yabancı kelimeleri bir araya getirebilme

* *Hiyeroglif*: Eski Mısır yazısı. Çoğu nesnelerin resmi olduğundan rahatlıkla ayırt edilebilen 700'den fazla işaretten oluşmuştur. Her bir işaret, gerek özel bir nesneyi, gerekse belli bir sesi temsil eder. Bkz: <https://www.turkcebilgi.com/hiyeroglif>.

²⁰⁴ Demiriz, 8 – 9.

yetişi kazanarak, alışık olduğu ifade biçimini değıştirebilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır²⁰⁵.

Konuya yönelik buraya kadar söylediklerimizden de açıkça görülebileceğı gibi, söz konusu problemlerin nasıl ve nereden temellendiğı, başlangıcının nereye dayandığı noktasında mutabık olduğumuzu özellikle belirtmek isteriz. Ancak tüm bunların çözümü odağı alındığında, bu hususta ne denli başarı gösteriyor, sözü edilen şartları ne kadar sağlayabiliyor olduğumuz ise, kesinlikle, yoruma ve tartışmaya açık bir konudur.

Kuşkusuz, birçok uzman ve araştırmacının bu konudaki eksiklikler ve bu yolda yapılan yanlışlıkların kaynağına yönelik farklı fikirleri, yaklaşımları ve elbette bu hususta öne sürdükleri çeşitli çözüm önerileri vardır. Örneğin, Özcan Başkan (2006), yabancı dil eğitimindeki aksaklıkların en önemlisi olarak ‘gramer’ kavramına dikkat çekmektedir. Başkan’a göre gramer öğretisi amacından sapmış, gramere farklı bir misyon yüklenmiştir. Ve gramer öğretisi aslında, dil öğretisinin önüne geçmiştir. Başkan, bu konuya yönelik fikir ve görüşlerini şu ifadelerle dillendirmektedir: ‘Gramer özellikleri, bir dilin kullanılışından çıkarılmış ve bir dilin işleyişini gösteren kurallardan başka bir şey değillerdir. Bu bakımdan da, ancak ve ancak, bir dilin çalışmasını açıklamakta faydaları vardır ve daha fazlasına yetkili değillerdir. Hiç bir turist kitabının, bir şehrin kendisi olmayacağı gibi, hiçbir gramer kitabı da o dilin kendisi yerine geçemez. Oysa yabancı dil öğretim programlarında gözlendiğine göre, dilden söz eden bu kurallar, yani, bir yardımcı dil olarak açıklayıcı görevi bulunan gramer, kendi başına bir ‘dil’ olma yoluna girmekte ve öğretilecek dilin üstünde, başka bir dil olarak ortaya çıkmaktadır’²⁰⁶.

Bu, son derece doğru ve yerinde bir tespittir. Zira yabancı dil eğitimi ve bu eğitimin usul ve metotları üzerine çalışan birçok bilim insanı, metodist ve araştırmacı, kuvvetle muhtemel, bu konuda Başkan ile aynı fikirdedir.

Örneğin, Ercan Tomakin, ‘İngilizce Kiplerin Türkçe Metin İçinde Örtük Öğretimi: Türkçe Yöntemi’(2014) çalışmasında, diğer birçok bilim insanı ve araştırmacı gibi, yabancı dil öğretiminin ülkemizdeki en sorunlu eğitim problemleri arasında olduğunu belirtmektedir. Ve Tomakin, söz konusu problemin varlığını şu ifadelerle

²⁰⁵ Demiriz, 8.

²⁰⁶ Özcan Başkan, Yabancı Dil Öğretimi, İlkeler ve Çözümler, (1. Baskı), Multilingual Yay., İst. 2006, 13.

gerekçelendirmektedir: ‘İlkokul ikinci sınıftan üniversite birinci sınıfa kadar devam eden on iki yıllık zorunlu yabancı dil öğretim derslerine rağmen, öğrencilerin büyük çoğunluğunun yabancı dili kullanma (konuşma) becerisi gelişmemektedir. Çünkü yabancı dil öğretimi genellikle teorik gramer kurallarının öğretildiği (ezberlendiği) derslerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, yabancı dil derslerinin öğretilmesinde kullanılan yöntemler ve teknikler de bu sorunlar arasında düşünülebilir²⁰⁷. Eminim hepimiz yabancı dil öğrendiğimiz veyahut ikinci dil edinmeye gayret ettiğimiz herhangi bir dönemde aynı şeyler üzerinde düşünmüş, aynı şeylerden şikâyet etmişizdir.

Elbette dil eğitiminde, o dilin gramer öğretisinin eksiksiz ve tam olması son derece önemlidir. Bu yadsınamaz bir gerçektir. Buradaki asıl mesele, öncelik sırasını doğru tayin etmektir. Öyle görünüyor ki, bir dili öğretmeye ya da öğrenmeye o noktadan başlamak ve bu durumu aynı hızla ve aynı şekilde devam ettirmek öğrenci ve öğreticilerin zihinlerinde çeşitli kavram karmaşaları yaratacak ve üzerinde yeterince durulmamış, bu noktada netlik kazanmamış bilgi birikintilerine sebep olarak öğrenmelerini güçleştirecektir. Öyle ya, belki de yabancı dil öğrenmenin zorluğu dilbilgisi öğretisinden temellenmiyordur; belki de bu işin aslında en kolay, en aşılabilir kısımlarındandır. Zira bir dilin, öğrenme sürecinde olunan herhangi bir dilin, gramer öğretisi üzerine yazılmış çok sayıda kitap, makale ve bu konu üzerine yapılmış çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Günümüz koşullarına bakıldığında, tüm bunlar ulaşılabilir niteliktedir. İstenildiği takdirde gramer, gerek bu hususta yetkin kişilerden gerekse konu üzerine hazırlanmış çok çeşitli kaynak ve eserlerden yardım alarak pek tabi öğrenilebilir. Bu noktada, asıl önemli arz eden, verilen gramer eğitiminin ne denli eksiksiz veya kusursuz olduğu değil, teorik olarak edinilen bilgiye yönelik pratikte uygulama sahası bulma ihtiyacı ve gerekliliğidir.

Hala aktif şekilde araştırma sürecinde olan dil didaktiği, elbette, ana dil eğitimi, ikinci dil edinimi, yabancı dil, ikinci dil öğretimi gibi konularda yerinde saymamakta, kendini geliştirmektedir. İki dilde eğitim veren kurumlarda da ve söz konusu ikinci dil şayet Rusça ise, Rus dili öğretimine dair sürekli yeni fikirler, yaklaşımlar ortaya koyulmakta, bu yolda fayda sağlayacak yeni metotlar geliştirilmektedir. Candemir

²⁰⁷ Ercan Tomakin, “İngilizce Kiplerin Türkçe Metin İçinde Örtük Öğretimi: Türkçe Yöntemi”, *Turkish Studies– International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/8 Summer 2014, 823 – 839, 823.

Doğan, yabancı dil öğrenimi alanında yapılan araştırmaların, “bir yabancı dili öğrenmenin temel amacının yabancılarla iletişim kurmak” için olduğu gerçeğini ortaya çıkardığını söylemektedir. Doğan, iletişim eyleminin ise, tüm dillerde anlam aktarım aracı olan cümlelerin omurgasını oluşturan fiil çekimlerini çok iyi bilmekten geçtiğini öne sürmektedir. Ona göre, çekimsiz fiillerle cümlelerin kurulamadığı dikkate alınır, fiil çekimlerini bilmenin dilsel iletişimdeki rolü daha kolay anlaşılır. Yani yabancı bir dilde iletişim kurabilmek o dilin fiil çekimlerini doğru öğrenip kullanabilmekle mümkündür²⁰⁸.

Verimli ve sağlıklı bir yabancı dil eğitiminin, dil varlığı içerisinde önemli bir noktada duran, konuşmada cümlelerin, dolayısıyla da iletişimin temelini oluşturan fiilin, doğru ve tam öğretisiyle ilintili olduğu noktasında hemfikir olduğumuz gerçektir. Konumuzun odak noktası olan fiil kipleri de, hem anadilimiz Türkçenin, hem de yabancı dil olarak edinmeye devam ettiğimiz Rusçanın sahip olduğu önemli dilbilgisel yapılarıdır. Elbette benzer yönleri olduğu gibi, ayrıştıkları çok fazla nokta ve durumlar vardır. Birbirinden farklı iki dilin, kimi açılardan benzeşmiyor olması fazlasıyla normal bir olaydır; her iki dilin de kendi özgül sisteminde ilerlediği düşünüldüğünde bu durum kaçınılmaz olacaktır.

Rus dilinde fiil ve kategorileri ve özellikle de fiilin kip kategorisi, çalışma içerisinde de açıkça görülebileceği gibi, bu güne dek çeşitli araştırmacılarca çeşitli şekillerde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Birçok araştırmacının ortak fikri ise, fiil kiplerinin Rus dilinin en karmaşık olaylarından biri olduğu gerçeğidir. Fiilin, bildirilişimin temelinde durduğu gerçeği de göz önünde bulundurulursa, Rus dilinde fiilin kip kategorisi, fiilin özellikle üzerinde durulması, tartışılması ve araştırılması gereken bir özelliğidir.

Spesifik olarak, ‘kip’ öğretilerine ilgi ise, aslına bakılırsa, konunun hak ettiğinin altındadır. Tabi ki bu durum, konu üzerine gerek teorik gerekse metodik çok sayıda çalışma yapılmış olduğu gerçeğini değiştirmez. Bütün bu çalışmaların, bilim alanının gelişmesine ve bu alandaki literatürün zenginleşmesine büyük katkı sağladığı, birçok öğretici ve öğrenci için ışık tutucu nitelikte olduğu bir gerçektir. Ancak her ne kadar

²⁰⁸ Candemir Doğan, “Türkçede Fiil Çekimleri ve Arap Öğrencilere Öğretimi” (Kahire Türkçe Öğretim Uygulaması), *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12:1, 2007, 39 – 61, 41.

yapılan çalışmalar dikkate değer olsa da, yine de söz konusu çalışmaların bu anlamdaki eksikliği tamamen giderdiğini ve her yönden yeterli geldiğini söylemek doğru değildir.

Dilin canlı ve hareketli bir olgu olması nedeniyle de, zamansal çerçevede ve konunun derinliklerine inildikçe, yeni yönler, yeni açılar, özel ve istisnai durumlar kendini göstermektedir. Buna bağlı olarak, konu, tahmin de edilebileceği gibi, güncel araştırma ve değerlendirmeler gerektirmekte, yeni bakış açılarına ihtiyaç duymaktadır. İşte bu anlamda bir ihmalin varlığından bahsedilebilir. Fiil kipi kategorisi ya da fiil kiplerinin yakın tarihte içinden geçtiği süreç, aşamalar, evreler ve günümüzdeki durumuna yönelik liguistik ya da sosyolojik yaklaşımlar eksik kalmaktadır.

Bu güne kadar, iki dilde eğitim veren okullarda, Rus dilinde fiil ve fiilin kip kategorisi öğretimi, teorik ve pratik açıdan tam anlamıyla bütünsel gerekçelendirmeye dayandırılmamıştır. Oysa fiilin dilbilgisel kip kategorisi bütün fiil formunu kuşatmakta, onu her yönüyle etkisi altına almaktadır. Gerek yazı gerekse konuşma dilinin temelinde duran ve çoğunlukla fiilin önemli bir formu olarak değerlendirilen kip kategorisi, birçok özel durumuyla diğer dilbilgisel kategorilerden ayrı bir yerde durmaktadır. Fiil kipleri model (kiplik) anlama hizmet eder ve fiil formları yardımıyla konuşanın ifadesinin gerçeklikle ilişkisini gösterir; gerek Rusçada gerekse dünya dillerinde böylesi iletişimsel rolü üstlenen fiil kiplerinin günümüzde hakkıyla değerlendirilememesi, kuvvetle muhtemel, ilerde bu konuyla ilgilenecek kişiler için kaynak açığı doğuracaktır.

Elbette çözüm, sadece bu konuya eğilmek, uzun uzun anlatmak ya da üzerine sayfalarca yazı yazmak değildir. Zira bu noktada, verilen bilgilerin niceliğinden ziyade niteliği önemlidir. Gündelik hayatın içerisinde süre gelen konuşmalar, diyaloglar içerisinde tam olarak kendini göstermese de, fiil kipi kategorisinin gerek işlevselliği noktasında, gerekse öğrenim ve öğretim metotlarında maalesef hatalar yapılmaktadır. Bahsi geçen hataların da, kendisini, en çok yazı dilinde gösterdiğini zannederiz dillendirmeye gerek yoktur. Bir dilde, özellikle de Rus dilinde ‘fiil’ kavramının tüm ayrıntılarıyla; geçiş, süreç, eylem vs. noktalarında, ayrıca anlamsal ve biçimsel, daha önemlisi de işlevsel açılardan tam anlamıyla kavranamamış olma ihtimali, fiil kiplerinin anlaşılma ve derleme zorluğunu da beraberinde getirecektir.

Ana dilde eğitim veren kurumlarda (Türkçe) fiil kipleri öğretisi, eğer öğrencinin ana dili, öğrenme sürecinde olduğu yabancı dille, yani Rus diliyle farklı dil ailelerine mensupsa ve farklı sistemler üzerinden ilerliyorsa, şüphesiz, durum, daha zor ve karmaşık bir hal alacaktır. Öncelikli olarak, Rus dilinin iletişimsel çerçevesinde, fiil kiplerinin nerede durduğunu tayin etmek ve benimsemek gerekmektedir.

Bu tür eğitim kurumlarında Rus fiil kipleri öğretiminde karşılaşılan zorluk ve karmaşıklığın nedenlerini örneklendirmek gerekirse, birincil sebeplerden sayılabilecek olay, Türkçe ve Rusçada fiil kiplerinin ayrıştığı işlevsel, mantıksal ve anlamsal noktalardır. İçerik olarak kimi yönleri benzeşse de, bu iki dilin fiil kipleri, çoğu açıdan bakıldığında, gerekli alt yapı oluşturulmadan gerçekleştirilecek, sıradan, kıyaslayıcı bir öğretiyi bütünüyle destekleyemeyebilir. Dolayısıyla bu noktada değiştirilmesi, geliştirilmesi ya da sıfırdan ortaya koyulması gereken başka şeylere ihtiyaç duyulabilir.

Rus dilindeki fiil kiplerinin aktarımı ya da öğretisinin bir diğer zorluğu da, söz konusu kategoride sözcüğün gramerdeki anlamı ve kelime anlamının devamlı olarak işbirliği içine girmesidir. Kipin gramerdeki anlamı, istikrarlı bir şekilde, yeni kelime anlamları eklenmesiyle birlikte daha analitik bir hal almaktadır.

Bunun yanında, yine, Rus dilinde fiil türleri varlığının (bitmiş/ bitmemiş) ve buna bağlı semantik ve stilistik ayrışmaların da bu süreçte ciddi sıkıntılar doğurduğuna değinmek gerekmektedir. Nitekim Türkçede bitmiş/bitmemişlik durumu, bu anlamda esas alınan kıstaslar vs. Rus dilindekinden farklıdır ve o denli belirgin işaretleyicileri de yoktur. Ruslar, kuşkusuz, fiilin bitmiş/ bitmemiş türleri arasındaki anlamsal, biçimsel ve işlevsel farklılıkları ve ana dilin sisteminde düşünüp konuşmayı daha çocukluk yıllarında benimsemişlerdir. Türk öğrenciler için ise, (Slav ailesine özgü olmayan bir dilde) Rus dili sistemindeki fiil türlerini benimsemenin, öğrenmenin ve öğretmenin güç yanları vardır.

Tür semantiğini tam anlamıyla kavrayabilmek için söz konusu koşullar zor ve karmaşık olabilir. Rus dilini öğrenme sürecinde olan kişi ve gruplara kipin anlam ifade formlarının çok anlamlılığını açıklamak, onların tam anlamıyla idrak etmelerini ve doğru yerlerde, doğru şekillerde kullanabilmelerini sağlamak hayli güçtür. Rus dilinde fiillerin işleyişinde ve kipin anlamsal (semantik) potansiyelinin açılımında, bitmiş ve bitmemiş türün dilbilgisel karakteri fiilin kelime anlamı, zaman, kip, eylemin tarzı,

metnin yapısal –anlamsal ögeleri, ifadenin durumla bağılılığı ve onun iletişimsel yönelimi gibi farklı etkenlere karşılık gelmektedir.

Yapılan bilimsel çalışmaların bazı yönleriyle eksik kaldığı gerçeği göz önünde bulundurulursa, konuya yönelik tüm detay ve incelikleriyle ele alınmış teorik ve metodik dilbilgisel çalışmaların gerekliliği gayet açıktır. Çünkü yabancı öğrencilerin Rus fiil kiplerini öğrenme sürecinde yaşadıkları sıkıntıların büyük çoğunluğu da, özel olarak ‘Rus dilinde fiil ve fiilin dilbilgisel kip kategorisi’ üzerine hazırlanmış, farklı seviyelerde güncel araştırma ve çalışmaların yokluğundan kaynaklanmaktadır.

Kip öğretisine yönelik yapılan çalışmaların ve bu konu üzerine geliştirilen yöntem ve bakış açılarının konumuz dışında kalan diğer dünya dillerinde nasıl olduğuna baktığımızda, durumun çok da farklı olmadığını söylemek yerinde olacaktır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, herhangi bir dili yabancı dil ya da ikinci dil olarak öğretmeye yönelik yazılmış ders kitapları ve kaynaklarda, konuya yönelik çoğu zaman genel geçer ifadelerle, evrensel bakış açılarına rastladığımızı söylemek isteriz. Ana dilimiz Türkçede, kip ve kiplik olguları üzerine yapılan dilbilgisel çalışmalarda bir takım eksikliklerin var olduğu, kavramsal ve üslupsal noktada da bazı hataların yapıldığı gerçeği hatırlı sayılır sayıdaki dilbilimcinin mutabık olduğu bir konudur.

Öncelikle üzerinde durulması gereken husus ise, bu meselenin nereden temellendiğidir. Türkçe dilbilgisi üzerine yazılmış birçok ders kitabı ve kaynakta, fiil ve fiilisel durumlara yönelik (örneğin mastarın ne denli fiil olduğu ya da model özelliklere sahip olup olmadığı gibi) net ifadeler yetersizdir. Ayrıca, bir fiil özelliği olarak ‘kip’ kavramının, ‘zaman’ kavramı ile iç içe olması, hatta bu iki kavramın aynı platformda değerlendirilip, aralarındaki işlevsel –anlamsal farklılıkların da göz ardı edilmesi ciddi bir sorundur.

Türkçede bildirme kipleri adını alan kipler beş zaman formlarıdır (şimdiki zaman, belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman). Elbette Türkçede bildirme kiplerinin zaman ekleri olmadan kendilerini ortaya koyabildikleri söylenemez; Rusçada da bildirme kipi zaman formlarıyla ifade edilir hatta bu durum da onu diğer kiplerden belirgin şekilde ayırır; ancak Rus dilinde zaman formları kip adını almamaktadır.

Kiplik kavramı ise, anadilimize henüz tam anlamıyla yerleşememiş, kesin ve net olarak tanımlanamamış ve çoğu ders kitabında da hala kendine kalıcı bir yer edinmemiştir. Zira kiplik kavramının da tıpkı zaman kavramı gibi, ‘kip’ ile bir tutulduğu çalışmalara da rastlamak mümkündür. Yine böylesi bir durum da Rus dilinde söz konusu değildir.

Bütün bu kavramlara genel olarak bakıldığında, kuşkusuz, aralarında sıkı bir ilişki, kuvvetli bir bağ vardır; ancak bu durum, sözü edilen kavramların aynı şeye karşılık geldiğini göstermez. Örneğin, Dilaçar, (1997) ‘kip’ ve ‘zaman’ arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir: ‘Kipin zamanları olabilir fakat zamanın kipi olamaz. Ve nitekim Dilaçar, bir kipi, fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten birim şeklinde açıklamıştır’²⁰⁹.

Terim ve tanım noktasındaki bu tür sıkıntılar, tahmin edileceği gibi, öğrencinin konuyu algılaması önünde engeller oluşturmakta, eğitim kalitesini etkilemekte ve öğrenme sürecini de geciktirmektedir. Çünkü öğrenci çoğu zaman terimlere takılıp kalarak, içeriği ve fonksiyonu tam anlamıyla kavrayamadan terimler arasında kaybolmaktadır. Aslında mesele, adlandırma değil işleyişi doğru kavrama ve yerinde kullanımdır. Örneğin, Türkçede, isteme kipleri adı altında değerlendirilen kiplerin bir bileşeni olan gereklilik kipi, Rus dilinde ayrı bir kip olarak yer almaz. Ancak Rus imperativinin dolaylı kullanımlarından, alt ulamlarından biri de bir gereklilik işaretçisi olabilir. Yine, Türkçedeki istek kipi (optativ), çağdaş Rus dilinde dilek- şart kipi formlarıyla bildirilebilir; çağdaş dilde istek kipinin ayrı bir formunun ya da bileşenlerinin varlığından bahsedilmez. İşte böylesi durumlarda, işlev noktasındaki nitelikli, kıyaslayıcı bir değerlendirme, kavrama yönelik adlandırmanın, kategorizasyonun veya tanımlamanın üstündedir.

‘Yabancı dil öğretiminde alışlagelmiş, öğrencinin zihninde yer bulmayan dilbilgisi terimleri yerine cümlelerden çıkarım yoluyla elde edilebilecek ifadeleri sezmelerini sağlayarak bunları çağrıştıracak terimlerin kullanılmasına yönelik uygulamalar yaptırılmalıdır. Terimler üretilirken o dildeki zaman, kip, bakış, kılınış

²⁰⁹ Karakoç, Dağıstanlıoğlu, 1916.

kategorilerinin yeri ve nitelikleri tam anlamıyla tespit edilmelidir'²¹⁰. Kip öğretisinde açıkça görülen şey, daha önce de belirttiğimiz gibi, 'yapılan tanımlarda, kip ile zaman terimlerinin sıkça karıştığı; kip yerine tarzın, zaman yerine kipin kullanıldığıdır'²¹¹. Oysa 'kip, yüklemdeki zaman ekine ya da genel ifadeyle şekle dayalı olarak değil, cümlelerin bütününden çıkarılan ruh haline dayalı bir fiil çekim kategorisi olarak dil öğretiminde yer almalıdır'²¹². Belki de işe, bu kavramları ayrıştırmakla başlamak gerekmektedir.

Çalışmanın buraya kadar olan kısımlarında da farkedileceği gibi, zaten kip ve kipsel durumlara yönelik gerek geçmişte gerekse günümüzde, farklı dilbilimcilerce ortaya koyulan tanım ve açıklamalarda tam anlamıyla bir netliğin oluşmadığı açıktır.

Bu ve bunun gibi durumlar da yine, fiilde kip kavramının tam anlamıyla anlaşılabilmesine, özümsememesine, pratikte doğru bir karşılık bulamamasına ve özel bir ilgiyi hak ediyorken, çok fazla üzerinde durulmadan, eksik ve yetersiz değerlendirmelere maruz kalmasına neden olmaktadır. Durum böyle olunca, gerek öğrenci gerekse öğretmen/ öğretici açısından bakıldığında, kipe dair, tam anlamıyla, geniş çerçevede ve uzun vadede aydınlatıcı ve açıklayıcı bilgilere ulaşılamamaktadır.

Oysa yabancı dil öğretime yönelik ortaya koyulmuş, konunun özü, nereden başlamak ve nasıl ilerlemek ve verimli olmak gerektiği noktasında yol gösterici nitelik taşıyan çeşitli metotların varlığı da görmezden gelinemez. Bu yolda doğru metotların uygulanabilmesi belki de belirli açılardan fayda sağlayabilir. Söz konusu metotları örneklendirmek gerekirse: 'İkinci dil edinim (second language acquisition) çalışmalarında Monitor Model altında beş tane kuramdan bahsedilmektedir ve bunlardan bir tanesi de "comprehensible input" = anlaşılabilir veri/konu ilkesidir. Bu ilkeye göre yabancı dilde öğrenilecek input (konu, veri, sözcük, gramer,...) ne kadar anlaşılır ise öğrenme de o derecede yüksek olur'²¹³. Yani, konuya yönelik teorik bilgi yüklemesi yapılmadan evvel, eldeki veri ya da konuyu anlaşılır hale getirmek özellikle önemli ve gereklidir.

²¹⁰ Karakoç, Dağıstanlıoğlu, 1942.

²¹¹ Karakoç, Dağıstanlıoğlu, 1916.

²¹² Karakoç, Dağıstanlıoğlu, 1942.

²¹³ Tomakin, 836.

Birbiriyle çoğu yönden benzeşmeyen iki dil, Türkçe ve Rusçanın koşullarında, bahsi geçen ‘anlaşılır olma’ durumunu yaratmak, elbette sanıldığı kadar kolay olmayabilir. Çünkü Rus dilini yabancı dil veyahut ikinci dil olarak öğrenme sürecindeki Türk öğrencilerin yaşadıkları sıkıntıların temelinde, yeni tanışılan olgular üzerinde ‘Rus gibi’ düşünebilme, eldeki yeni veriyi ya da olguyu ‘Rusçalaştırma’ yetisi kazanmanın güçlüğü yatmaktadır. Nitekim bu çok da kolay bir iş değildir. Öğrenci dil öğrenme sürecinde uzunca bir süre, her şeyi, Türkçenin mantığı ve sistemiyle algılamaya, başka bir deyişle, öğrenci bir süre her şeyi yine ‘Türkçe’ düşünmeye devam etmektedir. Dolayısıyla da, özellikle mantıksal bazı noktalarda birbirine benzemeyen bu iki dil arasında sıkışıp kalmakta ve bu süreç daha uzun ve sancılı olabilmektedir.

Benzer problemler, çoğu zaman, bir dilden diğerine çeviri yaparken de nüksetmektedir. Çünkü doğru çeviri yapma noktasında asıl olan, sözcükleri, cümleleri doğru çevirmenin yanında, ifadenin özünü, mantığını doğru kavrayabilmek, yapılan çeviriyi, çevrilen dilin ve o dilin mensup olduğu toplumun kimi özelliklerine uyarlama yoluna da gidip, tüm bunları harmanlayabilmektir. Öyle ya yabancı dil öğrenen öğrenciler çok fazla yeni şeyle birden karşılaşmakta ve tamamen yeni bir mentaliteye ayak uydurmak durumunda kalmaktadırlar.

Konumuzun özü olan ‘kip’ için özellikle bu durum önemlidir. Fiili kuşatan kipin, bildirdiği kiplikle de alakalı olarak cümle içindeki yeri sağlamdır. Tam anlamıyla anlayamadığı, doğru algılayamadığı takdirde kip, fiille başlayarak, bütün cümlenin yönünü değiştirecektir. Sözcük ya da cümlenin bu şekilde başka bir dile aktarımı ise, tahmin de edileceği gibi, yeni hataları ve yanılgıları da beraberinde getirecektir.

Bunları kendi lehine, bu anlamda bir faydaya dönüştürebilmesi için, öğrencilerin Türkçeyi yani anadilini yeterince biliyor olması, o dile hâkimiyeti şarttır. Yeni bir şeyi öğrenirken, o şeyi, önceden bilinen şeylerle ilişkilendirmek, bu anlamda olgular arasında çeşitli bağlantılar kurarak öğrenmeye çalışmak da elbette başarıyı arttıran bir durumdur. ‘Karagöz ve Çivi (1997) de, çocuğun yeni bir şeyi önceden öğrendikleriyle/bildikleriyle bağlantı kurarak daha iyi öğreneceğini ifade etmektedir. Bu nedenle, öğretimde önce öğrencilerin ne bildiklerinden başlanmalı, daha sonra bilinmeyenlere geçilmelidir” demektedir. Azimov (2009) ön bilgilerin olumlu etkisi ‘dil transferine’, olumsuz etkisi ise ‘dil girişimine’ (interference/ interferans) neden

olmaktadır, öğrenime olumlu etki eden dil transferinde, hedef dildeki yeni olgu daha kolay ve daha hızlı edinilmektedir, demektir.²¹⁴

Böylesi durumlarda, diller arasındaki dilbilgisel benzerliklerin, mantıksal bağlantıların ve kültürel ilişkilerin (şayet varsa) keşfi büyük fayda sağlayacaktır. Bütüne baktığımızda ise, gerekli alt yapılar oluşturulduğu takdirde, öncelikli olarak, dilbilgisinin, dilbilgisel durumların, iki dilde karşılaştırmalı öğretisinin (şartlar elverdiği ölçüde) de kolaylaştırıcı olacağını söyleyebiliriz.

Dil edinimi ve öğretimine yönelik öne sürülecek yeni fikirler, geliştirilecek bakış açıları ve bu konuya dair öneriler her daim çoğaltılabilir. Ancak böylesi bir konu, uzmanı ellerinden çıkacak, daha metodik bir çalışmayı gerektirdiğinden, çalışma sınırlarımız içinde kalmayı tercih ettiğimizi özellikle belirtmek isteriz.

²¹⁴ Tomakin, 836.

SONUÇ

Bu araştırmada, bildirişimin temel unsurlarından olan fiil ve fiilin dilbilgisel kategorileri hakkında genel bilgiler verilmiş, söz konusu kategorilerden ‘kip’ özellikle esas alınarak, bu çerçevede detaylı bir inceleme yoluna gidilmiştir. Çağdaş Rus dilinde üç kipi (bildirme, emir ve dilek – şart) temel ve ayrıntılı öğretisiyle şekillenen ve çalışma içerisinde özellikle odağa alınan kip öğretisi, işlevsel, biçimsel ve anlamsal çerçevede, geçmişten bu güne kip unsuruna bakış, kip ve kiplik tanımlamaları ve söz konusu kavramlar arası ilişkiler öncelikli olmak üzere ele alınmıştır.

Araştırmanın devamında, öncelikli olarak fiil, nicelik ve niteliksel olarak fiil kipleri, kip formlarının kuruluşu, kiplerin özel durum ve istisnaları, kullanım koşul ve alanları gibi başlıklar altında kiplerin değerlendirilmesi sürmüştür. Buradaki asıl mesele, sözü edilen değerlendirmenin, Rusçayı yabancı dil olarak edinen Türk bir öğrencinin bakışına dayalı gerçekleşmesi ve benzer kimi durumların Türkçeden taşınarak aktarılmasıdır. Konuyu daha objektif bir gözle ve daha etraflıca ele almayı sağlayan bu durum, araştırmanın daha geniş kitlelere ulaşabilmesi, çoğulcu bir karakter kazanabilmesi ve anlaşılabilirliği önündeki engellere yönelik çözüm üretilebilmesi noktasında amacımıza hizmet etmiştir.

Araştırmanın sınırları çerçevesinde, bilim alanına yönelik literatür taraması sonucunda elde edilen veriler, konuya ilişkin yeni bakış açılarının gereksinimi düşüncesinden de hareketle, bu bağlamda yapılan özgün çeviriler ve ortaya konulan yön verici fikirlerle araştırmaya yönelik yeni ve güvenilir bulgulara ulaşmamız noktasında yardımcı ve yol gösterici olmuştur.

Çalışma içerisinde ilk olarak öne çıkan, kuşkusuz, kip kategorisinin, bütün fiil formunu kuşatan, geri kalan kategorilerin hepsinden ayrı bir yerde duran bir kategori olduğu gerçeğidir. Şu halde, eylemin kipliğini, eylemin gerçeklikle ilişkisini ifade eden fiilin değişken morfolojik işareti kip, bütün fiil formlarının ve kategorilerinin öğretiminde başlıca materyal teşkil edebilir. Elbette bu noktada, kipi bildirdiği ve sıkı bir ilişki içerisinde olduğu kiplik olgusu da büyük önem taşımaktadır. Kiplik için ise, en açık ve net ifade, gerçekliğin konuşmacı üzerindeki etkisi, konuşmacının ve ifadelerin gerçeklikle ilişkisi ve gerçekliğin ifadelerle ilişkisi şeklinde olabilir. Bunu gerçekleştiren ise, çoğunlukla, fiil kipi formlarıdır. Dolayısıyla, kip ve kiplik kuvvetli

bir bağ ile bağlıdır; ancak asla aynı şeyi karşılamazlar. Zira kaynaklar ışığında da açıkça görülebileceği gibi, kip, dilbilgisel bir kategori iken, kiplik çoğu dilbilimciye göre sözdizimsel, bazılarına göre ise anlamsal bir kategoridir.

Çalışma süresince özellikle dikkat çekici olan, Rus gramerinin karmaşık ve zor bir bölümü olarak fiil için kip kategorisinin büyük anlam ifade ettiğidir. Bu bağlamda dilde kiplerin doğru ve tam öğretisi için, öncelikle fiilin tam anlamıyla anlaşılması gerekmektedir. Eylemi ve eylemin zamana yayılan sürecini, Rus fiil kiplerinin belirli dilsel araçlarıyla (kelimesel, dilbilgisel), kavrama yetisi ve yatkınlığıyla birleştirerek, sözlü ve yazılı dilde Rus fiil kiplerinin doğru kullanımı sağlanabilir. Kuşkusuz bu durum, bildirişme noktasında özellikle önemlidir.

Geçmişten günümüze yapılan çalışmalar, geliştirilen yöntem ve bakış açıları, kip öğretisinin zorluğunun temelinde yatan sebeplerden bir tanesinin de kiplerin tek bir anlamı karşılamayan durumları, yani çok anlamlılığı olduğunu göstermektedir (bir kiplin diğerinin anlam sahasına yaklaşması, girmesi ya da onun yerine kullanılması – Transpozitsiya (Türkçede de anlam/ zaman kayması gibi durumlar). Bu konuya da özellikle değinilmiştir. Yine Rus dilinde fiillerde tür varlığı, durumun yol açtığı semantik ayrışmalar, Türkçede bu durumun Rus dilindekinden farklı olması ve bütünüyle morfolojik işaretlere de dayandırılmaması sorun teşkil etmektedir. Terim ve tanım noktasındaki sıkıntılar gibi nedenlere de bağlı olarak, kipler, her iki dilde de, kesinlikle, her dilsel olgu gibi titiz bir çalışma gerektirmekte, bu noktada didaktik koşullarla uyumlu bir benimseyiş ve tutarlılık büyük önem teşkil etmektedir.

Genel olarak bakıldığında ise, şu hipotez doğrulanmaktadır: Fiil kiplerinin öğretisi kesinlikle tek yönlü ve yalnızca dilbilgisel –biçimsel anlamlar üzerinden sürdürülemez. Söz konusu öğretinin sistemi Rus dilinde fiilin işlevsel, biçimsel, anlamsal ve üslupsal nitelikleri göz önünde bulundurularak, farklı kademelerde ve daha geniş çerçevede değerlendirilmelidir. Fiil odaklı bakıldığında (ki kesinlikle daha özel metodik bir çalışmayı gerektirir) konuyla ilgili olarak, gerek yabancı ya da ikinci dil edimi sırasında, gerekse bildirişim noktasında karşılaşılan sorunların bir nebze üstesinden gelinebileceği sonucuna varılabilir.

TERİM SÖZLÜĞÜ

A

Авторизация –Bildirilen şeyin kaynağına yönelik bilginin yetkinliğine işaret etmektedir.

Агглютинация–*Bitişim* –Anlamdaş morfemlerin değişmez kök ya da gövdelere eklenmesidir.

Адресат –*Alıcı* –Genel anlamda alıcı, herhangi bir bildirimi veya göndermeyi alan kişidir.

Аксиологическая модальность –*Değer kipliği* –Yargıda davranışın, durumun değerini bildiren kipliktir. Bu değer büyük ölçüde etik değerleri işaretler: *хорошо* (iyi), *плохо* (kötü) dualitesi başlıca işaretleyicileridir.

Актуализационные категории модуса –Bildirilen şeyin gerçeklikle ilişkisini ifade eder.

Алетическая модальность –Yargıda, gereklilik/ rastlantısallık ya da olasılık/ olasılıksızlık terimlerinde ifade edilen, yargının mantıksal ya da fiili koşullarına dair bilgi ifade eden kipliktir.

Аналитический язык –*Analitik dil* –Dilbilimde analitikler, içinde sözcüklerin son ek yardımıyla değil, edatlar ve diğer ikincil sözcük ve sözcük grupları ile ilişkili olduğu dillerdir. İngilizce analitik dillere bir örnektir.

Аорист –Geçmişte eylemin bitmişliğine, tamamlanmışlığa işaret eden fiilin zaman formudur.

Аффикс – Köke eklenen ve sözcük kurmaya yarayan morfemdir.

Б

Безличный глагол –*Öznesiz (şahıssız) fiil* –özneyle birleşmeyen ve tek bileşenli öznesiz/ şahıssız cümlelerin esas ögesi olarak kullanılan fiillerdir.

Бессоюзное сложное предложение–*Bağlaçsız karmaşık cümle* –Fikir ve tonlama noktasında, bağlaç ve bağlaçsal sözcüklerin yardımı olmadan, basit cümlelerin tek bir bütün oluşturduğu karmaşık cümledir.

Будущее время–*Gelecek zaman* –Konuşma anından sonra gerçekleşecek eylemi işaretlemek için kullanılan zaman kategorisidir.

Будущее простое/ будущее сложное –*Basit gelecek/ karmaşık gelecek zaman* –Rus dilinde gelecekte olacak eylemi ifade etmenin iki formu vardır: Будущее простое (bitmiş fiiller için); будущее сложное (bitmemiş fiiller için).

В

Вид глагола–*Fiilin türü* –Sözü edilen sürecin geçme özelliğini ve onun içsel sınırlarla, sonuçla, süreklilikle, tekrarlanabilirlikle ilişkisini gösteren fiilin dilbilgisel kategorisidir. Rus dilinde fiiller tür bakımından ikiye ayrılır: bitmiş (*что сделать?*) ve bitmemiş (*что делать?*).

Возвратный глагол –*Dönüşlü fiil* –içlerinde–*ся, (сь)*barındıran fiillerdir. Ardına belirtme halinde (В.п.) kesinlikle isim ve zamir almayan bu fiiller böylelikle geçişsiz fiil olurlar.

Волюнтативное наклонение –Bitmiş türün geçmiş zaman formunda, emir kipi formuna eş bir formla fiil kipinin yeni bir tipi belirir. Bu tip irade kipi olarak adlandırılabilir ve bildirme kipine yakındır; ancak bildirme kipinden aleni kiplik rengiyle ayrılır.

Вопросительные слова –Soru ifade eden sözcüklerdir.

Временная модальность –*Geçici kiplik* –Yargıda, başlamış eylemin tutarlılığına ve onun uzunluğunun sabit/ ayırık oluşuna yönelik bilgi ifade eden kipliktir.

Второстепенный член предложения –Özne ve yüklem dışında kalan, cümlenin ikincil ögesidir.

Выразитель –*Sözcü/ ifadeci* –Herhangi duygu veya fikri ifade eden kişi ya da kişilerdir.

Г

Глагол –*Fiil* –Nesnenin durumunu veya eylemini bildiren; *Что делать?Что сделать?* Sorularına cevap veren, dilin özgül parçasıdır.

Глаголы восприятия –Algı bildiren fiillerdir.

Глаголы состояния –*Durum bildiren fiiller* –Uzun zamansal süreçlerde betimlenemeyen fiillerdir.

Говорящее лицо–*Konuşan şahıs* –*konuşmacı*(ya da kişileştirmede nesne) –Söz konusu ifadenin kaynağı, 1. kişisi. Eylemin öznesi.

Д

Деепричастие –*Bağ fiil, ulaç* –Fiille ifade edilen, asıl eyleme ek olarak ilave bir eylemi işaretleyen fiilin özel formudur. Şu sorulara cevap verir: *Что делаю? Что сделав? Как? Когда? Почему?* vs.

Действительность –Belirli tarihsel olasılıklarla gerçekleşen mevcut durumdaki nesnel gerçekliktir; ayrıca bu terim gerçek varlık manasında da kullanılır.

Действительный залог глагола –*Fiilin etken çatısı* –Etken çatılı formlarla öznenin gerçekleştirdiği eylemler ortaya koyulur ve etken çatılı formlarla oluşturulan yapılar ‘aktif’ adını almaktadır.

Деонтическая модальность –Yargıda, herhangi bir kişiyi belirli bir eyleme sevk (teşvik) eden, istek, tavsiye, emir ve direktif ifade eden kipliktir.

Диктум –Yargıda ifadenin nesnel içeriğidir.

Долженствовательное значение императива –Emir kipinin zorunluluk ifade eden anlamıdır.

Дополнение –*Tümleç*–İsmін dolaylı hallerinin sorularına(*кого?чего?кому?чему?кого?что?кем?чем?о ком?о чѐм?*)cevap veren cümleinin ikincil ögesidir.

Драматический(повествовательный) императив –Emir kipinin narrasyon anlamı – ani eylemi ya da durumu belirtmek için kullanılır. A.V. İsaçenko’nun terimidir. Genellikle *bağlacıyla* ve emir yapılarında*возьми* (также *возьми да, возьми да и*) ile kullanılır.

E

Единственное число–*Tekil* –Tek bir nesneyi işaretlemek için kullanılan dilbilgisel sayıdır.

Ж

Желательное наклонение –оптатив –*İstek kipi* –Çoğunlukla Hint –Avrupa dillerinde görülen, daha sonra günümüz dillerine taşınan ve sadece bazılarında küçük izler bırakarak ortadan kaybolan, açıkça istek/ dilek bildiren fiil kipidir.

Желательное\ оптативное значение императива –Emir kipinin istek/ dilek ifade eden anlamıdır.

З

Значение случайности\ неожиданности –Birden bire/ ani gerçekleşme anlamıdır.

И

Идиоматический –*Deyimsel* –Deyim bilimle ilişkili, idiomatik.

Изолированные глаголы – Özel şahıs eklerine veya çekimlendiğinde değişebilen (supletiv) köke sahip fiillerdir (ayrı, özel).

Изъявительное наклонение –индикатив (terim –L. Zizaniy tarafından ‘V Grammatike’ (1596) eserinde kullanıldı)– *bildirme kipi* –Fiilen zamanda

akıp giden, gerçekleşen, gerçekleşmiş ya da gelecekte gerçekleşecek olan eylemi, üç zaman (şimdiki, geçmiş, gelecek) planında ifade eden fiil kipidir.

Имперфект –(*Bitmemiş geçmiş*) –Geçmişte devam eden eylemi işaretleyen zaman formu türüdür.

Импульс – İç tepi etkeni, dürtücü etken.

Интонация –*tonlama* –Duyguları ve konuşulan kişi ya da nesneyle olan ilişkiyi yansıtan tondur, konuşma tarzıdır.

Инфинитив –*mastar* –Eylemin ya da süregelen durumun, herhangi bir zaman göstergesi olmadan, gerçeklikle ve eylemin öznesiyle ilişkisini ifade eden fiilin belgisiz (belirsiz) formudur. *Что делать?Что сделать?* Sorularına cevap verir.

Ирреальная модальность –*Gerçekdışı kiplik* –İfade içeriğinin gerçekleşmesinin olanaksız olarak sunulduğu kipliktir.

Ирреальное наклонение (наклонениеиенереальное) –*gerçek dışı kip* –Sadece söz konusu durumun gerçeklikte yer etmediğine değil, onun gerçekleşemeyeceğine de işaret eden dolaylı kipin kesin formudur.

K

Категория времени –*Zaman kategorisi* –Konuşma anına taşınan durumla zamanın ilişkisini ifade eden dilbilgisel fiil kategorisidir.

Категория залога –*Çatı kategorisi* –Eylemin özneye ya da eylem nesnesiyle ilişkisini cümlelerin esas isim parçalarıyla –özne ve yalın tümleçle –ifade eden fiil kategorisidir.

Категория лица –*Şahıs kategorisi* –Dilbilgisinde şahıs, nesnenin nicel karakterini ifade eden dilbilgisel kategoridir.

Категория рода –*Cins kategorisi* –Dilbilgisinde cins, dilin farklı bölümleriyle özdeşleşmiş, sözcük ve formların sınıflara göre dağılımında ‘cinsiyet’ işaretinin varlığı ya da yokluğunu ifade eden dilbilgisel kategoridir.

Категория числа –*Sayı kategorisi* –İşaret taşıyıcılarının teklik ve çoğulluk durumlarını bildiren fiilin dilbilgisel kategorisidir; çekimli formlarla ifade edilir.

Каузатор –Dilbilimde cümleyle betimlenen durumun nedenidir.

Кваликативные категории модуса –Konuşanın olaylar ve onlara dair bilgilerle olan ilişkisini ifade eder.

Компонент–*Öge/ element* –bir şeyin bileşenlerinden olan.

Конструкция с нереальным условным значением –Gerçek dışı şart anlamlı yapılarıdır.

Конструкция с потенциальным условным значением –Potansiyel şart anlamlı yapılarıdır.

Косвенные наклонения –*dolaylı kipler* –Bildirme kipi dışındaki kiplerdir.

Косвенный –Косвенный вопрос (грам.)–Yan cümlede verilen sorudur. Dolaylı dil (konuşma), dilbilgisinde, yan cümleler vasıtasıyla anlatı içerisinde verilen başkasının sözleridir.

Л

Лексикология–*Kelime bilim/ sözcük bilim* –Dilbilimin kelime öğretici bölümüdür.

Kelime bilim genel ve özel olarak ayrılır. Özel, belirli bir dilin kelime kadrosunu öğretir.

Личный глагол –*Özneli (şahıs zamirli) fiil* –Şahsa göre değişen fiillerdir.

М

Множественное число–*Çoğul* –Birden fazla nesneyi, tek bir işarette birleşen tek tip nesneleri belirtmek için kullanılan dilbilgisel sayıdır.

Модальное слово –*Model (kiplik) sözcük* –Kendi kelime anlamını yitiren ve kipliğin tasviri ifade aracı görevini üstlenen sözcüktür.

Модальные глаголы –*Model fiiller* –Eylem ya da durum bildirmeyen, ancak zamir ve isimler yardımıyla şahısla ilişki ifade edebilen; mastarla ifade edilen ve cümleye, eylem ya da duruma özne olarak taşınan fiillerdir.

Модальные частицы –*Model (kiplik) parçalar* –Konuşanın bildirilenle ilişkisini ifade eden parçalardır.

Модус –Yargıda ifadenin özüylekonuşanın arasındaki öznel ilişkidir.

Морфема –*Morfem* –Herhangi bir anlamı ifade edebilen sözcüğün minimal parçasıdır.

Morfem terimi dilbilimci Boduen de Kurtene tarafından ortaya konulmuştur.

Морфология–*morfoloji* –Başlıca nesnesi sözcük olan ve söz konusu sözcüklerin yapısını, çözümlemesini ve sınıflandırılmasını inceleyen dil bilimi dalıdır.

Н

Наклонение –*Kip* –Konuşanla ifade içeriğinin ve/ veya durumun gerçek dünyayla ilişkisini, ayrıca farklı kiplik anlamlarını ifade eden dilbilgisel fiil kategorisidir.

Намерение –*Niyet* –İfadenin potansiyel özüdür.

Настоящее время–*Şimdiki zaman* –Durumu ya da eylemin açılımının konuşma anında olduğunu gösteren dilbilgisel zaman kategorisidir. Bir diğer deyişle, eylemin ifade anıdır.

Невозвратный глагол –*Dönüşsüz fiil* –İçlerinde–*ся, (сь)*barındırmayan fiillerdir. Bazen geçişli bazen de geçişsiz olabilirler. Dönüştü ve dönüşsüz fiillerin en belirgin ayırt edici özelliği, fiil kurulumunda rol oynayan–*ся(сь)* varlığıdır.

Недействительное наклонение –*Geçersiz (hükümsüz kip)* –Eylemin özneyle olası ilişkilerinin gerçekleşemezliğini, bazen *было*, geçmiş zamanda da *чуть не, едва не* yardımıyla ifade eden fiil kipidir.

Неопределенное наклонение –Belirsiz/ belgisiz kip.

Непереходный глагол –*Geçişsiz fiil* –İsmin belirtme halinde edatsız olarak isimlerle, zamirlerle birleşemeyen, nesne alamayan fiillerdir.

Несовершенный вид –(также называемый имперфективным или незаконченным видом)–*Bitmemiş* –Tamamlanmamışlık ifadesiyle, eylemin akışını sınırsız olarak gösteren fiil türüdür.

Неспрягаемые формы глагола –*Fiilin çekimsiz formları* –Fiilin belgisiz formudur (mastar) ve hatta ortaç ve ulaç. Belgisiz fiil formu eylemi şahıs, zaman ve gerçeklikle uyuşmayan durum olarak betimlemektedir.

O

Обобщенно – личные глаголы –*Genel şahıslı- özneli fiiller* –İçinde fiil –yüklemin eylemi belirttiği genel şahsın (öznenin) etrafında gerçekleşen tek bileşenli cümledir.

Обобщенно – личные предложения–*Genel şahıslı- özneli cümle* –genellikle belirgin öznesi olmayan, çekimli fiilli tek bileşenli cümlede yüklem tarafından bildirilen eylem varsayımsal olduğu ya da 1. ve 2. şahsın tekrar eden durum veya eylemlerinin gösterildiği cümlelerdir.

Обстоятельство –Eylemin yerini, zamanını, nedenini vs. gösteren cümlelerin ikincil ögesidir. Şu sorulara cevap verir: *где? когда? почему? как?*

Объективная модальность– *Nesnel kiplik* –Bildirilen durumun gerçeklikle ilişkisidir (gerçek/ gerçek dışı, gereklilik veya kesinlik).

Окончание –*Son ek –çekim eki* –Sözcük formları oluşturan ve sözcüklerin kelime gruplarında ve cümledeki ilişkilerine hizmet eden sözcüğün değişmez, önemli parçasıdır.

Определение –*Belirteç*–Sentakta (söz dizim), nesnenin işaretlerini, miktarını, özelliğini belirten, cümlelerin ikincil ögesidir. Genellikle sıfat veya ortaçlarla ifade edilir ve şu sorulara cevap verir: *какой? который? какая? какое? какие? чей? чья? чьё? чьи?*

Ограничительные слова –Sınırlayıcı/ kısıtlayıcı sözcüklerdir.

Основа –*Gövde* –Dilbilimde gövde, kelimenin anlamını ifade eden sözcüğün değişmez parçasıdır.

Отрицательная модальность –İfade içeriğinin gerçekliğe uygun olmadığı (olumsuz) kipliktir.

Отрицательные слова –İddia, onay ifade eden sözcüklerdir.

II

Переходный глагол –*Geçişli fiil* –İsmin belirtme halinde (B.п.) edatsız olarak isimlerle birleşen ve eylemin direkt nesnesi anlamında ortaya çıkan, nesne alabilen eylemlerdir. Dilbilgisel olarak geçişsiz fiillerle zıtlık oluştururlar.

Персуазивность–*İnandırıcılık* –Doğruluk/ yanlışlık noktasında, konuşanın cümlelerin nesnel özüne verdiği değerdir.

Побудительная частица –Teşvik edici parçacıktır.

Побудительный –*Teşvik edici* –Herhangi bir eylemin yerine getirilmesi için teşvik, içtepidir.

Побуждение –*İti (sevk, teşvik)* –Bir şeyin gerçekleşmesine yönelik, istek, niyet veya teşvik ifadesidir.

Повелительное наклонение–императив –*Emir kipi* –İrade;konuşan şahsın eylemin gerçekleşmesi/gerçekleşmemesi noktasında muhataba yönelik isteğini ifade eden (emir, istek veya tavsiye) fiil kipidir.

Повествовательное значение императива –Emir kipinin narrasyon/ Narratif (anlatı) anlamıdır.

Подлежащее –*Özne* –Eylemin nesnesini işaretleyen cümlemin esas ögesidir.

Пожелание –Bir şeyin gerçekleşmesine yönelik istek ifadesidir.

Позволение (разрешение)– *İzin* –Bir şeyin yapılmasına yönelik izin ifadesidir; hatta yasaklanmış bir şeyin yapılmasına.

Полисемия – *Çok anlamlılık* –Sözcüğün iki ya da daha fazla anlamı olması durumudur.

Потенциальное наклонение –(ср.: не скажу, не вспомню и т.п.). *Potansiyel kip*.

Предикат–*Yüklem*–Yüklem. Fiil yüklem.

Предикативность–*Yüklemlilik* –Sentaksın asıl parçasını –cümleyi oluşturan sözdizimsel kategoridir.

Предикативность –*Yüklemsel* –İfade içeriğinin gerçeklikle ilişkisinin cümlemin temeli olarak sunulmasıdır. Yüklemsel kategoridir.

Предложение –*Cümle* –Başlıca söz dizim (sentaks/ söz dizim) birimidir. Tamamlanmış kelime grubu, bağımsız kelime grubu, yüklemsel sentagma (dizim).

Предположительное наклонение (наклонение гипотетическое) –*Varsayımsal kip* – Eylemin varsayımsallığını ifade eden fiil kipi formudur.

Предположительные слова – Varsayım ifade eden sözcüklerdir.

Придаточное предложение –*Yan cümle* –Esas karmaşık cümleye bağlaçlar ve bağlaçsal sözcüklerle bağlı olan bölümdür.

Призыв –*Çağrı* –Temyiz.

Причастие –*Ortaç* –Belirtme halinde edatsız, isimle birleşerek ve eylemin direkt nesnesi olarak ortaya çıkan sıfat fiilleridir.

Простое предложение –*Basit cümle* –Bir özne ya da bir yüklem gibi tek bir dilbilgisel gövdeye sahip cümledir.

Просторечия–Ortak dil, popüler dil.

Прошедшее время –*Geçmiş zaman* –Sonuçlanmış eylem formudur; konuşma anına kadar olan durumu gösteren zaman kategorisidir.

Прямое дополнение –*Direkt tümleç* –Eylemin herhangi bir aracı olmadan işaret ettiği tümleçtir.

Прямое наклонение –*Direkt kip* –Bu kip bildirme kipidir.

Прямой объект –*Direkt nesne* –Geçişli fiillerle ifade edilen, ortaya çıkan, kurulan ya da yıkılan ve hatta eylemin etkisiyle değişen nesnedir.

P

Разноспрягаемый глагол –*Farklı çekimli fiil* –Rus dilinde farklı çekim fiiller –şahsa ve sayıya göre çekimde I. ve II. çekim son ekleri alan özel fiil türüdür.*Бежать* ve *хотеть* fiilleri ve onların önekli türevleri bu kategoriye girer:*убежать, перебежать, сбежать, отбежать, вбежать, добежать, расхотеть, захотеть, перехотеть.*

C

Санскрит – Hindistan'ın karmaşık sentetik grameriyle bilinen eski edebi dilidir.

Семантика – *Anlam bilim/semantik* –Dilbilimde kelime ve ifade anlamları bilimidir; hatta belirtilen nesneyle dilsel işaretlerdir.

Синтаксис–*Sentaks/ söz dizim* –Cümlede, kelime gruplarında ve dilsel parçalarda dilin farklı bölümlerinin kuruluş ve işleyişini öğreten dil bilimi dalıdır. Dilbilgisinin toplayıcı parçasıdır.

Синтетические языки–*Sentetik/ bireşimli diller* –İçinde dilbilimsel anlam ifadelerinin sentetik formları ağır basan tipolojik dil sınıfıdır. Sentetik diller analitik dillerle zıtlık oluşturur.

Сказуемое –*Yüklem* –Genellikle özneye uyum içinde olan, cümlede esas ögesidir. Şu sorularda ifade edilen anlamlara sahiptir: *что делает предмет? что с ним происходит? каков он? что он такое? кто он такой?*

Словообразование –*Kelime yapımı/ kuruluşu* –Kelime kuruluşunu, sözcük yapımını öğreten dilin bölümüdür.

Сложное предложение –*Karmaşık (bileşik) cümle* –İki ya da daha fazla dilbilgisel gövdeye sahip cümledir.

Сложноподчинённое предложение–*girişik/ karmaşık cümle* –Esas ve yan cümle diye ayrılan karmaşık cümle türüdür.

Сложносочинённое предложение–Parçaları arasında kordinatif ilişkiler olan karmaşık cümledir.

Смешанный язык (также контактный язык)–*Karma dil* (hatta iletişim dili) –iki dilliliğin geniş alana yayılmış şartlarında doğan dil terimidir.

Смягчительное желательное –*İsteğin yumuşak ifadesi* –Bu terim ilk kez Belinskiy Vissarion tarafından kendi 13 ciltlik derleme eserinde kullanılmıştır.

Собеседник – Sohbeta iştirak eden kişi, *muhatap*.

Собственно –условный императив –Emir kipinin asıl şart anlamıdır.

Совершенный вид –(также называемый перфективным или аористическим видом)–*Bitmiş tür* –üç zaman planına bağlı kalmadan, içsel sınırlar çerçevesinde tamamlanmışlığın ifadesinde kullanılan fiil türüdür.

Совместное действие –*Ortak eylem* –Birden çok şahsın iştirak ettiği eylemlerdir.

Сослагательное наклонение –(Meletius Smotrytsky, L. Zizaniy’in belirsiz suretler adını taktığı dilek – şart kipini kipler içine sokmuştur) – (конъюнктив, субъюнктив)–*Dilek – şart kipi* –Konuşanın düşündüğü, arzu ettiği ya da varsaydığı, fakat gerçekleşmesini herhangi bir şarta bağladığı eylemi ifade eden fiil kipidir.

Социальные категории модуса –Konuşanın muhatapla olan ilişkisini ifade eder.

Страдательный залог –*Fiilin edilgen çatısı* –Edilgen çatılı formlar eylemi, nesnenin pasif işareti olarak sunmaktadır. Edilgen çatılı formlarla oluşturulan bu yapılar ‘pasif’ adını almaktadır.

Субъективная модальность –*Öznel kiplik* –Konuşan şahsın bildirilen durumla ilişkisinin ifadesidir (güvenilir ya da değil; razı ya da değil –ifadesel değer).

Супин –*Supine* – İ veya– den halindeki isim – fiil.

Суффикс –Dilbilimde морфем (sözcük parçası), genellikle kökten sonra yerleşir.

Таксис –Kip, şahıs ve zaman kavramları bakış açısıyla yüklemisel birimler arası geçici ilişkidir.

T

Темпоральность –Asıl hareketin dinamiğini oluşturan, yargının zamansal özü.

У

Ударение–*Vurgu* –Herhangi bir fonetik araçla heceyi ayırma –sesin kuvvetlendirilmesi, tonun yükseltilmesi.

Условно –желательное наклонение –*Dilek* – *şart kipi* –Mevcut durumun gerçekleşmesi herhangi belirli bir şartla ilişkilendirildiğinde kullanılan kiptir. Söz konusu kip formu, istek ve onun şartı ile bağdaşır.

Условно –уступительный императив –Emir kipinin koşullu kabullenme (ödünleyici) anlamı.

Условное наклонение (18. yüzyıldan itibaren) –(кондиционал(ис)–*Şart kipi* –belirli şartlar altında istenilir ya da mümkün olan eylemi ifade etmekte kullanılan fiil kipidir. Bu gün birçok kaynakta şart ve dilek/ şart kipi aynı misyonla yer alır.

Условное предложение –*Şart cümlesi* –İçinde şart anlamı barındıran cümlelerdir.

Уступительный –Onu engelleyici şartın varlığına rağmen bir eylemin gerçekleşmesine/ gerçekleşmemesine yönelik kabullenme ifadesidir.

Утвердительные слова –Onay ifade eden sözcüklerdir.

Ф

Флексия – Dilbilimde çekime göre değişen, sözcüğün son parçasıdır, sonek.

Фонема–*Fonem* –Dilin ses ifade sisteminin farklı minimal parçalarıdır.

Функционально –стилевых преград –İşlevsel –tarzsal (stilsel) engeldir.

Ч

Частица–*Parça* –Anlama farklı detaylar (duygusal) katan ve sözcük kurulumuna hizmet eden dilin ikincil parçasıdır.

Чистая основа –*Temiz (salt) gövde* –Sadece kök ve suffiksten oluşan, öneksiz gövdedir.

Э

Эвиденциальность –*Kanıtsallık* –Bilginin alınma kaynağının açık göstergesinin ifadesidir.

Эпистемическая модальность –Yargıda, durumun esasına ve onun gerekçelenme derecelerine dayalı bilgi ifade eden kiplik

KAYNAKÇA

- (Avtor ne izvesten) *Russkaya Grammatika dlya Naçinayuşix*, Uçebnoye Posobiye: Uralskiy Gosudarstvenniy Universitet im. A.M. Gorkogo, Yekaterinburg 2008.
- Ahmanova, O., S., *Slovar Lingvistiçeskih Terminov*, (1. Baskı), Sovetskaya Entsiklopediya Moskva 1966.
- Akinori, Seri, “Sredstva Oboznaçeniya Modalnosti v Kosvennoy Reçi Russkogo Yazıkı”, *Slavistika* XXVII, 2011, 223 – 245.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, I, II, III*, (5. Baskı), TDK Yay. Ankara 2009, I, II, III.
- Babayetseva V.V., Çesnakova L.D., *Russkiy Yazık*, Uçebnik dlya Klassov Obşebrazovatelnih Uçebnih Zavedeniı, (2.Baskı) Prosveşeniye Moskva 1993.
- Bally, Charles, *Obşaya Lingvistika i Voprosı Frantsuzskogo Yazıkı*, İnostr. Lit. (1. Baskı), Moskva 1955.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, (8. Baskı), TDK Yay. Ankara 2007.
- Başkan, Özcan, *Yabancı Dil Öğretimi İlkeler ve Çözümler*, (1. Baskı), Multilingual Yay. İstanbul 2006.
- Boduen De Kurtene, *Nekotoriye Obşıye Zameçaniya o Yazıkovedeniye i Yazıke*, Peç. V.İ. Golovina Sankt peterburg 1871.
- Börekçi, Muhsine, *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, (1.baskı), Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2009.
- Bybee, Joan; Perkins, Revere, Pagliuca, William, *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the world*, (1. Baskı), Chicago: University of Chicago Press 1994.
- Corcugül, Demet, “Gereklilik/ Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine”, *Maltepe Üniversitesi 20. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, T.C. Maltepe Üniversitesi Yayınları No:33, 2006, 101 – 115.
- Demir Bahar, Aiupova Svetlana, *Çağdaş Rus Dili –Morfoloji II. Bölüm*, (1. Baskı), Fenomen, Erzurum 2015.

- Demirel, Volkan, Kerimoğlu, Caner, ‘Türkçe Dilbilgisi Öğretiminde Kip’, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/3, 2015, 1268 – 1289.
- Demiriz, Elena, *Rusça ve Türkçe: İki Dil, İki Kültür*, Çev: Fatma Arıkan, (1. Baskı), Multilingual Yay. İstanbul 2009.
- Dilaçar, Agop, ‘Türk Fiilinde ‘Kılınış’la ‘Görünüş’ ve Dilbilgisi Kitaplarımız’, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1973- 1974: 159-171.
- Dobruşina, Nina, ‘Modalniye Predikatı i Soslagatelnoye Nakloneniya’// *Kompyuternaya Lingvistica b İntellektuelniye Tehnologii: Po Materialam Yejegodnoy Mejdunarodnoy Konferentsii ‘Dialog 2014’*, 2014, Vıp. 13, T.1. 150 – 161.
- Dobruşina, Nina, *Semantika Kosvennogo Nakloneniya: Korpusnoye İssledovaniye Grammatičeskoy Polisemii*, Dissertatsiya na Soiskaniye Uçebnoy Stepeni Doktora Filologičeskih Nauk, Moskva 2016.
- Dobruşina, Nina, ‘Pokazatel Soslagatelnogo Nakloneniya Kak Çast Soyuza’, *Kompyuternaya Lingvistica b İntellektuelniye Tehnologii: Po Materialam Yejegodnoy Mejdunarodnoy Konferentsii, ‘Dialog 2015’*, 2015, Vıp.14, T.1.118 – 130.
- Doğan, Candemir, ‘Türkçede Fiil Çekimleri ve Arap Öğrencilere Öğretimi (Kahire Türkçe Öğretim Uygulaması), *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12. 1, 2007, 39 – 61.
- Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi, Ses Bilgisi –Biçim Bilgisi –Cümle Bilgisi*, (9. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- Eker, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, (5. baskı), Grafiker Yayınları Ankara 2009.
- Emeksiz, Zeynep, ‘Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller’, *Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi TÖMER, Dil Dergisi*, sayı:141, 2008, 55 – 66.
- Fortuin, Egbert, ‘‘Polisemiya İmperativa v Russkom Yazıke’’ *Voprosı Yazıkoznaniya* 2008, 3 – 24.
- Gubjokova, Nuriyet, ‘‘Modalnost –Mıslitelniya Kategoriya (Retsenzirovana)’’, *Vestnik Maykopskogo Gosudarstvennogo Tehnologičeskogo Universiteta*, No:1, 2010, 107 – 111.

- Hengirmen, Mehmet, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayın Evi, (9. Baskı), Ankara 2007.
- Humboldt, Von, *Yazık i Filosofiya Kulturi*, (1. Baskı), Progress Moskva 1985.
- İsaçenko, O. M., *Uçebno Metodiçeskiy Kompleks “Sovremenniy Russkiy Yazık: Morfologiya Glagola i Nareçiya”* Novosibirsk 2011.
- İvanov, V.V., *İstoriçeskaya Grammatika Russkogo Yazıka*, Prosveşeniye Moskva 1990.
- Karahan, Leyla, “Fiil Terimi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (1. Baskı), TDK Yay. Ankara, 1999.
- Karakoç, Başak, Dağıstanlıoğlu, Erdem, “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Zaman, Kip ve Bakışı Algılama Düzeyleri” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 5/4, 2016, 1912 – 1944.
- Karavanov, A.A., *Vidi Russkogo Glagola: Znaçeniye i Upotrebleniye*, (3. Baskı) Russkiy Yazık Moskva 2005.
- Kavinkina, İ. N., Anisimova, E. A., *Glagol. Nareçiyе. Slujebniye Çasti Reçi i Drugiye Klassı Slov. Posobiye po Kursu ‘Russkiy Yazık’*, Grodno, 2011.
- Kıran Ayşe, Korkut, Ece, Ağildere Suna, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yay. İstanbul 2003.
- Kıran, Zeynel, Kıran, Ayşe, *Dilbilime Giriş, Dilbilgisinden Dilbilime*, (1. Baskı), Seçkin Yay. Ankara 2001.
- Kononov, A. N., *Türk Dili Araştırmaları Tarihi*, Çev: Kenan Koç, (1. Baskı), Multilingual Yay. İstanbul 2006.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, (3. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2009.
- Les (ЛЭС), Glav. Red. Yartseva, V., N., (Elektronik sürüm) *Sovetskaya Entsiklopediya*, Moskva, 1990.(<http://tapemark.narod.ru/les/>).
- Lopareva, T., A., Lenina, S., V., “Soslagatelnoye Nakloneniya v Russkom, Angliskom i Nemetskom Yazıkah: Sopostavitelnyy Analiz”, *Vestnik Vyatskogo Gosudarstvennogo Gumaniternogo Universiteta*, No:3, T.1, 2009, 117 – 125.

- Luşnikova V., V., “K Voprosı o Definitısi Modalnosti”, Aktualniye Voprosı Filologičeskoy Nauki XXI veka: *Sbornik Statey po Materialam III Vserossiyskoy Nauçnoy Konferentsii Molodıh Uçenih s Mejdunorodnim Uçastiem*, 2013, 27 – 33.
- Maruda, İ. “Kategoriya Modalnosti i Sposobı yyo Vırajeniya” Universitetskiy Kompleks Kak Regionalniy Tsentr Obrazobaniya, *Nauki i Kulturi*, 2013, 1995 – 1998.
- Nekrasov, N., P., *O Znaçenii Form Russkogo Glagola*/ Soç. N. Nekrasova, Tip. i Litorg. I Paulsona i K., Sankt –Petersburg, 1865.
- Ojegov, S. İ., *Slovar Russkogo Yazıka*, (27. Baskı), ONİKS, Mir i Obrazovaniye Moskva 2008.
- Palmer, Frank, *Mood and Modality*, (2.baskı), Cambridge University Press Cambridge United Kingdom 2001.
- Panov, M. V., *Entsiklopedičeskiy Slovar Yunogo Lingvista*, (2. Baskı), Flinta, Nauka Moskva 2006.
- Pehlivanova, K. İ., Lebedeva, M. N., *Resimli Rusça Dilbilgisi*, (2. Baskı), Multilingual Yay. İstanbul 2011.
- Peşkovskiy, A. M., *Russkiy Sintaksis v Nauçnom Osveşenii*, (7.Baskı) Gosudarstvennoye Uçebno –Pedagogičeskoye İzdatelstvo Ministerstva Prosveşeniya RSFSR Moskva 1956.
- Potebnya, A. A., *İz Zapicok po Russkoy Grammatike I –II*, Gosudarstvennoye Uçebno – Pedagogičeskoye İzdatelstvo Ministerstva Prosveşeniya RSFSR Moskva 1958.
- Prohlatilova, O. A., “İmperativnaya Paradigma Sovremennoy Duhovnoy Reçi” *Still*. No7, 2008, 81 – 94.
- Pulkina, I. M., Zahava, E. B. –Nekrasova, Russian a Practical Grammar with Exercises, (2. Baskı), Multilingual Yay. İstanbul 2001.
- Rahmanova, L. İ., Suzdaltseva, V., N., *Sovremenniy Russkiy Yazık. Leksika. Frazzeologiya. Morfologiya*, (6. Baskı), MGU, Çero Moskva 1997.

- Ramazanova, Shalala., Çialasvili, Yelena, *Rus Dili Morfoloji* (1.baskı), Fenomen Yayınları, Erzurum 2005.
- Rentzsh, Julian, “Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası”, *Bilig*, 67, 2013, 129 – 168.
- Seçkin, Pelin, “Anlama ve Anlatma Sürecinde ‘Kip’ ve ‘Kiplik’”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7, 2014, 7 – 16.
- Seçkin, Pelin, “Caner Kerimoğlu, Kiplik İncelemeleri ve Türkçe”, *Türkbilig*, 2014/27: 161 –168.
- Solovyeva, O., N., “Logičeskaya i Lingvističeskaya Interpretatsiya Modalnosti v Trudah Yazıkovedov”, *Vestnik Orenburskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta, Elektronnyy Naučnyy Jurnal* (<http://www.vestospu.ru>), No:4, 2012, 73 – 77.
- Staradumova, E. A., *Sintaksis Sovremennogo Russkogo Yazıka*, (1. Baskı), Dalnevostočnyy Universitet Vladivostok 2005.
- Stasenko, A.C., Rişenko Yu., Ya., “O Kategoriyah Morfologičeskogo i Sintaksičeskogo Vremeni (Na Materiale Tekstov Religioznogo Stilya)”, *Filologičeskiye Nauki. Voprosı Teorii i Praktiki*, 6 – 2 (48), 2015, 163 – 165.
- Şahmatov, A.A. *Kurs İstorii Russkogo Yazıka* ç.z. *Uçeniye o Formah Lektsii*, (82. Baskı), 1910/1911.
- Şahmatov, A.A., *Sintaksis Russkogo Yazıka* (Pod. Red. İ s Primeçaniyam E. İstrinoy), Leningrad: Rossiyskaya Gosudarstvennaya Akademičeskaya Tipografiya 2 T. 1925 –1927.
- Şanskiy, N. M., Tihonov A. N., *Sovremennyy Russkiy Yazık, I,II, III*, (2. Baskı), Prosveşeniye Moskva 1987, II.
- Şevtsova, M. A., “Spesifika İspolzovaniye Sredst Virajeniya Modalnosti Vinujdennosti v Romane E. Mendosı ‘Sin Noticias De Gurb’”, *Mejdunarodnaya Nauçno – praktičeskaya İnternet – Konferantsiya ‘İspaniya i Rossiya: Dialog Kultur v Svete Sovremennoy Tsivilizatsionnoy Paradigmi, Sbornik Materialov*, 2011.

- Şvedova, N. Yu. (glavniy redaktor), *Russkaya Grammatika I – II*, Nauka Moskva 1980, Retsenzenti T.I. (Yu. S. Maslov, D.N. Şmelev).
- Tomakin, Ercan, “İngilizce Kiplerin Türkçe Metin İçinde Örtük Öğretimi: Türkçe Yöntemi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/8, 2014, 823 – 839.
- Tursunova, Hilalo, “Metodika Obuçeniya Nakloneniyam Glagola v Şkolah s Uzbekskim Yazikom Obuçeniya”, *Virusknaya Kvalifikatsionnaya Rabota (Nauşniy Rukovoditel st. prep. F. B. Mardanova)*, Navoi, 2015.
- Vasilyeva, A.N. “Glagol v Razgovornoy Reçi i İmperativ”// *Russkiy Yazık za Rubejom*, No:3, 1969, 40 – 46.
- Vendryes, J. V., *Dil ve Düşünce*, Çev: Berke Vardar, (1. Baskı), Multilingual Yay. İstanbul 2001.
- Vinogradov, V. V., *Russkiy Yazık: (Grammatıçeskoye Uşeniye o Slove)*, (1. Baskı), Uçpedgiz Gosudarstvennoye Uçebno– Pedagogıçeskoye İzdatelstvo Prosveşeniya RSFSR Moskva, Leningrad 1947.
- Vinogradov, V.V., “O Kategorii Modalnosti i Modalnih Slovah v Russkom Yazıke” *İslodavaniya po Russkoy Grammatike: İzbranniye Trudi*, 1975, 53 – 87.
- Volkova, E., P., “Sredstva Vırajeniya Modalnogo Znaçeniya Neobhodimosti Deistviya v Sovremennom Russkom Yazıke”, *Yaroslavskiy Pedagogıçeskiy Vestnik*, No: 4, Tom 1 (Gumaniterniye Nauki), 2010, 218 –221.

Linkler

- <http://dergipark.gov.tr/download/article – file/52702>.
- http://ebooks.grsu.by/kavinkina_lang/grammaticheskie–kategorii–glagola.htm
(20.03.2017)
- <http://elib.sfu –kras.ru/handle/2311/20778>. (10.05.2017).
- <http://forum.harmonica.ru>.
- <http://ja – znaju.ru> (28.03.2017)
- <http://lib – drama.narod.ru/petrushevskaya/uroki.html>.

http://lingvistics_dictionary.academic.ru. (Erişim Tarihi: 01.07.2017).

http://lit.lib.ru/img/m/martinowich_g_a/1morfolog/9morfolog.pdf (29.03.2017).

<http://rusgram.ru> (Erişim Tarihi: 09.04.2016).

[http://scicenter.online/russkiy – yazyk/154 – upotreblenie – vidov – povelitelnom – 68627.html](http://scicenter.online/russkiy-yazyk/154-upotreblenie-vidov-povelitelnom-68627.html). (Erişim Tarihi: 01.04.2016).

http://studbooks.net/1189478/literatura/kvalifikativnye_kategorii_modusa (Erişim Tarihi: 01.04.2017).

<http://tapemark.narod.ru/les/> (Erişim Tarihi: 20.03.2017).

<http://test.rusgram.ru>.

[http://tramwaj.narod.ru/Archive/91 – 01.htm](http://tramwaj.narod.ru/Archive/91-01.htm).

<http://www.neokur.com>. (Erişim Tarihi: 20.04.2017).

<http://www.sovmusic.ru/text.php?fname=school>. (Erişim Tarihi: 01.06.2017).

<http://www.tdk.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 12.02.2017).

<http://www.zazakivaj.com> (Erişim Tarihi: 22.06.2017).

<https://books.google.com.tr>. (Erişim Tarihi: 21.03.2017).

[https://eksisozluk.com/paradigmatik – 196625](https://eksisozluk.com/paradigmatik-196625). (Erişim Tarihi: 01.05.2017).

<https://kelimeler.gen.tr>.

<https://www.turkcebilgi.com/hiyeroglif>. (Erişim Tarihi: 29.05.2017).

www.seslisozluk.net. (Erişim Tarihi: 08.05.2017).

www.vestospu.ru. (Erişim Tarihi: 22.04.2017).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Keziban TOPBAŞOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	Avusturya/ 08.03.1986
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Kafkas Üniversitesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Y. Lisans Öğrenimi	Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	Rusça, İngilizce, Almanca
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Kafkas Üniversitesi Arş. Gör. (2009 –halen)
İletişim	
E – Posta Adresi	kezz_20@hotmail.com
Tarih	20/06/2017